

Reg. nr.:
Reg. data:

VILNIAUS UNIVERSITETAS
TEISĖS FAKULTETAS
BAUDŽIAMOSIOS TEISĖS KATEDRA

Dieninio skyriaus
V kurso kriminologijos specializacijos
studentės Salomėjos Zaksaitės

Magistro darbas

MOKSLEIVIŲ NUSIKALSTAMUMO PREVENCIJOS PROBLEMOS

Darbo vadovas: lekt.dr. G. Sakalauskas
Recenzentė: doc. dr. Ilona Michailovič
Darbas įvertintas:

Vilnius, 2008

Moksleivių nusikalstamumo prevencijos problemos

Turinys

TURINYS	2
ĮVADAS	3
1. MOKSLEIVIŲ NUSIKALTIMŲ IR JŲ PREVENCIJOS SAMPRATA	6
2. REGISTRUOTO MOKSLEIVIŲ NUSIKALSTAMUMO KRIMINOLOGINĖ CHARAKTERISTIKA	9
2.1. STEREOTIPINĖS HIPOTEZĖS	9
2.2. MOKSLEIVIŲ NUSIKALTIMŲ BŪKLĖ.....	10
2.3. MOKSLEIVIŲ NUSIKALTIMŲ STRUKTŪRA IR DINAMIKA	15
3. LATENTINIS MOKSLEIVIŲ NUSIKALSTAMUMAS	23
3.1. LATENTINIO NUSIKALSTAMUMO SAMPRATA IR PRIEŽASTYS	23
3.2. LATENTINIO MOKSLEIVIŲ NUSIKALSTAMUMO PAPLITIMAS	24
4.MOKSLEIVIŲ NUSIKALTIMŲ PREVENCIJOS PROBLEMATIKA	33
4.1. NUSIKALTIMŲ PREVENCIJOS KRYPTYS IR PAGRINDINIAI PRINCIPAI.....	33
4.2. VEIKSNIAI, SKATINANTYS MOKSLEIVIŲ NUSIKALSTAMĄ ELGESĮ, JŲ KONTROLĖ IR PREVENCIJOS PROBLEMAS.....	36
4.2.1. Visuomenės vertybės ir smurtas.....	37
4.2.2. Šeima ir jos socialinė apsauga.....	39
4.2.2.1. Auklėjimo ypatumai	39
4.2.2.2. Skurdas	43
4.2.2.3. Nepilna ar nedarni šeima	45
4.2.3. Švietimo sistema ir jos veikimo problemos	47
4.2.3.1. Mažas pedagoginio darbo prestižas	47
4.2.3.3. Konfliktai ir patyčios mokyklose.....	49
4.2.3.4. Į rezultatą orientuota mokymo sistema.....	50
4.2.4. Bendraamžių poveikis ir neužimtumas.....	54
4.2.5. Žiniasklaida ir jos poveikio problemos	59
4.2.5.1. Žiniasklaidos įtaka smurtiniam elgesiui	59
4.2.5.2. Amplifikacijos efektas	61
4.2.5.3. Žiniasklaidos vaidmuo formuojant stereotipus	61
4.2.6. Baudžiamasis teisinis reglamentavimas ir jo problemos	62
4.2.6.1. Ribotos diversijos ir mediacijos taikymo galimybės	63
4.2.6.2. Bausmių vykdymo ypatumų nepilnamečiams stoka.....	65
IŠVADOS	69
LITERATŪROS SĄRAŠAS	72
SANTRAUKA	76
SUMMARY	77
PRIEDAI	78

Įvadas

Temos aktualumas

Nacionalinės nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programos 31 punkte pažymėta, kad valstybės ir visuomenės investicijos į vaikus ir jaunimą, jų asmenybės formavimą šeimoje, švietimą, dorovinį, teisinį ugdymą ir socialinį saugumą yra veiksniai, kurie lemia sėkmingą valstybės raidą, o kartu nusikaltimų prevencijos ir kontrolės sėkmę bei perspektyvas. Valstybė pripažįsta būtinumą kiek galima sumažinti jaunimo nusikalstamumo socialines sąlygas ir prielaidas.¹ Neabejotina, kad moksleivių nusikaltimų prevencijos problematika apima įvairius aspektus: nepilnamečių nusikalstamo elgesio patirtį, susidūrimą su kriminaline justicija, moksleivių pažeidėjų šeimas, švietimo sistemos būklę, vykdomas reformas, prevencines priemones ir daugelį kitų. Todėl būtinas kompleksinis požiūris, leidžiantis susieti atskirus segmentus, kaip antai kriminalinę justiciją, šeimą, mokyklą, socialinę paramą, žiniasklaidą ir baudžiamąją politiką. Nors moksleivių nusikaltimų prevencija buvo ne kartą nagrinėta Lietuvos mokslininkų darbuose,² svarbiausi aspektai, leidžiantys šį atliktą tyrimą vertinti kaip naują darbą palyginus su kitais darbais moksleivių nusikaltimų prevencijos srityje, yra šie:

1. Darbas rašomas intensyvių socialinių permainų laikotarpiu – šiuo metu vyksta švietimo sistemos reforma, priimami svarbūs teisės aktai, vykdomos įvairios prevencinės programos (kai kurios iš jų pirmą kartą). Dėl to būtinas kritiškas požiūris: reikalinga ne tik nustatyti pagrindines prevencijos gaires ir principus, bet ir pasiūlyti pavyzdines priemones, išskirti kliūtis, apsunkinančias prevencinių priemonių įgyvendinimą.
2. Darbas yra tarpdisciplininis – jame moksleivių nusikaltimų prevencija nagrinėjama iš teisinių, kriminologinių ir sociologinių pozicijų. Tai leidžia susidaryti įvairiapusį, nekategorišką požiūrį ir plačiau žvelgti į aptariamą problemą.
3. Darbas atliktas kritinės kriminologijos kontekstu. Ne tik analizuojami teisės aktai, statistiniai ir mokslinių tyrimų duomenys, bet ir pateikiama išvalgų, kaip vieni duomenys dera su kitais, gilinamasi į esamus prieštaravimus, vystomos kritinės kriminologijos idėjos.

Darbo tyrimo objektas

Darbo objektas yra moksleivių nusikalstamumo prevencijos problematika.

¹ Nacionalinė nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programa. Patvirtinta Lietuvos Respublikos Seimo 2003 m. kovo 20 d. nutarimu Nr.IX-1383. Žin., 2003, Nr.32-1318.

² Nepilnamečių nusikalstamumo ir jo prevencijos problemas yra nagrinėję prof. V. Paviolis, doc. A. Drakšienė, doc. A. Čepas, prof. G. Babachinaitė, A. Dapšys, V. Justickis dr. G. Sakalauskas, prof. A. Dobryninas, doc. I. Michailovič, dr. E. Vileikienė, dr. A. Jatkevičius, dr. S. Gečėnienė, doc. R. Uscila, prof. M. Barkauskaitė ir kiti Lietuvos mokslininkai.

Tyrimo tikslas – ištirti moksleivių nusikalstamumo reiškinį ir prevencijos sistemą, suformuluoti moksliskai pagrįstas moksleivių nusikalstamumo prevencijos rekomendacijas, išskirti problemas, dėl kurių rekomendacijas įgyvendinti gali būti sudėtinga.

Autorė, siekdama užsibrėžto tikslo, iškėlė šiuos pagrindinius darbo **uždavinius**:

1. ištirti registruoto moksleivių nusikalstamumo būklę, struktūrą ir dinamiką;
2. įvertinti latentinį moksleivių nusikalstamumą;
3. atskleisti veiksnius, sąlygojančius moksleivių nusikaltimus;
4. rasti būdus, skirtus atitinkamiems veiksniams neutralizuoti.

Darbo keliamą **hipotezė**:

Moksleivių nusikaltimų prevencijos priemonės turi būti moksliskai pagrįstos, kryptingos ir diferencijuotos.

Mokslinio tyrimo metodai. Siekti darbo tikslo bei įgyvendinti iškeltus uždavinius padėjo šie mokslinio tyrimo metodai:

Dokumentų analizės metodas buvo plačiausiai taikomas magistro darbe. Analizuojami teisės aktai, statistiniai ir rašytiniai (tyrimų duomenys) dokumentai. Šis metodas padėjo įvertinti moksleivių nusikalstamumo būklę, patikrinti antroje darbo dalyje iškeltas stereotipines hipotezes, pasiūlyti prevencines priemones. Atspindėtų duomenyse socialinių procesų ir reiškinų rekonstrukcija (atgaivinimas), jų teorinė analizė ir palyginimas su kitais duomenimis padėjo išryškinti tam tikrus dėsningumus, pavyzdžiui, tikėtiną kriminalinės justicijos veiklos selektyvumą išsilavinimo atžvilgiu.

Lingvistinis metodas leido tirti sąvokų turinį analizuojant nuostatas pagal gramatikos, sintaksės ir kitas kalbos taisykles, siekiant nustatyti kuo tikslesnę konkrečios sąvokos prasmę, pavyzdžiui, padėjo suprasti, kodėl prevencijos terminas yra tikslesnis už profilaktikos terminą.

Istorinis metodas leido įvertinti praeities aplinkybes, reikšmingas dabarties procesams, pavyzdžiui, padėjo suvokti, kad esamos smurto apraiškos valstybėje neatsiejamos nuo okupacijos sukeltų prievarta grįstų santykių įsigalėjimo.

Lyginamasis metodas leido sugretinti įvairių mokslinių tyrimų duomenis tarpusavyje, taip pat išvelgti panašumus ir skirtumus tarp mokslinių tyrimų duomenų ir oficialiosios statistikos, tarp Lietuvos ir užsienio šalių nusikalstamumo būklės ir teisinio reglamentavimo.

Loginis ir sisteminis metodai leido susieti nagrinėjamus reiškinius, traktuoti darbą kaip visumą, suvokti procesų reliatyvumą ir santykinumą.

Tyrimo šaltiniai

Nagrinėdama šio mokslinio darbo tyrimo objektą autorė rėmėsi Lietuvos Respublikos ir užsienio šalių teisės aktais, statistiniais duomenimis ir mokslinių tyrimų duomenimis. Taip pat labai didelę reikšmę nagrinėjant tiriamą objektą turėjo mokslinė doktrina. Dar vienas reikšmingas šaltinis,

leidžiantis pateikti naujausią informaciją apie tyrimo objektą – įvairių valstybių ir autorių internetiniai tinklapiai, svetainės; rašant darbą buvo plačiai naudojamos įvairios kriminologinės informacijos kaupimo ir sisteminimo bazės ir paieškos sistemos.

Darbo struktūra

Tiriamąjį darbą sudaro įvadas, keturios dėstomosios dalys ir išvados. Pirmosios dalies tikslas – atskleisti moksleivių nusikalstamumo ir jo prevencijos sampratą. Antrosios dalies tikslas – įvertinti registruoto moksleivių nusikalstamumo kriminologinę charakteristiką. Trečioji šio darbo dalis skirta latentinio moksleivių nusikalstamumo analizei. Ketvirtojoje darbo dalyje įvardijami pagrindiniai moksleivių nusikaltimų prevencijos principai, nagrinėjami veiksniai, sąlygojantys nusikalstamą elgesį, siūlomos prevencinės priemonės, kuriomis atitinkami veiksniai gali būti neutralizuojami, ir įvardijamos problemos, sudarančios kliūtis prevencinių priemonių įgyvendinimui.

1. Moksleivių nusikaltimų ir jų prevencijos samprata

Nusikaltimas gali būti suprantami siaurąja (baudžiamosios teisės) ir plačiąja (kriminologijos mokslo) prasme. Siaurąja prasme nusikaltimas suprantamas kaip pavojinga ir įstatyme uždrausta veika, už kurį baudžiama laisvės atėmimu.³ Kriminologine prasme „nusikaltimas“ galėtų būti apibūdinamas kaip deviantinis, asocialus, ar delinkventinis elgesys.⁴ Pastaroji sąvoka⁵ ypatingai prigijusi kalbant apie nepilnamečius ir ji apima ne vien teisinių, bet ir kitų socialinių normų pažeidimus. Darbe vartojamas ir šis terminas, ypatingai aptariant moksleivių latentinį (neregistruotą) nusikalstamą elgesį. Latentinio nusikalstamumo kontekstu atskirti nusikalstamą ir delinkventinį elgesį būtų vargu ar įmanoma ir ne visai tikslinga, nes, *sensu stricto*, kol elgesys neužfiksuotas teisėsaugos institucijų, tol jis negali būti nusikalstamas. Be to, kalbant apie moksleivių problemiško elgesio ypatumus, svarbu nagrinėti mokyklos nelankymą, mokymosi sunkumus, patyčias ir kitus reiškinius, kurie nors ir nėra teisės pažeidimai, bet daro didelę įtaką moksleivių socializacijai. Pažymėtina, kad ir nusikaltimų sąvoka darbe bus vartojama platesne prasme nei yra įprasta baudžiamojoje teisėje. Analizuojamu kontekstu nusikaltimai apima ir baudžiamuosius nusižengimus, ir tam tikrus administracinius teisės pažeidimus, nes kriminologine prasme pernelyg ribota būtų analizuoti tik nusikaltimų prevenciją.⁶

Nors šiame darbe vartojama „nusikaltimų“ sąvoka, tačiau vengiama termino „nusikaltėlis“. Tokia sąvoka, remiantis kritinės kriminologijos paradigmoje susiformavusių teorijų išvalgomis (pavyzdžiui, etikečių klijavimo ar konstruktyvistine), būtų pernelyg kategoriška. Moksleivis neturėtų būti traktuojamas kaip kriminalinis nusikaltėlis, o veikiau kaip klystantis ir nepakankamai subrendęs paauglys, kuriam reikalinga pagalba, parama ir padaršinimas. Statistinių duomenų analizės kontekstu tiksliausia sąvoka kalbant apie teisę pažeidžiančius moksleivius, yra įtvirtinta tarptautiniuose dokumentuose⁷: „nepilnametis teisės pažeidėjas yra vaikas arba jaunas asmuo, kuris, kaip įtariama, padarė teisės pažeidimą arba yra pripažintas jį padariusiu“. Analizuojant moksleivių latentinį (neregistruotą) nusikalstamumą, tikslesnė būtų delinkvento sąvoka, kuri reiškia vaiką arba jaunuolį, kuris turi polinkį pažeisti egzistuojančias (nebūtinai teises) elgesio normas.

Pastebėtina, kad ir prevencija, ir nusikaltimai yra vienos iš kelių alternatyvių sąvokų, vartojamų apibūdinti panašioms reiškiniams. Prevencija galėtų būti keičiama „profilaktika“ ar „kova

³ Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 11 straipsnio 1 dalis. // Žin., 2000, Nr. 89-2741.

⁴ VALICKAS G. Psichologinės asocialaus elgesio ištakos. Vilnius, 1997, p. 13.

⁵ Delinkvencija arba delinkventinis elgesys apibūdinamas kaip psichologinis polinkis arba tendencija pažeisti egzistuojančias elgesio normas. *Ibidem*, p. 4.

⁶ Pavyzdžiui, priešastys, dėl kurių moksleivis pavogė daiktą iki 130 LT (1 MGL), nuo 130 LT iki 390 LT (nuo 1 iki 3 MGL) ir virš 390 LT (virš 3 MGL), gali būti tos pačios, tuo tarpu veikų kvalifikavimas teisine prasme iš esmės skiriasi: nuo administracinio teisės pažeidimo iki nusikaltimo.

⁷ Jungtinių Tautų standartinės minimalios teisingumo vykdymo nepilnamečiams taisyklės (Pekino taisyklės) 2.2 taisyklė. Tarptautiniai dokumentai 4. TIC, 2004. Sudarytojas AIDUKAS M.

su nusikalstamumu“. Prevencijos terminas tinkamesnis už minėtuosius ir pasirinktas dėl šių priežasčių: 1) „profilaktikos“ terminas pastaruoju metu vartojamas kalbant apie ligas, bet ne apie nusikaltimus, taigi nėra visai tinkamas, nes suponuoja patologiją, tuo tarpu nusikaltimas yra socialinis, ne biologinis reiškinys; 2) „kova su nusikalstamumu“ yra pernelyg radikalus terminas ypač kalbant apie moksleivius, nes jis turi stigmatizuojantį poveikį, moksleivis lyg ir taptų visuomenės priešu, su kuriuo kariaujama ir kurį reikėtų naikinti.

Pereinant prie nusikaltimų prevencijos sąvokos, reikėtų pažymėti, magistro darbe vystomos kritinės kriminologijos idėjos, id est nusikaltimai ir jų prevencija nagrinėjami iš socialinės nelygybės, socialinės kontrolės, konflikto ir priešingų interesų susikirtimo perspektyvos. Teorinis kriminologinės mokyklos pasirinkimas sąlygoja nusikaltimų prevencijos sampratą ir tikslą. Registruotų nusikaltimų skaičiaus mažinimas kritinės kriminologijos kontekstu nėra prioritetas moksleivių nusikaltimų prevencijos tikslas. Svarbiau yra išsiaiškinti ir šalinti negatyvius socialinius reiškinius (netinkamą auklėjimą šeimoje, skurdą, mokyklos nelankymą, socialinių paslaugų bei socialinės paramos trūkumą ir kitus). Todėl **moksleivių nusikaltimų prevencija šiame darbe bus suprantama kaip negatyvių socialinių reiškinių, sąlygojančių nusikalstamą elgesį, išaiškinimas ir neutralizavimas, o nusikaltimų prevencijos tikslas – efektyvus moksleivių, šalies gyventojų ir visos visuomenės interesų užtikrinimas pasiūlant mokliškai pagrįstas prevencines priemones.**

Kai kurios darbe siūlomos prevencinės priemonės yra abstraktesnės, kai kurios konkretesnės, kai kurios taikomos prieš nusikaltimo padarymą, kai kurios – po. Aiškumo dėlei, pravartu nusikaltimų prevenciją pagal taikymo momentą skirstyti į pirminę, antrinę ir tretinę.⁸ Ankstyvoji (pirminė) prevencija suprantama kaip bet kokių negatyvių socialinių reiškinių neutralizavimas. Antrinė prevencija (pavyzdžiui, patyčių prevencija mokyklose) skirta neutralizuoti tuos veiksnius, kurie gali sąlygoti konkretaus pažeidimo padarymą. Tretinė arba nusikaltimų recidyvo prevencija siekiama neutralizuoti veiksnius, kurie gali lemti pakartotinio nusikaltimo padarymą.

Moksleiviais šiame darbe laikomi bendrojo lavinimo, profesinių ar kitų mokymo įstaigų mokiniai.⁹ Vis dėlto, statistikoje ir realybėje moksleivio sąvoka gali skirtis. Gali būti, kad moksleiviais vadinami vaikai, kurie rugsėjo 1 d. pasirodo mokykloje, tačiau vėliau pamokų nelanko.¹⁰ Mokyklos gali nerodyti realios situacijos, nes gali nebūti suinteresuotos teikti sau nepalankių duomenų, dėl kurių

⁸ JUSTICKIS V. Kriminologija II d. p. 25-36. ČEPAS A. Nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos bruožai. Vilnius, 1986, p. 27.

⁹ Švietimo įstatymo 2 straipsnio 16 dalyje gana abstrakčiai apibrėžiama, kad mokinys yra asmuo, kuris mokosi, tuo tarpu moksleivio sąvoka nepateikiama. Žin., 2003, Nr. 63-2853.

¹⁰ Vilniaus universiteto filosofijos fakulteto sociologijos katedros 2004 m. atlikto tyrimo „Delinkventai Lietuvos mokyklose“ duomenimis, informacija apie „iškritusius“ iš mokyklos delinkventinius mokinius Lietuvoje nerenkama. Deja, bandymas įvertinti tokių mokinių dalį, apklausiant mokytojus, susidūrė su techninėmis problemomis: į klausimą, kokią dalį procentais delinkventinių mokinių „iškrito“ iš mokyklos, atsakė tik 9,5 procentų mokytojų. Toks žemas atsakiusių procentas neleidžia daryti pagrįstų išvadų apie „iškritusius“ iš mokyklos delinkventinius mokinius. Prieiga per internetą: http://www.smm.lt/svietimo_bukle/docs/AtaskaitaDelinkventai.doc [Prisijungimo laikas: 2008 03 31].

nukentėtų įstaigos prestižas. Todėl neretai vaikai, nelankantys mokyklos ir praleidžiantys savo dienas, pavyzdžiui, gatvėje ar interneto kavinėse, formaliąja prasme yra tokie patys moksleiviai kaip ir vaikai, kiekvieną dieną lankantys pamokas.

Ne visi moksleiviai yra baudžiamosios atsakomybės subjektai. Vaikai¹¹ iki 14 ar 16 metų gali būti moksleiviai, tačiau neatsakoti pagal baudžiamąjį įstatymą. Todėl svarbus yra nepilnamečio teisinis apibrėžimas. Nepilnametis yra vaikas, nesulaukęs 18 m., bet sulaukęs amžiaus, nuo kurio traukiama baudžiamoji atsakomybė. Tai yra, nepilnamečio, kaip baudžiamosios atsakomybės (taip pat ir nusikalstamos veikos) subjekto, sąvoka Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse¹² (toliau BK) traktuojama siauriau, nei bendra vaiko sąvoka. Ši sąvoka apribota 14-17 metų nepilnamečių amžiaus tarpsniu, nustatant BK 13 str. 1 dalyje bendrą nuostatą, kad „pagal šį kodeksą atsako asmuo, kuriam iki nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo padarymo buvo suėję šešiolika metų, o šio straipsnio 2 dalyje numatytais atvejais – keturiolika metų“.

Pažymėtina, kad šiame darbe vengiama pernelyg dažnai vartoti nusikalstamumo sąvoką. Nusikalstamumas apibūdinamas kaip nusikaltimų visuma, padaroma tam tikroje valstybėje per tam tikrą laiką.¹³ Šis terminas gali būti klaidinantis, nes sudaro prielaidas pereiti nuo konkrečių nusikaltimų prie abstraktaus „nusikalstamumo“, tuo tarpu darbe siekiama kuo išsamiau ir kritiškiau pažvelgti į moksleivių nusikaltimus ir juos sąlygojančius veiksnius.

Kriminologinė moksleivių nusikalstamumo analizė atliekama remiantis statistine informacija ir mokslinių tyrimų duomenimis, kurie turėtų papildyti oficialią statistiką. Mokslinių tyrimų duomenys ypatingai svarbūs tam kad būtų įvertintas latentinis nusikalstamumas, nes statistinė informacija nepajėgi visiškai atskleisti realios situacijos. Pats nusikaltimo užregistravimo faktas yra socialiai sukonstruotas.¹⁴ Teigiama, kad oficialioji statistika iš esmės yra kriminalinės justicijos statistika, bet ne išorinių socialinės tikrovės disfunkcinių veiksnių įvertinimas.¹⁵ Dėl įvairių priežasčių į oficialią apskaitą patenka tik dalis nusikalstamo elgesio atvejų. Kaip rodo viktimologiniai tyrimai, tik apie dalį nusikaltimų pranešama policijai. Dalis konfliktinių situacijų, kylančių dėl nusikalstamo elgesio, sutvarkoma neformaliu būdu, pvz., atlyginant padarytą žalą. Tik dalis nusikaltimų padariusių tampa įtariamaisiais, dėl nepakankamai efektyvaus nusikaltimų išaiškinamumo¹⁶ dar mažiau asmenų tampa kaltinamaisiais. Šis kriminalinės justicijos pralaidumo procesas lyginamas su „piltuvėlio efektu“, kurio apačioje po teisėsaugos institucijų filtro lieka tik dalis „tikrųjų kaltininkų“.

¹¹ Remiantis Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos, kurią Lietuvos Respublikos Seimas ratifikavo 1995 m. liepos 3 d., 1 dalies 1 straipsniu, vaiku laikomas kiekvienas žmogus, neturintis 18-os metų. 1995-07-21 Nr.60-1501.

¹² Žin., 2000, Nr. 89-2741.

¹³ JUSTICKIS V. Kriminologija I d. Vilnius, 2001, p. 10.

¹⁴ VILEIKIENĖ E. Lietuvos nepilnamečių justicijos problemos: sociologinė analizė. Vilnius, 2007, p. 23.

¹⁵ DOBRYNINAS A. Atskiriamasis teisingumas. Jurisprudencija 2001 20, p. 110.

¹⁶ Pavyzdžiui, 2006 m. buvo ištirta 43 % visų nusikaltimų.

2. Registruoto moksleivių nusikalstamumo kriminologinė charakteristika

2.1. Stereotipinės hipotezės

Darbe bus tikrinami visuomenėje paplitę stereotipai,¹⁷ susiję su moksleivių nusikalstamumu. Šie stereotipai gali būti suformuojami žiniasklaidos priemonėmis arba kitais būdais: išankstinės nuostatos gali būti kilusios netgi iš tautosakos, pavyzdžiui, agresyviai vaikų atžvilgiu skamba patarlė „lenk medį, kol jaunas“. Anksčiau atliktų sociologinių tyrimų duomenimis, nepilnamečiai teisės pažeidėjas žiniasklaidoje pateikiamas kaip asocialus ir brutalus personažas, priklausantis kitam, svetimam ir neprognozuojamam pasauliui.¹⁸ Išsamesnė nepilnamečių nusikalstamumo analizė leis atidžiau pažvelgti į pažeidėją ir atsargiau vertinti stereotipus (nors tai nereiškia, kad stereotipai visuomet yra klaidingi, tiesiog dažniausiai jie būna pernelyg supaprastinti ir paviršutiniški). Viešasis žinojimas apie nusikaltimus, kurį pateikia žiniasklaida, paprastai nėra paremtas moksliniais tyrimų duomenimis.¹⁹ Išsklaidyti – patvirtinti arba paneigti – stereotipus galima atliekant mokslinę moksleivių nusikalstamumo analizę: nagrinėjant registruoto ir latentinio moksleivių nusikalstamumo būklę, struktūrą ir dinamiką.

Darbe bus verifikuojamos 6 stereotipinės hipotezės:

1. Moksleivių nusikalstamumas yra plačiai paplitęs reiškinys.
2. Dažniausiai nusikalsta žemesnio išsilavinimo, prastai besimokantys moksleiviai.
3. Moksleiviai dažniausiai nusikalsta būdami neblaivūs arba apsvaigę nuo narkotinių medžiagų.
4. Dažniausiai nusikalsta agresyvūs moksleiviai.
5. Dažniausiai nusikalsta moksleiviai iš socialiai silpnų šeimų.
6. Vaikinai nusikalsta dažniau nei merginos.

Pažymėtina, kad panašūs stereotipai sukuria sąlygas nepilnamečius asmenis laikyti pavojingais ir nepataisomais, kuriuos būtina griežtai bausti ir izoliuoti specialiose auklėjimo įstaigose.²⁰ Tai galima susieti su manipuliavimu viešąja nuomone žiniasklaidos priemonėmis arba „moralinės panikos“ kėlimu. „Moralinė panika“²¹ reiškia, kad tam tikri reiškiniai žiniasklaidoje neadekvačiai perdedami,

¹⁷ Stereotipas (iš gr. στερεός, stereós „tvirtas, kietas, standus, erdvinis“ ir τύπος, týpos „-ingas“) – daikto arba asmens ypatybių visuma, kuria nusakomos tipinės objekto savybės. Stereotipai artimi klišėms bei šablonams, kai paprastumo dėlei jie taikomi daugelio panašių objektų atveju, ignoruojant tuose objektuose esančius skirtumus ir jų individualumą. Stereotipai palengvina žmogui santykius ir elgseną, bet nepaiso asmens individualumo bei unikalumo. Todėl komunikacijos procese jie dažnai trukdo, kadangi tam tikros savybės yra klaidingai preziumuojamos asmenims, kurie tokiais savybėmis nepasižymi. Citata iš laisvosios enciklopedijos. Prieiga per internetą: <http://lt.wikipedia.org/wiki/Stereotipas>[Prisijungimo laikas: 2008 03 31].

¹⁸ DOBRYNINAS A. Nepilnamečių justicija Lietuvos žiniasklaidoje. Vilnius, 2000, p. 99.

¹⁹ DABKEVIČIŪTĖ L. Smurto prieš vaikus tematika dienraštyje „Lietuvos rytas“ 2002 m. Sociologija. Mintis ir veiksmas. 2003/2, p. 95-103.

²⁰ DRAKŠIENĖ A. DRAKŠAS R. Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė. Vilnius, 200, p. 14.

²¹ Moralinė panika – tai perdėta ir priešiška socialinė reakcija į padėtį, asmenį ar grupę, įvardytą kaip keliantį pavojų visuomenės vertybėms, apimantį stereotipinį žiniasklaidos pateikimą ir reikalaujantį didesnės socialinės kontrolės bei sukeltą vis didėjančią reakciją. Cit. pagal The Sage Dictionary of Criminology. 2006. Eds. McLaughlin, Eugene and

„sutirštinami“, lyginant su panašiais tikrovėje egzistuojančiais dalykais, arba, atvirkščiai, nuvertinami, praleidžiami ir taip sudaromos sąlygos manipuliuoti viešąja nuomone.²² Moralinės panikos pažinimas yra naudingas tuo, kad leidžia atskleisti būdus, kuriuos naudojant manipuliuojama visuomenės nuomone, siekiant, pavyzdžiui, politinės valdžios arba minėto bausmių griežtinimo nepilnamečiams.

2.2. Moksleivių nusikaltimų būklė

Būklė – kiekybinis nusikalstamumo apibūdinimas, išreiškiamas užregistruotų ir juos padariusių asmenų skaičiais per tam tikrą laiką tam tikroje teritorijoje.²³ Būklę atspindi absoliutūs skaičiai. Būklę nusako nusikalstamumo lygis, kurį parodo nusikalstamumo indeksas arba koeficientas.

Lentelė Nr. 1 Duomenys apie ikiteisminio tyrimo įstaigose užregistruotus nepilnamečius moksleivius įtariamus (kaltinamus) nusikalstamų veikų padarymu 2007 m.²⁴

Mokyklos tipas	Bendrojo lavinimo	Profesinė	Aukštesnioji	Kita mokymosi įstaiga
Įtariamų (kaltinamų) moksleivių skaičius 2007 m.	1850	382	6	145

Sudėjus pateiktus duomenis galime suskaičiuoti, kad **iš viso 2007 m. buvo įtariamai (kaltinami) 2383 moksleiviai**. Didžioji dalis (78 proc.) įtariamų (kaltinamų) moksleivių mokėsi bendrojo lavinimo mokyklose, 16 proc. moksleivių – profesinėse mokyklose.

Nusikalstamumo būklei aktualu yra įtariamų (kaltinamų) moksleivių skaičiaus santykis su visų moksleivių skaičiumi. Bendrojo lavinimo mokyklose 2006 mokslo metų pradžioje iš viso mokėsi 514,6 tūkstančiai mokinių.²⁵ Iš 1000 moksleivių, įtariamai (kaltinami) yra 4-5 moksleiviai. Taigi remiantis oficialiąja statistika, moksleivių nusikalstamumas tikrai nėra „plačiai paplitęs reiškinys“, atitinkamai pirmąją hipotezę galima paneigti. Galime apskaičiuoti, kad 10 000 moksleivių, besimokančių bendrojo lavinimo mokyklose, tenka 46 įtariamai (kaltinami) moksleiviai, tai yra moksleivių nusikalstamumo koeficientas lygus 46.

Profesinėse mokyklose 2006 m. mokėsi 45,4 tūkstančiai moksleivių. 10 000 moksleivių, besimokančių profesinėse mokyklose tenka apytiksliai 84 moksleiviai, įtariamai (kaltinami) nusikalstamos veikos padarymu, tai yra, nusikalstamumo koeficientas lygus 84.

Muncie, John. London: Sage Publications, p. 250-251, iš Vileikienė E. Lietuvos nepilnamečių justicijos problemos: sociologinė analizė. Vilnius, 2007, p. 15.

²² COHEN S. Folk Devils and Moral Panics. Routledge, 2002, p. viii.

²³ SAKALAUSKAS G. Įvadas į empirinę kriminologiją. Vilnius, 2007, p. 38.

²⁴ Statistiniai duomenys iš Vidaus Reikalų Ministerijos tinklapio:

http://www.vrm.lt/fileadmin/Image_Archive/IRD/Statistika/index2.phtml?id=198&idStat=4&metai=2006&menuo=12®ionas=0&id3=1&idAta=2#Atas-30N-ITI [Prisijungimo laikas: 2008 03 31].

²⁵ Statistiniai duomenys iš Statistikos departamento tinklapio. 2007 m. duomenų nėra pateikta. Svarbu pažymėti, kad bendrojo lavinimo mokyklų moksleiviai yra vaikai nuo 6-7 metų. Taigi nemaža dalis delinkventiškai besielgiančių moksleivių į kriminalinę statistiką nepatenka, nes nėra sulaukę baudžiamosios atsakomybės amžiaus. Prieiga per internetą: <http://www.stat.gov.lt/lt/pages/view/?id=2088> [Prisijungimo laikas: 2008 03 31].

Taigi galime apibendrinti, kad profesinių mokyklų moksleiviai įtariami (kaltinami) apie 2,3 karto dažniau nei bendrojo lavinimo mokyklų moksleiviai. Kyla klausimas, kaip galime paaiškinti aukštesnį nusikalstamumo lygį profesinėse mokyklose. Galime daryti kelias prielaidas: profesinėse mokyklose daroma daugiau nusikalstamų veikų dėl vyresnio mokinių amžiaus (ši prielaida yra labiausiai įtikinama, nes pirmokai-aštuntokai pagal BK „nusikaltėliais“ nebūna (nes jie paprastai nebūna sulaukę baudžiamosios atsakomybės amžiaus), skirtingai nei profesinių mokyklų moksleiviai, kurie yra vyresni); profesinėse mokyklose mokosi mažiau socialiai orientuoti mokiniai nei bendrojo lavinimo mokyklose; profesinių mokyklų subkultūra „parankesnė“ nusikalstamam elgesiui; profesinių mokyklų moksleivių matomumas, „apčiuopiamumas“ yra didesnis, todėl jie dažniau įtariami ir pan. Tikslėnes išvalgas galima būtų pateikti atlikus mokslinius tyrimus.

Lentelė Nr. 2 Duomenys apie ikiteisminio tyrimo įstaigose užregistruotų nepilnamečių, įtariamų (kaltinamų) nusikalstamų veikų padarymu, išsilavinimą²⁶ Lietuvos Respublikoje 2007 m.²⁷

Asmens išsilavinimas	Pradinis	Pagrindinis	Vidurinis	Profesinis	Neturi išsilavinimo
Nepilnamečių skaičius	1699	1607	56	15	36

Sudėjus 5 stulpelių duomenis matyti, kad iš viso 2007 m. buvo įtariami (kaltinami) 3413 nepilnamečiai. Lyginant su ankstesnės lentelės duomenimis, galima pastebėti, kad moksleiviai sudaro 70 proc. visų įtariamų (kaltinamų) nepilnamečių skaičiaus. Įdomu, kad prieš kelias dešimtis metų situacija buvo panaši: pavyzdžiui, nuo 1964 iki 1969 metų mokiniai ir dirbantys sudarė 80,1 %, o niekur nedirbantys ir nesimokantys – 19,1 % visų nuteistų nepilnamečių.²⁸ Pirmaisiais nepriklausomybės metais buvo stebimos kiek kitokios tendencijos: tuomet mokyklos nelankantys „gatvės vaikai“ sudarė didžiąją dalį visų įtariamų (kaltinamų) nepilnamečių.²⁹

Pusė įtariamų (kaltinamų) nepilnamečių 2007 m. (49,7 proc.) turėjo pradinį išsilavinimą, taip pat didelė dalis jų (47 proc.) turėjo pagrindinį išsilavinimą. Tai gali būti natūralus dalykas: 14-15 m. vaikai išties gali turėti tik pradinį išsilavinimą, tai yra, būti nebaigę 10 klasių.³⁰ Taigi, remiantis

²⁶ Sociologinėje literatūroje kalbant apie oficialiųjų duomenų nagrinėjimą, pirmenybė teikiama ne „išsilavinimo“, bet „išsimokslinimo“ terminui. Manoma, kad išsilavinęs žmogus gali būti ir nesimokęs švietimo sistemos įstaigoje, bet mokėsis savarankiškai, skaitęs knygas, gilinęs į kurią nors problemą ir pan.. Tuo tarpu išsimokslinimas rodo, kad mokomasi tam tikroje institucijoje. Matulionis Arvydas V. Sociologija, 2003, p. 145

Vidaus reikalų ministerijos tinklapyje buvo vartojamas „išsilavinimo“ terminas, toliau darbe jis taip pat vartojamas, o subtilus skirtumas tarp „išsilavinimo“ ir „išsimokslinimo“ neakcentuojamas.

²⁷ Statistiniai duomenys iš Vidaus Reikalų Ministerijos tinklapyje:

http://www.vrm.lt/fileadmin/Image_Archive/IRD/Statistika/index2.phtml?id=198&idStat=5&metai=2007&menuo=12®ionas=0&id3=1&idAta=1#Atas-30N-SAV [Prisijungimo laikas: 2008 03 31].

²⁸ ČEPAS A. PAVILONIS V. Ankstyvoji nepilnamečių nusikalstamumo prevencija Vilnius, 1973, p. 88.

²⁹ Prieš trylika metų, nusikalstančių moksleivių dalis buvo mažesnė. 1994 m. mokyklos nelankantys vaikai buvo padarę 53,9% visų nusikaltimų. Mokykla ir nusikalstamumo prevencija Vilnius, 1996, p. 52.

³⁰ Pagrindinis išsilavinimas suteikiamas po 10 klasių.

statistiniais duomenimis, negali būti patvirtinta antroji hipotezė, kad dažniausiai nusikalsta žemesnio išsilavinimo asmenys. Įdomu panagrinėti, ar įtariamųjų (kaltinamųjų) moksleivių išsilavinimas skiriasi nuo suimtųjų ir nuteistųjų moksleivių išsilavinimo.

Lentelė Nr. 3 Suimtųjų ir nuteistųjų nepilnamečių išsilavinimas įkalinimo įstaigose 2007 m.

Suimtieji (laukiantys teismo nuosprendžio) turi išsilavinimą	
pradinį	44
pagrindinį	13
Nuteistieji turi išsilavinimą	
pradinį	94
pagrindinį	20

Tarp įtariamųjų (kaltinamųjų) nepilnamečių su pradinio išsilavinimu buvo 49,7 % (ankstesnės lentelės duomenys), tarp suimtųjų jau 77 %, tarp nuteistųjų laisvės atėmimo bausmė – 83 %. Galime daryti kelias prielaidas: arba pradinio išsilavinimo moksleiviai daro sunkesnes nusikalstamas veikas, arba daro panašias nusikalstamas veikas, bet yra baudžiami griežčiau. Oficialiojoje statistikoje nėra duomenų, kokio sunkumo nusikalstamas veikas daro pradinio ir kokio pagrindinio išsilavinimo asmenys. **Vis dėlto, tai kad tarp nepilnamečių, kuriems paskirta laisvės atėmimo bausmė, net 83 % turi tik pradinį išsilavinimą, gali liudyti kriminalinės justicijos veiklos selektyvumą** (nors tai tėra prielaida, kurią sudėtinga patikrinti remiantis vien tik statistiniais duomenimis).

Reiškinys, kai kriminalinė justicija „atsirenka“ tam tikrų socialinių grupių (paprastai marginalinių grupių narius, neturinčius socialinio užnugario) asmenis vadinamas atskiriamuoju (selektyviu) teisingumu.³¹ Tokio tipo teisingumas atsiranda dėl įvairių priežasčių: dėl lėšų stokos, dėl pareigūnų skaičiaus, požiūrio ir kvalifikacijos, dėl to kad mažiausiai socializuoti asmenys negali apsaugoti nuo kriminalinės justicijos institucionalizuotų veiksmų arba pati kriminalinė justicija jų nenori apsaugoti. **Tam tikros prielaidos nevienodam³² nepilnamečių traktavimui pastebimos Lietuvos Respublikos baudžiamuosiuose įstatymuose ir teismų praktikoje.**

BK 80 straipsnyje įtvirtinta, jog nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumų paskirtis yra: 1) užtikrinti, kad atsakomybė atitektų šių asmenų amžių ir socialinę brandą; 2) riboti laisvės atėmimo bausmės ir didinti auklėjamojo poveikio priemonių taikymo šiems asmenims galimybes; 3) padėti nepilnamečiui pakeisti gyvenimo būdą ir elgesį derinant baudimą už padarytą nusikalstamą veiką su jo asmenybės ugdymu, auklėjimu, neteisėto elgesio priežasčių šalinimu; 4) sulaikyti

³¹ DOBRYNINAS A. Atskiriamasis teisingumas. Jurisprudencija 2001 20, p.110.

³² Nors nevienodumas nereiškia, kad baudžiamieji įstatymai „legalizuoja“ diskriminaciją tam tikro socialinio sluoksnio nepilnamečių atžvilgiu. Manoma, kad išplėtus teismo diskreciją, labiau užtikrinami asmeninės atsakomybės ir bausmės individualizavimo principai, o diskrecija apskritai pateisinama tada, kai siekiama socialiai naudingų tikslų (pavyzdžiui, užpildyti teisės spragas). Gumbis J. Teisinė diskrecija: teorinis požiūris. Teisė 2004 52. Prieiga per internetą: <http://www.leidykla.vu.lt/inetleid/teise/52/straipsniai/str4.pdf> [Prisijungimo laikas: 2008 03 31].

nepilnametį nuo naujų nusikalstamų veikų padarymo. Matyti, kad **nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumai iš esmės yra vertinamojo pobūdžio**. Jeigu teismas nuspręs, jog nepilnamečio gyvenimo būdas ir socialinė branda iš esmės atitinka normalaus teisėtai besielgiančio vaiko gyvenimo būdą ir socialinę brandą ir jam nėra ypatingo reikalo keisti gyvenimo būdą ir elgesį, tuomet, pavyzdžiui, labiau tikėtina, kad būtų skiriama švelniausia auklėjamojo poveikio priemonė – įspėjimas – negu griežčiausia poveikio priemonė – atdavimas į specialiąją auklėjimo įstaigą arba bausmė.

BK 93 straipsnio 1 dalies 3 punkte, inter alia teigiama, kad nepilnametis teismo gali būti atleidžiamas nuo baudžiamosios atsakomybės, jeigu „yra kitų pagrindų manyti, kad nepilnametis laikysis įstatymų ir nedarys naujų nusikalstamų veikų“. Egzistuoja didesnė tikimybė, jog nuo baudžiamosios atsakomybės bus atleistas tas moksleivis(ė), kuris yra geriau charakterizuojamas mokykloje, kurio šeima apibūdinama teigiamai, nes iš panašių sąlygų galima spręsti, kad vaikas yra linkęs įsitraukti į socialiai priimtina veiklą.

Pabrėžtina, kad ir baudžiamąjį proceso kodekso (toliau BPK) nuostatos reikalauja, kad tais atvejais, kai nepilnametis yra įtariamas padaręs nusikaltimą, prokuroras ikiteisminio tyrimo metu garantuotų, jog bus surinkti duomenys apie nepilnamečio gyvenimo ir auklėjimo sąlygas, jo sveikatos būklę ir socialinę brandą, anksčiau jam taikytas poveikio priemones ir jų veiksmingumą, taip pat apie nepilnamečio elgesį po nusikalstamos veikos padarymo.³³ Visus šiuos duomenis prokuroras privalo kartu su kaltinamuoju aktu pateikti teismui.³⁴ Akivaizdu, jog egzistuoja didesnė tikimybė, kad griežtesnė auklėjamojo poveikio priemonė ar bausmė bus paskirta tam nepilnamečiui, kurio auklėjimo ar ugdymo sąlygos bus prastesnės, kuris charakterizuojamas neigiamai ir kurio nusikaltimas atrodys veikiau kaip dėsningumas nei kaip atsitiktinumas.

Teismai skiriant bausmę taip pat raginami atsižvelgti į kaltininko asmenybę: „įvertindamas kaltininko asmenybės pavojingumą bei parinkdamas bausmės rūšį ar dydį, **teismas turi kreipti ypatingą dėmesį į tai, ar nusikaltimas padarytas atsitiktinai**, dėl kitų asmenų įtakos arba nepalankiai susiklosčius aplinkybėms, **ar kaltininko antisuomeninės nuostatos jau buvo susiformavusios iki nusikalstamo poelgio ir nusikaltimas buvo tik loginė kaltininko gyvenimo būdo ir jo ankstesnio elgesio pasekmė**.“³⁵ Parinkdamas nepilnamečiui auklėjamojo poveikio priemonę ar skirdamas bausmę, teismas atsižvelgia į nepilnamečio asmenybę, jo fizinę, socialinę ir emocinę brandą, santykius su tėvais bei tėvų įtaką ugdant nepilnametį, tėvų pasiryžimą keisti gyvenimo būdą ir elgesį ir nepilnamečio ugdymo sąlygas.

³³ Lietuvos Respublikos baudžiamąjį proceso kodekso 220 str. 2 d. Žin., 2002, Nr. 37-1341, Nr. 46.

³⁴ Lietuvos Respublikos baudžiamąjį proceso kodekso komentaras I d., p. 603

³⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Senato 1999 m. gruodžio 23 d. nutarimas Nr. 23 „Dėl teismų praktikos taikant bendruosius bausmių skyrimo pradmenis“.

Kriminologinėje literatūroje atitinkamas kriminalinės justicijos santykis su teisės pažeidėjais metaforiškai lyginamas su mitologiniu karaliumi Midu: prie ko tik karalius Midas prisiliesdavo, viskas tapdavo auksu, panašiai ir kriminalinė justicija „prisiliesdama“ prie nepilnamečių „padaro“ juos nusikaltėliais. Kriminalinė justicija, kaip ir karalius Midas, „renkasi“ prie ko prisiliesti.³⁶

Šios įžvalgos nepilnamečių nusikalstamumo būklei yra aktualios tuo, kad parodo, jog „būklė“ yra reliatyvi ir gali būti kvestionuojama. Ji priklauso nuo daugelio veiksnių: nuo baudžiamosios politikos (baudžiamųjų įstatymų priėmimo ir griežtesnio ar švelnesnio jų taikymo), nuo duomenų, surinktų ikiteisminio tyrimo institucijose, nuo nepilnamečio asmenybės ir tai, kaip jį charakterizuoja aplinkiniai, ir kitų (nebūtinai objektyvių) dalykų.

Lentelė Nr.4 Ištirtos nusikalstamos veikos, kurių padarymu įtariami (kaltinami) nepilnamečiai 2007 m.

Ištirta nusikalstamų veikų	4051
Lyginamoji dalis visų ištirtų nusikalstamų veikų atžvilgiu (%)	12,3
Nusikalstamų veikų skaičius, tenkantis 100 000 gyventojų	120

Nepilnamečių nusikalstamumo koeficientas Lietuvos Respublikoje 2007 m. buvo 120. Šis rodiklis yra gana nedidelis, lyginant su ankstesniais metais, nusikalstamumo koeficientas paprastai būdavo šiek tiek didesnis³⁷ – plačiau apie nepilnamečių nusikalstamumo tendencijas bus kalbama darbo dalyje apie nepilnamečių nusikalstamumo dinamiką. Lyginant su vakarų Europos valstybėmis (pavyzdžiui, su Danija, Vokietija, ar Belgija), Lietuvoje nepilnamečių nusikalstamumo koeficientas yra apie keturis kartus mažesnis; lyginant su vidurio Europos šalimis – panašus į Bulgarijos ir Slovakijos; tačiau žymiai didesnis nei Gruzijos ir Moldovos.³⁸ Galime apibendrinti, jog Europos žemyno kontekstu Lietuvoje registruotas nepilnamečių nusikalstamumas nėra didelis. Vis tik, vien pagal statistinius duomenis lyginti Lietuvos ir užsienio šalių nepilnamečių nusikalstamumą yra problematiška dėl daugelio niuansų – registravimo ir baudžiamosios politikos ypatumų, skirtingo baudžiamosios atsakomybės amžiaus, nevienodo nusikalstamų veikų sąrašo, urbanizacijos, industrializacijos ir kitų veiksnių.

Iš pateiktų duomenų matyti, kad **maždaug kas aštunta ištirta nusikalstama veika padaroma nepilnamečio**. 14-17 metų amžiaus nepilnamečiai sudaro tik apie 6 % visų Lietuvos gyventojų, tarp asmenų, kaltinamų padarius nusikaltimus, jie sudaro apie 13-14 %, išaiškinti jų nusikaltimai –

³⁶ CHRISTIE N. „a suitable amount of crime“. London and New York, 2004, p. 5.

³⁷ Pavyzdžiui, 2006 m. koeficientas buvo 125, 2005-139, 2004-146, 1995-125. Prieiga per internetą: <http://www.nplc.lt/stat/nus/nus6.htm> [Prisijungimo laikas: 2008 03 31].

³⁸ 2003 m. duomenimis. Statistiniai duomenys iš Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centro.

http://www.nplc.lt/stat/int/eurosource-3/O&B_241_h01_tcm12-126270.pdf
1.2.1.1 lentelė, p. 25 ir 1.2.3.2 lentelė, p. 57. [Prisijungimo laikas: 2008 03 31].

11-19 %. Taigi nepilnamečiams tenka maždaug dvigubai daugiau veikų negu jiems turėtų tekti pagal gyventojų proporciją. Pavyzdžiui, 2007 m. nepilnamečiai, palyginus su bendru asmenų, įtariamų padarius nusikalstamas veikas, skaičiumi, sudarė 12,3 %. Tai galima paaiškinti iš socialinės kontrolės perspektyvos. Nepilnamečiai perkeltine prasme lyginami su visuomenės barometru: jie jautriau reaguoja į socialines, kultūrinės ir ekonomines permainas visuomenėje, dažniau eksperimentuoja taip pažeisdami daugumai priimtinas normas, be to, yra griežčiau kontroliuojami, todėl jie yra „atsakingi“ už santykinai daugiau nusikalstamų veikų nei suaugę asmenys.³⁹

2.3. Moksleivių nusikaltimų struktūra ir dinamika

Nusikalstamumo **struktūra** – tai kokybinė nusikalstamumo išraiška, jos sandara.⁴⁰ Ji išreiškiama atskirų nusikaltimų rūšių, grupių, skirstomų pagal pobūdį, pavojingumo visuomenei laipsnį, kaltės formą, subjektą ir kt. santykį bendroje nusikaltimų visumoje.

Nusikalstamumo **dinamika** – tai jo būklės ir (ar) struktūros pakitimai per tam tikrą laiką.⁴¹ Nusikalstamumo dinamiką parodo duomenys apie nusikalstamas veikas per skirtingus laikotarpius toje pačioje valstybėje.

Lentelė Nr. 5 Nepilnamečių padarytos nusikalstamos veikos. Požymiai: nusikalstamos veikos rūšis ir laikotarpis 2004-2007 m.

	2004	2005	2006	2007
Nusikalstamos veikos	5021	4759	4244	4051
Nusikaltimai	4346	4308	3810	3673
Baudžiamieji nusižengimai	675	451	434	378
Sunkūs ir labai sunkūs nusikaltimai	319	281	291	263
Nužudymai (129-131 str.)	22	22	27	21
Sunkūs sveikatos sutrikdymai (135 str.)	41	32	28	30
Išžaginimai (149 str.)	24	13	20	16
Plėšimai (180 str.)	745	741	681	683
Vagystės (178 str.)	2257	2051	2008	1967
Viešosios tvarkos pažeidimai (284 str.)	313	398	362	397
Nusikaltimai, susiję su disponavimu narkotinėmis medžiagomis (260str.)	12	18(15)⁴²	24	20
Administraciniai teisės pažeidimai	n.d.⁴³	n.d.	8047	n.d.

Nagrinėdami nusikalstamumo struktūrą pagal teikiamą oficialiąją statistinę informaciją, turime išskirti mažiausio latentškumo nusikalstamas veikas. Tai nužudymai, sunkūs sveikatos sutrikdymai, išžaginimai, vagystės ir plėšimai,⁴⁴ šios nusikalstamos veikos ir išskirtos lentelėje.

³⁹ Nepilnamečių justicija Lietuvoje: teorija ir praktika. Vilnius, 2007, p. 21.

⁴⁰ SAKALAUSKAS G. Įvadas į empirinę kriminologiją. Vilnius, 2007, p. 38.

⁴¹ Ibidem.

⁴² Skiriasi skirtingų metų Vidaus reikalų ministerijos tinklalapyje pateikti duomenys.

⁴³ Nebuvo duomenų.

⁴⁴ ČEPAS A. Nepilnamečių nusikalstamumas ir jo priežastys Vilnius, 1982, p.26.

Nusikalstamų veikų struktūros pagal nusikalstamų veikų rūšis tendencijos pastaraisiais metais ženkliai nesikeičia: dominuoja nusikaltimai nuosavybei (vagystės ir plėšimai 2007 m. sudarė 65 % visų nusikalstamų veikų, 2006 m. – 63%, 2005 – 59%, 2004 – 60%). Iš pateiktos lentelės matyti gana stabilus nepilnamečių nusikalstamumo mažėjimas, tačiau pastebimos kelios išimties: nemažėja sunkių ir labai sunkių nusikaltimų, į abi puses svyruoja išžagininimų ir viešosios tvarkos pažeidimų skaičius. Kalbant apie ilgesnį laikotarpį,⁴⁵ galime pasakyti, kad nepilnamečių nusikalstamumas, ypatingai smurtinis, padidėjo 1990 m. buvo nustatyti tik du tyčinius nužudymus padarę nepilnamečiai, o 2007 metais – 21, tai yra, daugiau nei dešimt kartų daugiau. Galime pastebėti, kad 9 iš 10 nepilnamečių padaromų nusikalstamų veikų yra nusikaltimai, ir tik viena – baudžiamasis nusižengimas. Tai gali būti paaiškinama tuo, kad baudžiamųjų nusižengimų kriminalizuota žymiai mažiau nei nusikaltimų, be to, tikėtina, kad baudžiamieji nusižengimai yra latentiškesni. Dažniausiai padaromi nesunkūs ir apysunkiai nusikaltimai (93,5 %), sunkių ir labai sunkių nusikaltimų procentinė dalis – 6,5 % Nusikaltimai žmogui sudaro santykinai nedidelę dalį, palyginti su nusikaltimais nuosavybei. Beveik pusė (49 %) visų nusikalstamų veikų yra vagystės. Turtinių nusikaltimų struktūra panaši į nepilnamečių motyvų struktūrą: 2007 m. net 1377 nusikalstamos veikos arba 34 % visų nusikalstamų veikų buvo padaryta dėl savanaudiškų paskatų. Remiantis kriminologinių teorijų įžvalgomis – šiuo atveju parankiausia būtų įtampos arba anomijos teorija⁴⁶ – turtiniai nusikaltimai yra „normalus“ atsakas į padėtį, kai perimamas kultūrinis piniginės sėkmės pavyzdys, tačiau trūksta teisėtų priemonių tai sėkmei pasiekti. Todėl jaunimas ir „užsiima“ inovacijomis, kuomet sėkmės simboliai – turtas ir valdžia – siejami instituciškai uždraustomis, bet efektyviomis priemonėmis.

Nusikalstamos veikos, susijusios su disponavimu narkotinėmis medžiagomis sudaro visiškai nedidelę dalį visų nusikalstamų veikų – vos 0,5 %. Turint omenyje didelį žiniasklaidos dėmesį atitinkamoms nusikalstamosioms veikoms,⁴⁷ galime daryti dvi prielaidas: 1) arba žiniasklaidos dėmesys yra gerokai perdėtas, id est nusikalstamos veikos, susijusios su disponavimu narkotinėmis medžiagomis, įvykdomos žymiai rečiau, nei apie jas rašoma (šiuo atveju galima kalbėti apie „moralinės panikos“ kėlimą, kurios tikslas, pavyzdžiui, galėtų būti didesnės lėšos, skiriamos „kovai su narkotikais“, nors iš tikrųjų kova būtų perdedama); 2) veikos, susijusios su disponavimu narkotinėmis medžiagomis, „pasislepia“ nuo teisėsaugos ir lieka latentinėje nusikalstamumo dalyje. Artimesnę socialinei tikrovei situaciją turėtų parodyti mokslinių tyrimų duomenys.

⁴⁵ DRAKŠIENĖ A. DRAKŠAS R. Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė. Vilnius, 2007, p.86.

⁴⁶ MERTONAS A. Socialinė struktūra ir anomija. Sociologija. Mintis ir veiksmas. 1997 (1), p. 66-85.

⁴⁷ Kaip parodė Narkotikų kontrolės departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės atlikta 2006 metų Lietuvos žiniasklaidos analizė, žiniasklaida pristatydamą pranešimus susijusius su narkotinėmis ir psichotropinėmis medžiagomis didžiausią dėmesį (63 proc.) skiria kriminalinėms temoms. 108 kartus pranešta apie į teisėsaugos akiratį įkliuvusius nepilnamečius, kurie laikė, vartojo ar netgi mokymo įstaigose platino narkotikus. Narkotikų kontrolės departamento prie LR Vyriausybės tinklapis. Prieiga per internetą: http://www.nkd.lt/visuomene/ziniasklaidai_pranesimu_analize.html [Prisijungimo laikas: 2008 03 30].

Galime pastebėti, kad nepilnamečiai padaro beveik dvigubai daugiau administracinių teisės pažeidimų, negu nusikalstamų veikų. Deja, oficialioji statistika Lietuvos Respublikos mastu neatspindi, kokius dažniausiai administracinius teisės pažeidimus padaro nepilnamečiai, o tai yra labai svarbu nusikaltimų prevencijai.⁴⁸

Lentelė Nr. 6 Įtariamų (kaltinamų) moksleivių nusikaltimų struktūra 2002⁴⁹ m.

Nužudymai	28
Sunkūs kūno sužalojimai	23
Išžaginimai	35
Vagystės	2211
Plėšimai	563
Turto prievartavimai	16
Chuliganizmai	466

Iš pateiktos lentelės matyti, kad moksleivių nusikaltimų struktūra yra labai panaši į nepilnamečių nusikaltimų struktūrą. Daugiausiai 2002 m. padaryta turtinio pobūdžio nusikaltimų: vagysčių ir plėšimų. Pastebėtina, kad 2002 m. užregistruota daug chuliganizmo atvejų. Tai paaiškinama baudžiamosios politikos kaita: senajame baudžiamajame kodekse chuliganizmo sudėtis buvo plačiai taikoma, naujajame baudžiamajame kodekse chuliganizmo sudėtis apskritai neliko (tačiau liko viešosios tvarkos pažeidimų sudėtis, o šių pažeidimų 2007 m. buvo 397).

Lentelė Nr. 7 Nepilnamečiai, įtariamai (kaltinami) padarę nusikalstamas veikas pagal amžių ir lytį 2004-2007 m.

	2004	2005	2006	2007
Iš viso	4232	4135	3583	3413
Pagal amžių, metais:				
14	440	473	381	409
15	743	722	681	640
16	1298	1288	1122	1083
17	1751	1652	1399	1281
Pagal lytį:				
vaikinai	3987	3849	3358	3159
merginos	245	286	225	254

⁴⁸ Būtų svarbu sužinoti, kokiam skaičiui nepilnamečių buvo paskirtos administracinės nuobaudos už šiuos administracinių teisės pažeidimų kodekso straipsnius: 44 (Neteisėtas narkotinių ar psichotropinių medžiagų įgijimas ar laikymas nedideliais kiekiais arba narkotinių ar psichotropinių medžiagų vartojimas be gydytojo paskyrimo); 50 (Smulkusis svetimo turto pagrobimas); 50(3) (Tyčinis turto sunaikinimas ar sužalojimas); 124(2) (Pavojingas vairavimas asmens neturint tam teisės); 128 (Transporto priemonių vairavimas neturint teisės vairuoti); 142 (Važiavimas be bilieto, keleivių be bilieto ir neapmokėto bagažo vežimas keleiviniu automobiliu ir elektros transportu arba atsisakymas sumokėti už važiavimą taksi); 175 (Nepilnamečių padarytas chuliganizmas); 178 (Alkoholinių gėrimų gėrimas viešosiose vietose arba girtos pasirodymas viešosiose vietose); 183 (Viešosios rimties trikdymas). Šie administraciniai teisės pažeidimai atrinkti remiantis asmenine patirtimi ir žiniasklaidoje pateikiama informacija, tačiau nuodugniems moksliniams tyrimams būtina išsami kriminologinė statistika.

⁴⁹ Vėlesnė moksleivių nusikaltimų struktūros statistika nepateikiama.

Iš pateiktos lentelės duomenų matyti, kad vyresnių nepilnamečių, įtariamų (kaltinamų) nusikalstamos veikos padarymu, procentas yra didesnis. **Daugiau nei 7 atvejais iš 10 įtariamų (kaltinami) 16-17 metų amžiaus jaunuoliai. 2007 m. vaikinai nusikalstamos veikos padarymu buvo įtariamų (kaltinami) apie 15 kartų daugiau nei merginos** – procentiškai vaikinai, įtariamų (kaltinami) nusikalstamų veikų padarymu, sudarė 93,7 %. Taigi remiantis oficialiąja statistika, galima patvirtinti 6-ąją hipotezę, kad vaikinai nusikalsta dažniau nei merginos.

Kriminologinėje literatūroje teigiama, kad tradiciškai mergina, padariusi tokį pat nusizengimą kaip ir vaikiną, būtų baudžiama švelniau arba visai atleidžiama nuo bausmės.⁵⁰ Todėl tais atvejais, kai nusikalsta merginos, dažniau atsisakoma kelti baudžiamąsias bylas; rezultatas – sąlygiškai didesnis merginų daromų nusikaltimų latentškumas.⁵¹ Dideliu latentškumu pasižymi ir jaunesnio amžiaus nepilnamečių daromi teisės pažeidimai. Šiems teiginiams pagrįsti būtini atskiri moksliniai tyrimai, vis dėlto tam tikras prielaidas galime padaryti ir iš oficialiosios statistikos.

Lentelė Nr. 8 Nepilnamečiai pristatyti į policijos įstaigas 2006⁵² m. pradžioje:

Iš viso	14232
Pagal amžiaus grupes, metais:	
iki 14	2401
14–15	4597
16–17	7234
Pagal lytį:	
berniukai	12094
mergaitės	2138

Iš pateiktos lentelės matyti, kad jaunesni vaikai į policijos akiratį patenka ne ką rečiau negu vyresni, tačiau įtariamaisiais (kaltinamaisiais) tampa tik visai nedidelė jų dalis. Štai 16-17 metų vaikinai sudaro 50 proc. pristatytų į policijos įstaigas, o tarp įtariamųjų (kaltinamųjų) nepilnamečių – jau 70 proc. Taigi galima daryti prielaidą, kad per kriminalines justicijos „piltuvėlių“ dažniau perfiltruojami vyresnio amžiaus teisės pažeidėjai nei jaunesnio amžiaus.

Panašią prielaidą galime daryti ir lyties atžvilgiu. 2006 m. į policijos įstaigas buvo pristatyti 12 094 berniukai ir 2138 mergaitės. Taigi mergaičių, pristatytų į policijos įstaigas procentinė dalis buvo 15 %. Tuo tarpu 2006 m. nuteistų mergaičių procentinė dalis buvo vos 6,7 %. Taigi galime daryti prielaidą, kad pro „piltuvėlių“ nubyra daugiau mergaičių negu berniukų.

Vis dėlto, šios lentelės duomenys nebūtinai rodo nepilnamečių nusikalstamą elgesį, nes pristatyti į policijos įstaigas nepilnamečiai gali būti nesusiję su nusikalstama veika, pvz., jie gali būti

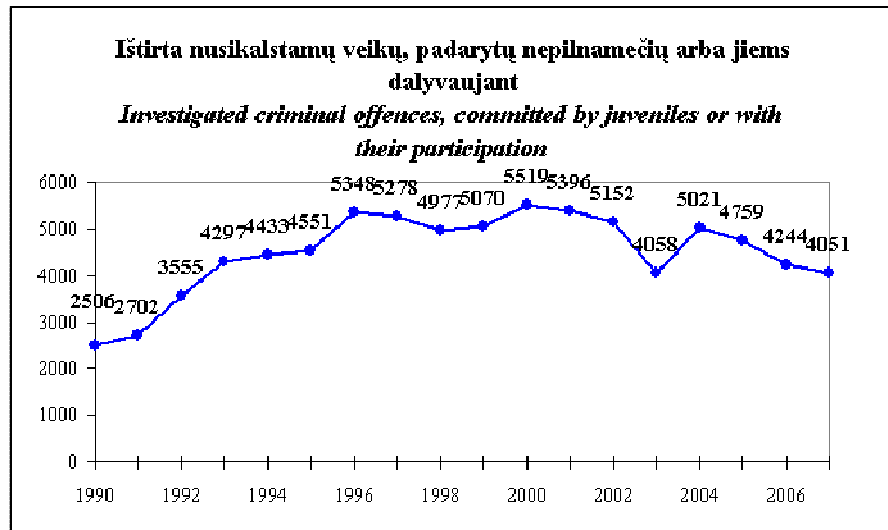
⁵⁰ Kriminologija Vilnius, 1994. Ats. redaktorius J. Bluvšteinas, p.203

⁵¹ Ibidem.

⁵² 2007 m. duomenys dar nebuvo pateikti.

pabėgę iš namų ar pasiklydę. Todėl daryti išvadas apie kriminalinės justicijos veiklos selektyvumą nepilnamečių amžiaus ir lyties atžvilgiu vien pagal pateikiamus statistinius duomenis nėra tikslu.

Lentelė Nr. 9

Pateiktame grafike⁵³ matyti tokios nepilnamečių nusikalstamumo tendencijos: nepilnamečių nusikalstamų veikų atkūrus Lietuvos Respublikos nepriklausomybę daugėjo iki 1996 m. Nuo 1996 m. iki 2000 m. nusikalstamumas nežymiai svyravo, bet išliko pakankamai aukštas, kur pasiekė savo aukščiausią lygį 2000 m. 2000 – 2003 m. pastebimas nusikalstamumo mažėjimas ir staigus šuolis 2004 m. Nuo 2004 iki 2007 m. matoma aiški nusikalstamumo mažėjimo tendencija. 2006 m. nepilnamečiai padaro panašų skaičių nusikalstamų veikų kaip 1993 m. Atrodo, tokią padėtį reikėtų vertinti teigiamai.⁵⁴

Lentelė Nr. 10 Dažniausi⁵⁵ nepilnamečių nusikalstamų veikų padarymo motyvai 2004 – 2007 m.

	2004	2005	2006	2007
Kilus ginčui	100	62	82	91
Dėl savanaudiškų paskatų	1913	1557	1433	1377

12 lentelė nusikaltimų prevencijai aktuali tuo, kad leidžia pažvelgti į nepilnamečio asmenybę: kas paskatino nepilnamečių padaryti užregistruotą ir išaiškintą nusikaltimą ir ko jis tuo nusikaltimu

⁵³ Statistiniai duomenys iš Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centro tinklalapio. Prieiga per internetą: <http://www.nplc.lt/stat/nus/nus6.htm> [Prisijungimo laikas: 2008 03 31]

⁵⁴ Iš kriminologinių pozicijų nepilnamečių nusikaltimų skaičiaus mažėjimą 2004-2007 metais galima paaiškinti darant įvairias prielaidas: 1) daugiau dėmesio nepilnamečių nusikaltimų prevencijai skyrė valstybinės valdžios bei valdymo institucijos; 2) nusikaltimų prevencijos subjektai veikė tikslingiau ir rezultatyviau; 3) Lietuvoje sumažėjo nepilnamečių, todėl pagerėjo statistiniai nusikalstamumo rodikliai (pavyzdžiui, 2006 metais sausio mėnesį 15-17 metų vaikų skaičius buvo sumažėjęs 10,9 tūkst.); 4) pasikeitė baudžiamasis įstatymas. Vis dėlto, dėl anksčiau minėtų priežasčių (didelio nepilnamečių nusikaltimų latentškumo, kriminalinės justicijos selektyvumo, kriminalinės justicijos polinkio teikti sau palankius statistinius duomenis) oficialiosios statistikos duomenys nebūtinai apibūdina „realią“ situaciją. DRAKŠIENĖ A. DRAKŠAS R. Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė. Vilnius, 2007, p.88.

⁵⁵ Kiti motyvai – kerštas, buitinės priežastys, kito nusikaltimo slėpimas, pavydas – tarp nepilnamečių pasitaiko itin retai, todėl darbe specialiai neaptariami.

siekė. Per ketverius metus nepilnamečių nusikalstamų veikų padarymo motyvų struktūra ženkliai nesikeičia. Atkreiptinas dėmesys, kad sumažėjo motyvų dėl savanaudiškų paskatų, manytina, jog tai gali būti paaiškinama nusikaltimų nuosavybei mažėjimu.

Nusikaltimo padarymo **motyvas – tai suvoktos vidinės paskatos, kurios nulemia asmens pasiryžimą padaryti nusikalstamą veiką.**⁵⁶ Motyvai taip pat apibūdinami kaip stimulai, susiję su individo poreikių tenkinimu. Tarp motyvo ir tikslo (ko siekiama nusikaltimu) yra egzistuoja glaudus vidinis ryšys. Motyvas yra ta jėga, kuri asmenį veda į tikslą. Iš pateiktos lentelės galime pastebėti, kad pastaraisiais metais nepilnamečiams būdingiausias yra savanaudiškumo motyvas. Tokiu atveju galime teigti, kad nusikaltimo tikslas – įsigyti turtinės naudos, o nepilnamečių poreikiai (bent jau išoriškai, nežvelgiant giliau) – materialiniai. Susiginčiję nepilnamečiai įvykdo nusikaltimus apie 12 kartų rečiau (antras pagal dažnumą motyvas), galime daryti prielaidą, kad šiuo atveju buvo siekiama apginti savo pozicijas, sustiprinti pasitikėjimą savimi ar įrodyti kitam savo pranašumą.

Lentelė Nr. 11 Nepilnamečiai, įtariami (kaltinami) padarę nusikalstamas veikas pakartotinai, būdami neblaivūs, bendrininkų grupėje, apsvaigę nuo narkotinių ar psichotropinių medžiagų 2004-2007 m.

	2004	2005	2006	2007
Pakartotinai	80	83	323	254
Bendrininkų grupėje	2541	2290	1913	1891
Būdami neblaivūs	696	674	698	672
Apsvaigę nuo narkotinių ar psichotropinių medžiagų	20	6	14	7

Iš pateiktų duomenų matyti, kad pakartotinai padaręs nusikalstamas veikas 2007 m. buvo įtariamas (kaltinamas) 1 iš 13 nepilnamečių – iš viso įtariamų (kaltinamų) nepilnamečių 2007 m. buvo 3412. Reikia turėti omenyje, kad tikrasis pakartotinum koeficientas gali būti dar didesnis. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Senato 2001 m. birželio 15 d. nutarime Nr.30 „Dėl teismų praktikos atleidžiant nepilnamečius nuo baudžiamosios atsakomybės” išaiškinta, jog asmuo laikomas pirmą kartą padariusiu nusikaltimą, jeigu jis prieš tai nebuvo padaręs nusikaltimo, arba yra išnykęs ar panaikintas teistumas, jam pritaikyta amnestija ar malonė arba jis atleistas nuo visos ankstesniu nuosprendžiu paskirtos ir neatliktos bausmės.

Taigi pakartotinumą teisine ir kriminologine prasme skiriasi: teisine prasme (tai ir atsispindi oficialiojoje statistikoje) asmuo gali būti laikomas padariusiu nusikalstamą veiką pirmą kartą, jei jis jau yra padaręs nusikalstamą veiką anksčiau, bet yra tam tikros įstatyme numatytos sąlygos (pavyzdžiui, išnykęs teistumas), kurioms esant nusikaltimas laikomas padarytas pirmą kartą. Tačiau kriminologine prasme asmuo laikomas padaręs nusikalstamą veiką pakartotinai, jei jis anksčiau yra padaręs nusikalstamą veiką, nepaisant to, išnykęs teistumas, ar ne.

⁵⁶ Baudžiamoji teisė. Vadovėlis. Bendroji dalis. Vilnius, 2003, p. 215.

Taigi pakartotinis nusikalstamumas kriminologine prasme turėtų būti didesnis nei rodo oficialioji statistika.

Pastebėtina, kad per ketverius metus **nepilnamečių, įtariamų (kaltinamų) padarius nusikalstamas veikas pakartotinai, skaičius išaugo**. Tai gali būti susiję su baudžiamąja politika: pagal naują BK dažniau taikomos su laisvės atėmimu nesusijusios bausmės, todėl likusiems laisvėje atsirado daugiau galimybių vėl nusikalsti. Pakartotinis nusikaltimas taip pat gali rodyti kaltininko asmenybės neigiamos orientacijos pastovumą,⁵⁷ vis dėlto, tikėtina, kad prieš patekdami į policijos akiratį, nepilnamečiai jau būna padarę po kelis teisės pažeidimus, todėl nieko stebėtino kad ir po susidūrimo jie ir toliau elgiasi nusikalstamai. Kriminologinėje literatūroje teigiama, kad pakartotinius teisėtvarkos pažeidimus nulemia iš esmės tie patys nepalankūs veiksniai, kurie nulėmė ankstesnį paauglio elgesį.⁵⁸ Verta susimąstyti, kas paskatina anksti nusikaltusį vaiką vėl greitai padaryti nusikaltimą. Remiantis mokslinių tyrimų duomenimis, susidūrimas su teisėsauga tik paskatina įsisavinti antisocialines pažiūras bei susiformuoti nusikalstamai asmenybei.⁵⁹ Pakartotinis nusikalstamumas, remiantis įtampos teorijos išvalgomis, aiškinamas vis didėjančia įtampa tarp poreikių ir galimybių tuos poreikius pasiekti. Tai ypač būdinga turtiniam nusikalstamumui. Turto kaip pagrindinės vertybės pripažinimas visuomenėje yra nusikaltimų padarymą skatinantis veiksnys tarp tų žmonių, kurių dideli poreikiai prasilenkia su mažomis galimybėmis. Pakartotinai nusikaltusius asmenis galima išskirti kaip potencialią grupę, kurių poreikiams stinga akivaizdaus realumo ir kurių poreikiai yra dar didesni nei asmenų, padariusių pirmąjį nusikaltimą.⁶⁰

Nepilnamečių, įvykdžiusių nusikalstamas veikas bendrininkų grupėje, skaičius 2004-2007 m. išlieka aukštas, bet stabilus. **Kaip ir recidyvinis nusikalstamumas, taip ir nepilnamečių bendrininkavimas yra aktualios problemos. Beveik pusė nepilnamečių nusikaltimus padaro bendrininkų grupėje.**⁶¹ Iš to galime daryti prielaidą, kad nepilnamečiams ypatingai didelę įtaką daro bendraamžiai, draugai, tie asmenys, su kuriais jie praleidžia daugiausiai laiko. Bendraamžių grupės įtaką nusikalstamumui tyrė įvairių kriminologinių teorijų atstovai – plačiau bendraamžių poveikis bus nagrinėjamas ketvirtojoje darbo dalyje.

2007 m. net 711 iš 3413 iš įtariamų (kaltinamų) nepilnamečių buvo neblaivūs. Taigi **maždaug 1 iš 5 nepilnamečių įtariamų (kaltinamų) padarius nusikalstamą veiką buvo neblaivūs**. Neblaivių

⁵⁷ Kriminologija Vilnius, 1994. Ats. redaktorius BLUVŠTEINAS J. p. 222.

⁵⁸ DAPŠYS A. Moksleivių teisėtvarkos pažeidimų prevencija profesinėse-technikos mokyklose (metodinės rekomendacijos). Vilnius, 1979, p. 52.

⁵⁹ VILEIKIENĖ E. GEČĖNIENĖ S. Kriminalinės justicijos poveikis nepilnamečių teisės pažeidėjų asmenybei ir jų elgesiui. Vilnius, 1999, p. 66.

⁶⁰ PILIPONYTĖ J. Resocializacijos galimybės Lietuvos įkalinimo įstaigose. Sociologija. Mintis ir veiksmas. 2000 1-2, p. 101.

⁶¹ Sudėtingesnės formos bendrininkavimas – organizuota grupė ar nusikalstamas susivienijimas – tarp nepilnamečių pasitaiko žymiai rečiau, todėl darbe specialiai neaptariamas.

nepilnamečių skaičius išlieka taip pat pakankamai didelis, bet stabilus. Reikia pažymėti, kad alkoholis yra rimta visuomenės problema ne tik Lietuvoje, bet ir visoje Europoje.⁶²

Apsvaigusių nuo narkotinių ar psichotropinių medžiagų 2007 m. buvo kur kas mažiau – vos 0,2 %, tai yra 2 iš 1000. Remiantis statistiniais duomenimis, galime teigti, kad 2-oji hipotezė nepasitvirtino: nedidelė nusikaltimų dalis yra užregistruojama nepilnamečiams apsvaigus nuo narkotinių ar psichotropinių medžiagų ar alkoholio.

Apibendrinant antrąją darbo dalį, galima teigti, kad remiantis oficialiąja statistika, sudėtinga daryti tiksliai išvadas, reikšmingas moksleivių nusikaltimų prevencijai, dėl duomenų trūkumo: oficialioje statistikoje pateikiama nepilnamečių nusikalstamumo būklė, struktūra ir dinamika tačiau yra mažai duomenų apie moksleivių nusikalstamumą – ypač pastarųjų metų struktūrą ir dinamiką.⁶³

Remiantis statistiniais duomenimis buvo įmanoma patikrinti 4 stereotipines hipotezes iš 6:

1) moksleivių nusikalstamumas nėra paplitęs reiškinys – įtariamai (kaltinami) yra tik 4-5 nepilnamečiai iš 1000; 2) žemesnio išsilavinimo moksleivių dalis tarp įtariamų (kaltinamų) nepilnamečių yra maždaug tokia pati kaip ir aukštesnio išsilavinimo moksleivių; 3) nepilnamečiai retai įtariamai (kaltinami) padarius nusikalstamas veikas apsvaigę nuo alkoholio (1 iš 5) ir dar rečiau apsvaigę nuo narkotinių medžiagų (1 iš 500); 4) vaikinai įtariamai (kaltinami) 15 kartų dažniau nei merginos. Iš keturių stereotipinių hipotezių galima patvirtinti tik vieną – vaikinai tikrai nusikalsta žymiai dažniau nei merginos.

Viena iš svarbiausių prielaidų, kurią galima daryti išnagrinėjus oficialiąją statistiką yra kriminalinės justicijos veiklos selektyvumas išsilavinimo atžvilgiu. Santykis tarp pradinį ir pagrindinį išsilavinimą turinčių įtariamų (kaltinamų) nepilnamečių yra maždaug vienodas, tuo tarpu tarp nuteistųjų laisvės atėmimo bausmė nepilnamečių dominuoja asmenys su pradiniu išsilavinimu. Kitaip tariant, žemesnio išsilavinimo asmenys dažniau atsiduria kriminalinės justicijos „apačioje“. Todėl galima daryti prielaidą, jog „piltuvėlio efektas“ labiau būdingas žemesnio išsilavinimo moksleiviams, tai yra, labiau tikėtina, kad per teisėsaugos institucijų „filtrą“ pereis žemesnio išsilavinimo moksleiviai nei aukštesnio.

⁶² Tyrimai rodo, kad alkoholio suvartojimas Europoje per pastaruosius dešimtmečius gerokai padidėjo. Analizuojamu požiūriu ji svarbi tuo kad sąlygoja didelį kiekį padaromų nusikaltimų (apie 1/5 nepilnamečių nusikalsta būdami neblaivūs, o apie 2/3 užregistruotų ir išaiškintų nužudymų padaro nuo alkoholio apsvaigę asmenys). SAKALAUSKAS G. Tarptautiniai standartai nepilnamečių justicijoje. Nepilnamečių justicija Lietuvoje: Teorija ir praktika. Vilnius, 2007, p. 17

⁶³ Taip pat pažymėtina, kad remiantis statistiniais duomenimis, apskritai neįmanoma daryti tam tikrų išvadų, svarbių moksleivių nusikaltimų prevencijai: iš kokių šeimų kilę teisę pažeidę moksleiviai; kokiomis charakterio savybėmis jie pasižymi; ar teisę pažeidę moksleiviai gerai mokosi, ar prastai, ar praleidinėja pamokas; kaip moksleiviai praleidžia savo laisvalaikį. Todėl pabrėžtina, jog nepakankamai išsamius statistinius duomenis būtina papildyti mokslinių tyrimų duomenimis.

Oficiali statistika taip pat padėjo atskleisti šias tendencijas, reikšmingas moksleivių nusikaltimų prevencijai: 1) išaugo nepilnamečių, įtariamų (kaltinamų) padarius nusikalstamas veikas pakartotinai, skaičius; 2) apie pusė įtariamų (kaltinamų) nepilnamečių nusikalsta bendrininkų grupėje; 3) maždaug kas trečia įtariamo (kaltinamo) nepilnamečio nusikalstama veika padaroma dėl savanaudiškų paskatų.

3. Latentinis moksleivių nusikalstamumas

3.1. Latentinio nusikalstamumo samprata ir priežastys

Latentiniais nusikaltimais vadinami nusikaltimai, apie kuriuos nėra oficialių duomenų teisėsaugos institucijose ir jų neatspindi kriminalinė statistika. Latentinis nusikalstamumas mokslinėje doktrinoje⁶⁴ skirstomas į tris rūšis: natūralų,⁶⁵ ribinį,⁶⁶ ir dirbtinį⁶⁷.

Latentinis nusikalstamumas atsiranda dėl: 1) liudininkų nepranešimo apie nusikaltimą; 2) teisėsaugos institucijų veiklos; 3) kaltininko veikimo būdo ir priemonių; 4) aukos nepranešimo apie nusikaltimą.⁶⁸

Liudininkai gali nepranešti apie nusikalstamą veiką teisingai juridiskai neįvertinę nusikalstamos veikos (manydami, kad tai ne nusikalstama veika), taip pat dažnai nepraneša, nes nenori veltui gaišti laiko, nepasitiki teisėsaugos institucijomis, mano, kad kaltininkas nebus nubaustas, yra artimi su kaltininku (ši priežastis neretai būdinga nepilnamečiams, nes liudytojais taip pat neretai būna nepilnamečiai), nėra tikri, kad jų žinoma informacija yra vertinga ir pan. Liudininkų abejingumą nusikaltimams rodo ir sociologiniai tyrimai. „Kita vertus, svarbus ir visuomenės požiūris į tuos, kurie (...) elgiasi netinkamai mūsų akivaizdoje. Reakcija į tai yra įvairi: vieni mėgina sudrausminti, kiti – praeina pro šalį. Mūsų visuomenė yra susvetimėjusi. (...) Mano reikalas bus tada, kai išdauš mano langą ar dar ką nors padarys“.⁶⁹

Teisėsaugos institucijos neregistruoja nusikalstamų veikų dėl objektyvių ir subjektyvių priežasčių: dėl žemos pareigūnų kvalifikacijos, dėl nepakankamo teisėsaugos institucijų materialinio ar techninio aprūpinimo; dėl techninių klaidų; dėl nesąžiningo kai kurių pareigūnų požiūrio į pareigų

⁶⁴ KUKLIANSKIS S. KUKLIANSKY F. Nusikaltimų latentiskumas: prigimtis, rūšys, prevencijos metmenys. Teisės problemos 2005/2 (48), p 61-78.

⁶⁵ Natūralus latentinis nusikalstamumas – tai visuma atvejų, kai nusikaltimas netapo žinomas teisėsaugos institucijoms dėl to, kad nepraneša nukentėjusysis, liudytojas ar apie nusikaltimą žino tik pats kaltininkas.

⁶⁶ Ribinis latentinis nusikalstamumas – tai nusikalstamumas, kuris žinomas teisėsaugos institucijoms, bet neregistruojamas dėl klaidos vertinant veiką, pavyzdžiui, nužudymas vertinamas kaip savižudybė.

⁶⁷ Dirbtinis latentinis nusikalstamumas – tai nusikaltimai, žinomi teisėsaugos institucijoms, bet neregistruojami, norint sudaryti tinkamos ir efektyvios teisėsaugos regimybę.

⁶⁸ DRAKŠIENĖ A. Kriminologija. Vilniaus universiteto teisės fakultete 2006 m. skaitytų paskaitų medžiaga.

⁶⁹ Delinkventai Lietuvos mokyklose. Sociologinis tyrimas. Vilniaus universitetas. Vilnius. 2004, p.81. Prieiga per internetą: http://www.smm.lt/svietimo_bukle/docs/AtaskaitaDelinkventai.doc [Prisijungimo laikas: 2008 02 16].

atlikimą; dėl to, kad specialiai mažinamas registruotų veikų, kurias būtų sunku išaiškinti, skaičius, siekiant parodyti, jog dirbama efektyviai.

Kaltininkas gali veikti labai apgalvotai, tuo apsunkindamas nusikalstamos veikos išaiškinamumą, taip pat kaltininkas gali grasinti panaudoti prievartą prieš nukentėjusį ar jo artimuosius, jei bus pranešta teisėsaugos institucijoms apie nusikalstamą veiką. Ši priežastis nėra būdinga nepilnamečiams, nes jų nusikaltimai dažniausiai būna „neįmantrūs, paprasti ir lengvai suvokiami, dėl to – lengviau ir dažniau ištiriami nei suaugusiųjų asmenų“.⁷⁰

Auka gali nežinoti, kad padaryta nusikalstama veika, arba žinoti, bet išspręsti pati šį klausimą (tai dažnai atsitinka didelėse parduotuvėse, įmonėse įsikišus apsaugos darbuotojams); gali apskritai nebūti konkrečių aukų (pavyzdžiui, neteisėtas abortas, ginklo laikymas); auka gali nesugebėti pranešti apie teisės pažeidimą (pavyzdžiui, auka yra mažametis); auka gali nenorėti gaišti laiko, gali bijoti kaltininko, gali nepranešti, nes pažeidimas atrodo per daug kasdienišką (pavyzdžiui, vagystė iš sandėliuko ar po eilinių muštynių atsiradusios kraujosruvos, kurios galėtų būti kvalifikuojamos kaip fizinio skausmo sukėlimas ar nežymus sveikatos sutrikdymas).

Apibendrinant galime teigti, jog aktualiausias moksleivių teisės pažeidimų priežastys, dėl kurių nesikreipiama į teisėsaugos institucijos būtų šios: teisės pažeidimo sunkumas, pažeidimo pavojingumas, padarytos žalos dydis, baimė, kad kaltininkas gali atkeršyti, nepasitikėjimas teisėsaugos institucijų veikla. Natūralu, kad mažesnio pavojingumo teisės pažeidimų, kuriais padaroma mažesnė žala, latentiskumas yra didesnis; taip pat, kuo glaudesni santykiai tarp kaltininko ir aukos (o paprastai nepilnamečių kaltininkų aukos taip pat būna nepilnamečiai),⁷¹ tuo rečiau pranešama policijai, kuo didesnis atotrūkis tarp bendruomenės ir policijos, tuo latentiskumas didesnis.

3.2. Latentinio moksleivių nusikalstamumo paplitimas

Mokslinių tyrimų rezultatai leidžia patikrinti teorinius teiginius ar hipotezes, išryškinti socialinių procesų ar reiškinių dėsningumus ar tendencijas. Šiuo pagrindu galima pagrįsčiau suformuluoti moksliskai pagrįstas rekomendacijas, kaip valdyti socialinį procesą.⁷² Jaunimo latentinio nusikalstamumo kriminologiniai ir tarpdisciplininiai tyrimai atliekami jau maždaug penkiasdešimt metų. Jų rezultatai privertė pakeisti daug stereotipų apie jaunimo elgseną, padėjo vystant atitinkama

⁷⁰ SAKALAUSKAS G. Įvadas į empirinę kriminologiją. Vilnius, 2007, p. 57.

⁷¹ Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komiteto nuomonė dėl Nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos. Kovos su nepilnamečių nusikalstamumu būdai ir nepilnamečių justicijos sistemos vaidmuo Europos Sąjungoje. 2006/C 110/13 Prieiga per internetą: <http://europa.eu.int/eur-lex/lex/staging/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2006:110:0075:01:LT:HTML> [Prisijungimo laikas 2008 03 31]

⁷² MATULIONIS Arvydas V. Sociologija. Vilnius, 2003, p. 177.

ideologija paremtas prevencijos ir intervencijos programos, itin žymiai sąlygojo teisės normas, reglamentuojančias jaunimo teisinį statusą, ypatingai baudžiamąją atsakomybę.⁷³

Darbe moksleivių latentinis nusikalstamumas bus tiriamas verifikuojant 8 hipotezes, remiantis šiais tyrimais: Teisės instituto atlikta 2002 m. mokinių apklausa „Mare Balticum“;⁷⁴ Teisės instituto atliktu Tarptautiniu tyrimu International Self-Report Delinquency Study (ISR-D-II 2007 m.),⁷⁵ 1997 m. Vilniaus universiteto teisės fakulteto studentų atliktu kriminologiniu tyrimu, vadovaujant doc. A. Drakšienei;⁷⁶ 2003 m. Vilniaus universiteto medicinos fakulteto doc. G. Šurkienės atliktu tyrimu apie piktnaudžiavimą alkoholiu ir narkotinėmis medžiagomis tarp Lietuvos moksleivių;⁷⁷ Vilniaus universiteto filosofijos fakulteto sociologijos katedros tyrimu, atliktu 2004 m. „Delinkventai Lietuvos mokyklose“;⁷⁸ Vilniaus pedagoginio universiteto psichologijos didaktikos katedros 2006 m. atliktu moksleivių pažeidėjų savivertės tyrimu;⁷⁹ Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centro 2007 m. atliktu tyrimu „Moksleivių viktimizacijos patirtis Lietuvoje“.⁸⁰ Šiais tyrimais bus siekiama patvirtinti arba paneigti hipotezes, suformuluotas pirmojoje darbo dalyje. Svarbu pažymėti, kad

⁷³ Jaunimo nusikalstamas elgesys: nukentėjusieji ir kaltininkai. Mokinių apklausa, projektas „Mare Balticum“. Teisės institutas, 2002.

Vis dėlto, absoliutizuoti mokslinių tyrimų duomenų taip pat nereikėtų. Anot prof. A. Valantiejaus, tikrovės apskritai neįmanoma pažinti pačios savaime, nes sociologijos tyrimo objektas – tikrovė – nėra duotybė. Kitaip tariant, tikrovę darosi vis sunkiau apibrėžti, nes ji – dinamiškesnė, fragmentiška, nuspėjama, virtuali, išcentrinė, gretinama su atsitiktinumu, neapibrėžtumo, rizikos terminais.

VALANTIEJUS A. Kritinis sociologijos diskursas. Tarp pozityvizmo ir postmodernizmo. Vilnius, 2004, p. 170.

Tyrimo rezultatus gali lemti įvairūs atsitiktiniai faktoriai: respondentų savijauta, atminties sutrikimai, nenoras bendrauti, nepakankami užtikrinamas privatumas. Pavyzdžiui, apklausiant moksleivius gali iškilti paprasta problema: mokiniai į anketos klausimus gali atsakinėti nusižiūrėdami vienas nuo kito, nes sėdi greta tame pačiame suole. Panašūs pastebėjimai neleidžia absoliutinti bet kokių duomenų ir jų vienintelių laikyti „tikrais“ ir „patikimais“. Teigiant, kad oficialioji statistika yra nepajėgi atspindėti „realios“ situacijos, negalima pamiršti to paties pasakyti ir apie mokslinius tyrimus.

⁷⁴ Tyrimo metu buvo apklausiami 1007 devintųjų klasių mokiniai, besimokantys Vilniaus miesto bendrojo lavinimo mokyklose.

⁷⁵ Tyrimo metu buvo palyginami duomenys, gauti apklausus 6 naujųjų Europos Sąjungos valstybių sostinių (Lietuvos, Estijos, Lenkijos, Slovėnijos, Kipro ir Čekijos) 13-15 metų moksleivius. Lietuvoje buvo apklausiami 693 7-9 klasių Vilniaus miesto bendrojo lavinimo mokyklų mokiniai.

⁷⁶ DRAKŠIENĖ A. Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso projekte. Teisė, 1998, Nr. 32, p. 33. Straipsnyje tyrimo metodologija neapartariama.

⁷⁷ ŠURKIENĖ G. Alkoholio vartojimo paplitimas Europos regione. Piktnaudžiavimo alkoholiu ir narkotinėmis medžiagomis tarp Lietuvos moksleivių, vyrų ir moterų duomenys. 2003

<http://www.ugdymas.vvspt.lt/Patarimai/Surkiene%20Alkohonarko%20paplitimas.pdf> .Tyrimo metodologija neaprašyta.

⁷⁸ Delinkventai Lietuvos mokyklose. Sociologinis tyrimas. Vilniaus universiteto filosofijos fakulteto sociologijos katedra. Vilnius, 2004. Prieiga per internetą: http://www.smm.lt/svietimo_bukle/docs/AtaskaitaDelinkventai.doc [Prisijungimo laikas: 2008 02 16] Tyrime buvo naudojami kokybiniai ir kiekybiniai tyrimo metodai. Pirmame etape buvo organizuojama fokusuota diskusijų grupė su septyniais švietimo, teisės saugos ir savivaldybių atstovais, kurios metu buvo svarstomos delinkvencijos problemos visuomenėje ir mokykloje. Antrame etape buvo apklausiami Lietuvos mokytojai ir 5-12 klasių moksleiviai. Tyrimo imtis N=484.

⁷⁹ PILECKAITĖ-MARKOVIENĖ M. 16-18 metų delinkventinio elgesio paauglių savivertės ir vidinės darnos ypatumai. Pedagogika 2006 81, p.101. Tyrimo metu buvo apklausiami 100 kontrolinės ir 100 eksperimentinės grupės 9-12 klasių Vilniaus ir Kybartų miestų bei Vilniaus rajono mokinių. Eksperimentinę grupę sudarė paaugliai, kurie už nusikaltimą teismo sprendimu buvo paleisti lygtinai, neskiriant laisvės atėmimo bausmės. Kontrolinę grupę sudarė 100 paauglių, neįvykdžiusių nusikaltimų.

⁸⁰ USCILA R. „Moksleivių viktimizacijos patirtis Lietuvoje“. Teisės problemos 2008 Nr. 1, p. 92-102. Tyrimo metu buvo apklausiami 12-17 metų amžiaus moksleiviai, iš viso buvo apklausti 2000 moksleivių, iš įvairių Lietuvos mokyklų.

„nusikalstamumas“ ar „nusikalstamas elgesys“ šioje darbo dalyje suvokiamas plačiau nei baudžiamojoje ar administracinėje teisėje ir apima ne vien teisinių, bet ir kitų socialinių normų pažeidimus.⁸¹

1. Moksleivių nusikalstamumas yra plačiai paplitęs reiškinys.

Tam kad nustatytume nusikalstamumo paplitimo mastą, reikalinga išnagrinėti ir palyginti kelių tyrimų duomenis.

1997 m. atliktas Vilniaus universiteto teisės fakulteto studentų kriminologinis tyrimas parodė, jog daugiau kaip 2/3 respondentų būdami paaugliai per savo gyvenimą yra padarę administracinę teisės pažeidimą ar nusikaltimą, bet nebuvo nubausti dėl įvairiausių priežasčių: nebuvo sulaukę baudžiamosios atsakomybės amžiaus, susitaikė su nukentėjusiuoju ir jis nesiskundė teisėsaugos institucijoms, įvykį užglaistė tėvai, apie dalyvavimą muštynėse, nedidelį chuliganizmą ar smulkia vagystę niekam nebuvo pranešta ir kt.⁸²

Pagal vėliausiai Lietuvoje atlikto ISRD-II tyrimo 2007 m. rezultatus, 16% 7-9 klasių mokinių prisipažino per pastaruosius metus padarę bent vieną iš anketoje paminėtų nusikalstamų veikų. Per visą gyvenimą tai padarę prisipažino beveik 30 % mokinių.⁸³

Taigi galima daryti išvadą, kad **hipotezė patvirtino. Moksleivių nusikalstamumas yra plačiai paplitęs reiškinys.** Manoma, kad latentinių nepilnamečių nusikalstamo elgesio atvejų skaičius yra apie 20 tūkstančių.⁸⁴ Šie duomenys iš dalies sutampa su kitų pasaulio šalių kriminologų teiginiais, jog „akivaizdu, kad kiekvienas iš mūsų gyvenime buvome kalti padarę daugelį nusikaltimų, nors niekada neįkliuvome ir nebuvo nubausti.“⁸⁵

2. Dažniausiai nusikalsta žemesnio išsilavinimo, prastai besimokantys moksleiviai;

Šiuo klausimu sociologinių tyrimų duomenys (ISRD –II ir Delinkventai Lietuvos mokyklose) sutapo: jaunesni ir atitinkamai žemesnio išsilavinimo mokiniai nusikalstamai elgiasi ne rečiau nei vyresnieji. Mokytojų vertinimu, delinkventinio elgesio pasireiškimas labiausiai būdingas 5-10 klasių mokiniams. Šiose klasėse dažnu delinkventiniu elgesiu, mokytojų nuomone, pasižymi daugiau nei pusė jose besimokančių mokinių: 66,6 % mokytojų nurodė, kad 5-7 klasėse delinkventiškai elgiamasi labai dažnai ir dažnai; 8-10 klasėse – 67,2%.⁸⁶

⁸¹ „Nusikalstamu elgesiu“ laikomas ir alkoholio ar narkotinių medžiagų vartojimas, ir pamokų praleidinėjimas.

⁸² DRAKŠIENĖ A. Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso projekte. Teisė 1998 Nr.32, p. 32-33.

⁸³ ISRD-II tyrimo ataskaitos projektas. Teisės institutas, 2008.

⁸⁴ Socialinės deviacijų problemos. Vadovėlis. Vilnius, 2007, p. 169.

⁸⁵ DRAKŠIENĖ A. Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso projekte. Teisė 1998 Nr.32, p. 33.

⁸⁶ Delinkventai Lietuvos mokyklose. Sociologinis tyrimas. Vilniaus universiteto filosofijos fakulteto sociologijos katedra. Vilnius. 2004. Prieiga per internetą: http://www.smm.lt/svietimo_bukle/docs/AtaskaitaDelinkventai.doc [Prisijungimo laikas: 2008 02 16].

Taip pat reikšminga išvalga prevencijos, nukreiptos į mokyklą, kontekstu yra ta, kad Lietuvos moksleiviai dažniau nei kitų naujųjų ES šalių moksleiviai praleidinėja pamokas ir dažniau teigia, kad mokytojai yra nedėmesingi.⁸⁷

Lentelė Nr. 12 Pamokų praleidinėjimo dažnumas ir skundimasis mokytojais naujosiose ES šalyse 2007m. %. nuo viso apklaustųjų mokinių skaičiaus

	Lietuva	Lenkija	Čekija	Kipras	Estija	Slovėnija
Pamokų praleidinėjimas	36,8	27,3	7,8	22,9	54,2	29,7
Manymas, kad mokytojai nepakankamai dėmesingi	35,7	35,2	29,8	25,6	36,4	29,6

Iš lentelės duomenų matyti, kad Lietuvos moksleiviai praleisdami pamokas „nusileidžia“ tik Estijos moksleiviams ir labiausiai skundžiasi mokytojų nedėmesingumu. Galbūt mokytojai iš tikrųjų yra nedėmesingi (nėra ko stebėtis, kad streikuojantys mokytojai⁸⁸ pagrindinį dėmesį skiria ne darbui), galbūt tiesiog neranda bendros kalbos su mokiniais. Svarbu įvardyti tokio reiškinio priežastis ir jas neutralizuoti.

3. Moksleiviai dažniausiai nusikalsta būdami apsvaigę nuo alkoholio ar narkotinių medžiagų.

Norint patikrinti šią hipotezę, reikia nustatyti, kuri dalis moksleivių, mokslinių tyrimų duomenimis, nusikalstamai elgiasi būdami apsvaigę. Prisimintina, kad remiantis statistiniais duomenimis, 2007 metais maždaug 20% ištirtų įtariamų (kaltinamų) nepilnamečių užregistruotos nusikalstamos veikos darymo metu buvo neblaivūs (2 ir 11 lentelės) ir 0,2 % – apsvaigę nuo narkotinių medžiagų. Nagrinėjami moksliniai tyrimai neatskleidžia, kuri dalis nusikalstamų veikų buvo padaryta nepilnamečiams esant neblaiviams. Atitinkamo klausimo nebuvo mokslinių tyrimų anketose.

Vis dėlto, moksliniai tyrimai gali atskleisti tam tikras išvalgas, svarbias moksleivių nusikaltimų prevencijai. Latentiniam moksleivių nusikalstamumui tirti reikšminga nustatyti, kaip dažnai moksleiviai vartoja narkotikus, nors jų vartojimas nebūtinai susijęs su nusikalstamu elgesiu (griežtąja, baudžiamosios teisės prasme).⁸⁹

⁸⁷ ISRD-II tyrimo ataskaitos projektas.

⁸⁸ 2007 m. lapkritį ir gruodį šalies švietimo įstaigos surengė 161 streiką, iš jų – 96 išpėjamuosius streikus. Lietuvos Respublikos televizija. Prieiga per internetą: <http://www.lrt.lt/news.php?strid=5042&id=4358671>[Prisijungimo laikas: 2008 03 31].

⁸⁹ Kriminologinėje literatūroje pamokų nelankymas, narkotinių medžiagų ir alkoholio vartojimas vadinamas „statuso pažeidimais“ (ang. status offences). Vaikų statuso pažeidimai išsiskiria tuo, kad juos gali daryti tik vaikai, tai yra, suaugę asmenys, darantys analogiškus veiksmus, pažeidėjais nelaikomi. Vileikienė E. Lietuvos nepilnamečių justicijos problemos: sociologinė analizė. Vilnius, 2007, p.14.

Lentelė Nr. 13 Moksleivių, bent kartą vartojusių nelegalius narkotikus Lietuvoje, skaičius proc. 1995 – 2003 m.⁹⁰

	Mergaitės	Berniukai	Visi
1995	2,7 %	3,4 %	3,2%
1999	9,6 %	21 %	15,5%
2003	10,5 %	20,7 %	15,6%

Pateikti duomenys ir jų kaita per aštuonerius metus rodo, kad moksleivių, bent kartą vartojusių nelegalius narkotikus skaičius per 1995 – 2003 išaugo beveik 5 kartus. Ypatingai išaugo moksleivių berniukų skaičius – 2003 m. narkotikus vartojusių berniukų buvo maždaug 1 iš 5. Nors šie pokyčiai yra itin reikšmingi, vertinant tendencijas kitose Europos valstybėse, dar negalutiniai. Štai, pavyzdžiui, Čekijoje 2003 m. daugiau nei 40 % moksleivių teigė vartoję narkotikus. Taigi galima prognozuoti, kad apsvaigusiu nuo narkotikų moksleivių skaičius gali išaugti. Vis dėlto, tai kad moksleiviai svaiginsis narkotikais, nebūtinai reikš, kad apsvaigę jie darys nusikalstamas veikas. Dėl „karo su narkotikais“ gali būti kriminalizuojami dideli jaunimo segmentai, kurie apskritai gerbia įstatymą (Muncie 1999).⁹¹ Tai primena anksčiau aprašytą „moralinės panikos“ kėlimą, kai vienos problemos „išpučiamos“, tuo tarpu kitos, svarbesnės, sumenkinamos.⁹²

Taip pat neigiamai vertintina, kad Lietuvos moksleiviai, palyginus su kitų naujųjų Europos Sąjungos šalių moksleiviais, dažniau vartoja alkoholinius gėrimus (tai būdinga ir teisę pažeidusiems, ir teisės nepažeidusiems moksleiviams). Remiantis ISRD-II tyrimo duomenimis,⁹³ **lengvus alkoholinius gėrimus per savo gyvenimą vartojo 82,2 % Lietuvos moksleivių;** per pastarąjį mėnesį – 35 %; **narkotines medžiagas per savo gyvenimą – apie 12 % moksleivių** (panašiai kaip ir kitose užsienio valstybėse, pavyzdžiui Estijoje 20,2 % moksleivių prisipažino per savo gyvenimą esantys vartoję hašišą, Slovėnijoje – 11,5 % , Čekijoje – 17,7 % , Varšuvoje – 6,5 %). Įdomu pastebėti tai, kad merginos alkoholi vartoja ne rečiau nei vaikinai. Lietuvoje per savo gyvenimą 85,5 % merginų ir 78,1 % vaikinių teigė esantys vartoję lengvus alkoholinius gėrimus, svaigiuosius gėrimus – 43,4 % vaikinių ir 45,9 % merginų.⁹⁴

Apibendrinant teigtina, kad Lietuvoje moksleiviai dažniau nei kitose naujosiose Europos Sąjungos šalyse vartoja alkoholinius gėrimus (apytiksliai 4 iš 5 moksleivių), ir maždaug taip pat dažnai (apytiksliai kas 9 moksleivis) narkotines medžiagas.

⁹⁰ ŠURKIENĖ G. Alkoholio vartojimo paplitimas Europos regione. Piktnaudžiavimo alkoholiu ir narkotinėmis medžiagomis tarp Lietuvos moksleivių, vyrų ir moterų duomenys. 2003
<http://www.ugdymas.vvspt.lt/Patarimai/Surkiene%20Alkohno%20paplitimas.pdf>

⁹¹ GIDDENS A. Sociologija p. 222.

⁹² Pavyzdžiui, alkoholis ir narkotikai: žiniasklaidoje šios visuomenės bėdos neretai pateikiamos lygiagrečiai, tuo tarpu statistiniai ir moksliniai duomenys rodo, jog alkoholis yra žymiai rimtesnė problema.

⁹³ ISRD-II tyrimo ataskaitos projektas. Teisės institutas, 2008.

⁹⁴ Ibidem.

4. Dažniausiai nusikalsta agresyvūs moksleiviai

Šiai hipotezei patikrinti reikalingi psichologiniai tyrimai, kurie nustatytų, kokiomis charakterio savybėmis pasižymi teisę pažeidžiantys moksleiviai. 2006 m. Vilniaus pedagoginio universiteto psichologijos didaktikos katedros doktorantės M. Pileckaitės-Markovienės atliktas tyrimas atskleidė, jog polinkis agresijai nėra pagrindinis nusikalstančių paauglių bruožas.⁹⁵

Paaugliai nusikalsta ne todėl, kad neturi kur išlieti savo agresijos, o veikia todėl, kad jaučiasi atstumti, pažeminti. Savivertės tyrimas parodė, kad nusikaltimą įvykdę paaugliai nesijaučia „gražūs“, „laimingi“, o ypač – „ramūs“ palyginus su nusikaltimo neįvykdžiusiais paaugliais. Nusikaltimą įvykdžiusių vaikinių savivertė žemesnė nei kontrolinės grupės vaikinių pagal šiuos savivertės parametrus: „stiprus“, „protingas“, „gabus“, „laimingas“. Tyrimas parodė, kad šie paaugliai sugeba adekvačiai įvertinti savo emocinę būseną, prisipažįsta esantys neramūs ir nelabai laimingi. Delinkventinio elgesio vaikinai pasižymi žemesniu savęs vertinimu, jie jaučiasi silpnėsi, mažiau protingi ir gabūs ir tai atitinka G. Valicko tyrimų rezultatus,⁹⁶ kad asocialiu elgesiu jie stengiasi pakelti savivertę, įrodyti savo pranašumą, atrasti gyvenimo prasmę. Tyrimai rodo, kad dažnai paauglių depresija pasireiškia asocialiu elgesiu, ypač tarp vaikinių, taigi galima daryti prielaidą, kad bent dalis tirtos grupės vaikinių patiria nuotaikos sutrikimus, su kuriais bando kovoti tokiais savitais būdais.⁹⁷

Galime apibendrinti, kad **hipotezė nepasitvirtino: agresija slepia rimtesnes psichologines nusikalstamo elgesio priežastis: menką savęs vertinimą, nerimą, jautimąsi ne tokiu protingu, gražiu ar laimingu kaip kiti.**

5. Dažniausiai nusikalsta moksleiviai iš socialiai silpnų šeimų;

Siekiant verifikuoti šią hipotezę, reikalinga nustatyti, kokioje šeimoje augo teisę pažeidžiantis moksleivis, kaip su juo elgėsi tėvai, ar skyrė reikiamą dėmesį, ar nesirūpino, ar, atvirkščiai, pernelyg daug rūpinosi. Laikysime, kad socialiai silpna šeima apima šiuos faktorius: smurtą šeimoje, skurdą, nepilną šeimą ir traumatizuojančius įvykius šeimoje.

Mare Balticum (2002) tyrimo duomenimis, moksleivių patiriamas smurtas šeimoje turi įtakos jų smurtiniam elgesiui mokykloje: kas ketvirtas (24,6 %) moksleivis, patyręs smurtą namuose, mokykloje spardė arba mušė kitą moksleivį, tuo tarpu tik 14,7 % bendraamžių, iš tėvų nesusilaukusių smurtinio elgesio, imasi tokių priemonių „aiškintis santykiams“ mokykloje.⁹⁸

Tuo tarpu įdomios tendencijos pastebimos nagrinėjant VU filosofijos fakulteto sociologijos katedros atlikto tyrimo duomenis: išsiskiria ekspertų ir mokytojų nuomonės. Pastarieji nusikalstančius

⁹⁵ PILECKAITĖ-MARKOVIENĖ M. 16-18 metų delinkventinio elgesio paauglių savivertės ir vidinės darnos ypatumai. *Pedagogika* 2006 81, p.105 – 107.

⁹⁶ VALICKAS G. Asmenybės savęs vertinimas. Vilnius, 1991 p. 50-56.

⁹⁷ PILECKAITĖ-MARKOVIENĖ M. 16-18 metų delinkventinio elgesio paauglių savivertės ir vidinės darnos ypatumai. *Pedagogika* 2006 81 p.105.

⁹⁸ 2002 m. mokinių apklausa „Mare Balticum“, tyrimo ataskaita. Teisės institutas, 2002.

mokinius labiau sieja su „žemesniąja klase“, tuo tarpu ekspertai teigia, kad vaikai iš gerų šeimų daro tuos pačius pažeidimus.⁹⁹

Mokytojų nuomone, didesnioji dalis nusikalstančių mokinių šeimų priklauso „žemesniajai klasei“, arba yra nedarnios. Sąlygiškai daugiausia mokinių delinkventų yra iš šeimų, kuriose tėvai arba globėjai yra bedarbiai arba nekvalifikuoti darbininkai: mokytojų nuomone, vaikai iš šių šeimų vidutiniškai sudaro 29 % ir 20 % mokyklos delinkventų. Taip pat daugiausiai delinkventų iš nedarnių šeimų: delinkventai iš „normalių“ šeimų sudaro vidutiniškai 17 %, tai iš nedarnių – 33 %, o iš asocialių 50 %.

VU kalbintų ekspertų nuomone, vaikai iš labai gerų šeimų daro tuos pačius teisės pažeidimus kaip ir „blogiukai“, jie niekuo nesiskiria, dauguma padaro tą patį. Kaip bebūtų keista, turėdami daug pinigų, jie vagia ir prekybos centruose. Skirtumas gal tik tas, kad turėdami pinigų jie gali daugiau laiko praleisti interneto kavinėse.¹⁰⁰

ISRD – II(2007) tyrimas atskleidė ne mažiau reikšmingą tendenciją, susijusią su tikimybe tapti auka: artimo šeimos nario mirtis, skyrybos ar kitas traumuojantis įvykis mažai siejamas su nusikalstamu elgesiu, tačiau labiau siejamas su viktimizacija, id est vaikai, iš nepilnų šeimų, yra labiau skriaudžiami nei vaikai iš pilnų šeimų. Tai leidžia daryti prielaidą, kad traumatizuojantys įvykiai sukelia itin nemalonius išgyvenimus, kurių pasekmės būna menkas savęs vertinimas ir užsidarymas savyje, o tokiais bruožais pasižymintys paaugliai lengviau gali tapti auka.¹⁰¹

Apibendrinant kelių tyrimų duomenis, galime teigti, kad hipotezės antrąją dalį sudėtinga patvirtinti ar paneigti dėl gautų prieštaringų duomenų: viena vertus, teigiama, kad vaikai iš nedarnių šeimų nusikalsta dažniau, kita vertus, teigiama, jog vaikai iš „gerų šeimų“ daro tą patį kaip ir iš „blogų“. Prieštaringi sociologinių tyrimų duomenys paaiškinami skirtinga respondentų asmenine patirtimi: vienaip į tą patį reiškinį žvelgia mokytojai, kitaip – ekspertai. Prieštaravimai tik patvirtina anksčiau išsakytas mintis dėl sociologinės „tikrovės“ reliatyvumo ir sudėtingumo ją apibrėžti.

Vis dėlto, galime teigti, jog surinkta daugiau duomenų, kuriais remiantis **hipotezę galima pagrįsti: dažniau nusikalsta moksleiviai iš socialiai silpnų šeimų, dargi galima pastebėti, kad iš nepilnų šeimų kilę moksleiviai yra labiau skriaudžiami, tai yra, jų viktimizacija yra didesnė.**

6. Vaikinai nusikalsta dažniau nei merginos.

Ši hipotezę galima patikrinti nustatčius, kiek pažeidimų darė vaikinai ir kiek merginos. Sociologiniai tyrimai atskleidžia, jog daugiau smurtauja berniukai: Mare-Balticum tyrimo

⁹⁹ Delinkventai Lietuvos mokyklose. Sociologinis tyrimas. Vilniaus universiteto filosofijos fakulteto sociologijos katedra. Vilnius. 2004. Prieiga per internetą: http://www.smm.lt/svietimo_bukle/docs/AtaskaitaDelinkventai.doc [Prisijungimo laikas: 2008 02 16].

¹⁰⁰ Ibidem.

¹⁰¹ ISRD-II tyrimo ataskaitos projektas. Teisės institutas, 2007.

duomenimis, merginos žymiai rečiau pačios smurtavo arba patyrė smurtą mokykloje bei pakeliui į/iš jos negu vaikinai. Ypač tai pasakytina apie fizinį smurtą – spardytos ar muštos buvo 3,4 % merginų (15,7 % vaikinų), grasinimus, užkabinėjimus patyrė ar kur nors uždarytos buvo 6 % merginų (15,2 % vaikinų), grasinimus ginklu patyrė 0,4 % merginų (3 % vaikinų). Pačios merginos dažniausiai naudoja žodinę agresiją: erzina ir sako negražius žodžius – 16,1 %, grasina bei užkabinėja – 2,6 %, tačiau tai neprilygsta šių smurto formų paplitimui tarp vaikinų (atitinkamai 26,5 % ir 8,8 %). Be to, ryškus skirtumas tarp merginų ir vaikinų taikomo fizinio smurto – spardymo ir mušimo: 1,8 % merginų bei 13,1 % vaikinų.¹⁰²

VU atlikto tyrimo duomenimis (mokytojų nuomone) nusižengėliai daugiausiai yra berniukai, bet dėmesys atkreiptinas į tai, kad daugumos atsakiusių į klausimą mokytojų vertinimu, mergaitės sudaro vos ne iki trečdaliao delinkventų, o atskirų mokytojų manymu, jų yra mokykloje ne ką mažiau negu berniukų. Tai gali būti paaiškinta tuo, kad mokytojai nusikalstamu elgesiu pripažino pamokų nelankymą, rūkymą, gėrimą, prasivardžiavimą, tai yra, kai kurių mokytojų nuomone, nusikalstamo elgesio (delinkvencijos) ribos yra gana plačios, atitinkamai berniukų ir mergaičių santykis beveik lygus.

Taigi galima daryti išvadą, kad hipotezė pasitvirtino. Remiantis sociologiniais tyrimais, merginos nusikalsta rečiau, rečiau merginos tampa ir aukomis. Vis dėlto, „realioji“ nusikalstančių mergaičių dalis yra žymiai didesnė už nurodomą oficialioje statistikoje.¹⁰³ Šie rezultatai atitinka kriminologų pastebėjimus apie dažnėjantį šiuolaikinėje visuomenėje mergaičių išitraukimą į delinkvenciją.¹⁰⁴

Sociologiniai tyrimai taip pat padėjo atskleisti šias tendencijas, reikšmingas nusikaltimų prevencijai:

1) Dažniau teisės pažeidimus daro tie moksleiviai, kurie priklauso bendraamžių grupėms. Mare-Balticum tyrimo duomenimis, aktyviai padėjo spardyti ar mušti kitą moksleivį prisidėjo grasinant, užkabinėjant ar kur nors uždarant kitą moksleivį dvigubai daugiau paauglių negu išdrįsusių tai daryti vieni patys.¹⁰⁵

2) Lietuvoje, lyginant su kitomis naujomis ES narėmis, pastebima tendencija dažniau naudoti prievartą, taip pat palankesnės nuostatos smurto atžvilgiu. **Net 38,09 proc. apklaustųjų Lietuvos**

¹⁰² 2002 m. mokinių apklausa „Mare Balticum“, tyrimo ataskaita. Teisės institutas, 2002

¹⁰³ Remiantis 2007 m. statistiniais duomenimis, įtariamos (kaltinamos) buvo apytiksliai tik 3-4 besimokančios mergaitės iš 10 000 moksleivių (1 ir 7 lentelių duomenys ir po jų sekantys paaiškinimai).

¹⁰⁴ Delinkventai Lietuvos mokyklose. Sociologinis tyrimas. Vilniaus universiteto filosofijos fakulteto sociologijos katedra. Vilnius, 2004. Prieiga per internetą: http://www.smm.lt/svietimo_bukle/docs/AtaskaitaDelinkventai.doc [Prisijungimo laikas: 2008 02 16].

¹⁰⁵ 2002 m. mokinių apklausa „Mare Balticum“, tyrimo ataskaita. Teisės institutas, 2002.

moksleivių nurodė, kad jų požiūris į smurtą yra teigiamas, taip pat tarp Lietuvos moksleivių buvo daugiau manančių, kad pagarba galima pelnyti smurtu.¹⁰⁶

Lentelė Nr. 14 Mokinių teigiamos nuostatos smurto atžvilgiu naujosiose ES šalyse, proc. nuo visų apklaustųjų mokinių skirtingose šalyse

Lietuva	Lenkija	Čekija	Estija	Slovėnija	Kipras
38,09	34,29	36,97	35,81	33,16	35,44

3) Moksliniai tyrimai parodė, kad latentinė moksleivių nusikalstamų veikų struktūra skiriasi nuo oficialiojoje statistikoje pateikiamos nepilnamečių nusikalstamų veikų struktūros. **Remiantis statistiniais duomenimis, 2007 m. 65 % nusikalstamų veikų, kurių padarymu buvo įtariami (kaltinami) nepilnamečiai, sudarė vagystės ir plėšimai. Tuo tarpu, remiantis moksliniais tyrimais, moksleiviai dažniau smurtauja (patiria smurtą) negu vagia (netenka turto).**¹⁰⁷

Apibendrinus išvalgas, kurias galima pateikti kalbant apie moksleivių nusikalstamumo būklę (registruotą ir latentinę), pastebėtini keli svarbūs aspektai.

Pagal oficialią statistiką nepilnamečių nusikalstamumas pastaraisiais metais stabilizuojasi ir netgi mažėja, nepilnamečių nusikalstamų veikų struktūroje dominuoja nusikalstamos veikos nuosavybei. Remiantis mokslinių tyrimų duomenimis, moksleivių nusikalstamumas išlieka maždaug vienodas ir pakankami didelis, o nusikalstamų veikų struktūroje dominuoja smurtinės veikos.

Statistiniai duomenys atskleidė (tikėtiną) kriminalinės justicijos selektyvumą išsilavinimo atžvilgiu: tarp įtariamųjų (kaltinamųjų) buvo maždaug vienodas skaičius aukštesnio ir žemesnio išsilavinimo asmenų, o tarp nuteistųjų laisvės atėmimo bausme – net 4 iš 5 asmenų turėjo pradinį išsilavinimą, tuo tarpu Sociologiniai tyrimai neatskleidė ypatingo atotrūkio tarp žemesnio ir aukštesnio išsilavinimo mokinių nusikalstamo elgesio;

¹⁰⁶ ISRD-II tyrimo ataskaitos projektas. Teisės institutas, 2008.

¹⁰⁷ Mare Balticum tyrimo duomenimis, pusė moksleivių buvo vartoję smurtą mokykloje. Mokykloje moksleiviai dažniausiai buvo erzunami ar jiems sakomi negražūs žodžiai (41,1 %), kas dešimtam (10,1 %) buvo grasinama, jis buvo užkabinėjamas ar kur nors uždarytas, 8,9 % moksleivių buvo mokykloje mušami arba spardomi, o 1,5 % – patyrė grasinimą ginklu. 2002 m. mokinių apklausa „Mare Balticum“, tyrimo ataskaita. Teisės institutas, 2002.

ISRD-II tyrimo duomenimis, per praėjusius metus 8,7 % moksleivių dalyvavo muštynėse, 8,2 % nešiojo ginklą; 1,9 % vogė iš parduotuvių; 6,7 % darė kompiuterinius nusikaltimus, 0,5 % platino narkotines medžiagas, 18 % tyčiojosi iš kitų mokinių. ISRD-II tyrimo ataskaitos projektas. Teisės institutas, 2008

Viktimologinio tyrimo duomenys parodė, jog vaikų viktimizacija yra smurtinio pobūdžio ir tuo skiriasi nuo suaugusiųjų viktimizacijos. Tyrimas atskleidė, kad net 14 % vaikų yra patyrę fizinio skausmo sukėlimą ar nežymų sveikatos sutrikdymą, 6 proc. nesunkų sveikatos sutrikdymą bei 4 %. seksualinio pobūdžio nusikalstamą veiką. Svarbu pažymėti, kad 23 % moksleivių nurodė, kad viktimizaciją patyrė iš savo klasioko ar asmens, kuris mokėsi toje pačioje mokykloje, kaip ir auka. USCILA R. „Moksleivių viktimizacijos patirtis Lietuvoje“. Teisės problemos 2008 Nr. 1, p. 92-102.

Sociologiniai tyrimai papildė oficialiąją statistiką išvalgomis apie delinkventinių moksleivių šeimas ir charakterį: dažniau nusikalstamai elgiasi moksleiviai iš socialiai silpnų šeimų, o, analizuojant charakterio bruožus, nustatyta, kad nusikalstantys moksleiviai pasižymi nerimu ir menka saviverte.

Lietuvoje moksleiviai dažniau nei kitose naujosiose Europos Sąjungos šalyse vartoja alkoholinius gėrimus (apytiksliai 4 iš 5 moksleivių), ir maždaug taip pat dažnai (apytiksliai kas 9 moksleivis) narkotines medžiagas.

Vienos iš svarbiausių mokslinių tyrimų išvalgų, reikšmingos moksleivių nusikaltimų prevencijai, yra moksleivių smurtinio elgesio paplitimas, dažnas pamokų praleidinėjimas ir nepasitenkinimas mokytojais. Moksliniai tyrimai atskleidė, kad Lietuvos moksleiviai dažniau nei kitų naujųjų Europos Sąjungos šalių moksleiviai toleruoja prievartą ir smurtą, praleidinėja pamokas ir mano, jog mokytojai jiems yra nedėmesingi.

Aptariant pirmąsias tris magistro darbo dalis, galime pastebėti, kad pasitvirtina šiuolaikinių kriminologinių teorijų išvalgos, būtent kritinės kriminologijos paradigmoje susiformavusios konstrukcionizmo teorijos idėjos.¹⁰⁸ Nusikaltimai, jų skaičius ir jų „būklė“ yra reliatyvūs dalykai, o nusikaltimų koncepcija yra socialinės tikrovės konstruktas. Galią konstruoti nusikaltimus turi kriminalinė justicija ir šie nusikaltimai gali būti konstruojami selektyviai: pirmojoje darbo dalyje pastebėjome, kad konstravimo „adresatai“ gali būti (nors dėl statistinių duomenų trūkumo negalime pasakyti, kad taip tikrai yra) žemesnio išsilavinimo nepilnamečiai; antroji darbo dalis parodė, kad išsilavinimas neturi ypatingos įtakos nusikalstamam elgesiui. Pirmojoje darbo dalyje pastebėjome, kad nusikalstamų veikų struktūroje vyrauja turtinės nepilnamečių veikos, o moksliniai tyrimai atskleidė smurtinio elgesio paplitimą.

4.Moksleivių nusikaltimų prevencijos problematika

4.1. Nusikaltimų prevencijos kryptys ir pagrindiniai principai

Kriminologijoje keletas teorinių krypčių bandė aiškinti nusikaltimus, juos sąlygojančias priežastis ir būdus, kuriais nusikaltimai kontroliuojami. Sąlyginai galime išskirti klasikinę mokyklą, pozityvistinę mokyklą, sociologinę mokyklą ir šiuolaikinę mokyklą.¹⁰⁹

Klasikinė mokykla susiformavo kaip atsakas į subjektyvius ir žiaurius teisinius procesus, vykusius XVIII amžiuje. Klasikinė mokykla laikosi nuostatos, kad tinkamiausia prevencija yra proporcinga bausmė kaltininkui. Klasikinė mokykla orientuojasi į protingą, racionalų ir skaičiuojantį žmogų, kuris laisva valia siekia malonumo ir vengia skausmo. Kriminalinė bausmė yra pakankama prevencijos priemonė, nes ji turi atbaidomąjį poveikį. Klasikinės mokyklos įtaka pastebima Lietuvos

¹⁰⁸ QUINNEY R. TREVINO A. Javier. The Social Reality of Crime. Transaction publishers, 2001, p.15.

¹⁰⁹ Understanding Crime Prevention. National Crime Prevention Institute USA, 2001, p. 16-18.

Respublikos baudžiamajame kodekse, kuris iš esmės taikomas tiek pilnamečiams, tiek nepilnamečiams asmenims (Lietuvoje, skirtingai nei, pavyzdžiui, Vokietijoje¹¹⁰ nėra atskiro jaunuoliams skirto baudžiamojo įstatymo).

Pozityvistinė mokykla susiformavo XIX amžiuje. Pozityvistai siekė ne tik atbaidyti potencialius kaltininkus, bet veikiau apsaugoti visuomenę ir pataisyti nusikaltėlių. Pozityvistinė mokykla nebuvo už griežtas ir terminuotas sankcijas, nes bausmė turėtų keistis atsižvelgiant į kaltininko elgesį. Svarbesnis yra pažeidėjas nei nusikaltimas. Svarbiausios pozityvistinės mokyklos prevencinės idėjos yra kaltininko pataisa, terapija ir ugdymas. Pozityviosios mokyklos įtaka pastebima visame baudžiamojo kodekso XI skyriuje, kuriame įtvirtinti nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumai.¹¹¹

Sociologinė mokykla atsirado 1920 m. Čikagos universitete. Manoma, kad sunkios ekonominės sąlygos prisideda prie kriminalinio elgesio ir asocialių pažiūrų susiformavimo. Tam kad sumažėtų nusikaltimų skaičius, reikalinga: 1) gerinti socialines ir ekonomines gyvenimo sąlygas; 2) stiprinti socialinę kontrolę – ryšius su šeima, mokykla, bažnyčia ir panašiomis institucijomis.

Šiuolaikine srovė kai kurias išvalgas „pasiskolina“ iš ankstesnių mokyklų, kai kurias atmeta (pavyzdžiui, atsisakoma kaltininko pataisos koncepcijos), prideda šiek tiek naujų ir taip sukuria modernią mokyklą. Šiuolaikinis požiūris yra toks, kad nusikalstamumas yra normalus, įprastas modernios visuomenės reiškinys, o nusikalstantys individai ypatingai nesiskiria nuo likusios visuomenės dalies.¹¹² Dėmesys koncentruojamas ne į individus, bet į tarpusavio santykius, aplinką, socialinę infrastruktūrą. Šiuolaikinės prevencijos mokyklos pagrindinės nuostatos: 1) prevencija, o ne rehabilitacija turi būti šiuolaikinės kriminologijos dėmesio centre, nes niekas iš tikrųjų nežino, kaip pataisyti ar reabilituoti teises pažeidėjus; 2) nusikalstamas elgesys gali būti kontroliuojamas veikiant potencialių aukų aplinką; 3) nusikaltimų prevencijos programos turi būti nukreiptos prieš nusikaltimų padarymą labiau nei po nusikaltimų padarymo; 4) kuomet sumažės galimybių nusikalsti, atitinkamai sumažės ir nusikaltėlių.

Darbe prevencija bus suprantama panašiai kaip šiuolaikinėje prevencijos mokykloje, vis dėlto, paminėtini keli labai svarbūs aspektai. Darbo apimtis ir pobūdis neleis apžvelgti visų teorinių prevencinių krypčių. Reikalingas tam tikras teorinės krypties pasirinkimas. Darbo autorė prevenciją ir

¹¹⁰ Vokietijoje jaunimo baudžiamąją atsakomybę reglamentuoja Jaunimo teismo įstatymas, kuriame įtvirtintos ne tik materialinės jaunimo baudžiamosios teisės normos, bet ir baudžiamosjo proceso normos, taikomos jaunimui. Jaunimo teismo įstatymo 2 str. vok. Jugendgerichtgesetz, priimtas 1974 12 11 BGBI. I S. 3427, paskutiniai pakeitimai 2007 12 13.

¹¹¹ Pozityviosios mokyklos įtaka aiškiai pastebima BK 80 str. 3d., kurioje nustatyta, kad nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumų paskirtis, be kita ko, yra padėti nepilnamečiui keisti gyvenimo būdą ir elgesį derinant baudimą už padarytą nusikalstamą veiką su jo auklėjimu, asmenybės ugdymu, neteisėto elgesio priežasčių šalinimu. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas, Žin., 2000, Nr. 89-2741.

¹¹² GARLAND D. The Culture of Control Oxford, 2006, p.15.

ypatingai moksleivių nusikaltimų prevenciją suvokia kritinės kriminologijos paradigmoje susiformavusios nekonfliktinės kriminologijos kontekstu. **Viena iš pagrindinių nekonfliktinės kriminologijos idėjų yra tokia: bendradarbiavimas ir savitarpio supratimas turėtų nusverti atskirtį ir represiją.** Ši pozicija galėtų būti visiškai nepriimtina, pavyzdžiui, klasikinės mokyklos šalininkams, vis dėlto, šiame darbe ji yra vystoma ir ginama. Nekonfliktine kriminologija grįstos pozicijos pasirinkimas, autorės manymu, leidžia išvystyti darnią, harmoningą, nuoseklią ir suprantamą prevencijos strategiją.

Nekonfliktinė kriminologija ir iš jos sekanti nusikaltimų prevencija yra universali. Pagrindiniai principai gali būti pritaikomi įvairiose visuomenės struktūrose: mokyklose, kalėjimuose, psichiatrinėse ligoninėse, šeimoje, darbe ir kitur. Kiekvienas iš mūsų yra susijęs su nusikaltimų prevencija bei policininko ir kaltininko vaidmenimis. „Kasdienybėje mes vaidiname šiuos vaidmenis būdami viršininkais ir pavaldiniais, mokytojais ir mokiniais, tėvai ir vaikai, valstybe ir joje gyvenančiais piliečiais“.¹¹³

Pagrindiniai šios strategijos principai:

1. **Subsidiarumo ir decentralizacijos** – sprendimai turėtų būti priimami konkrečios bendruomenės narių, o ne „nuleisti“ iš viršaus, prevencija neturi remtis kontrole ir dominavimu.

2. **Bendradarbiavimo** – svarbu vystyti žmogaus sugebėjimus bendradarbiauti vieniems su kitais, santykius grįsti pasitikėjimu, pagarba, meile ir rūpinimusi, o ne priešišku ir atskyrimu, nes tai veda prie socialinės atskirties.

3. **Pagarbos žmogui ir jo orumui** – bet kurios žmonių grupės marginalizavimas ir nuvertinimas (įskaitant, pavyzdžiui, nepilnamečius pažeidėjus ar prastai besimokančius moksleivius), veda prie visos visuomenės nuvertinimo ir destrukcijos.

4. **Dejuridizacijos.** Kriminalinė justicija turėtų būti paskutinė priemonė nepilnamečių (re)socializacijos procese. Teikiama pirmenybė mediacijai ir diversijai vietoje tradicinio baudžiamosios justicijos modelio.¹¹⁴ Objektyvumo dėlei, reikia pažymėti, kad „pirmenybės teikimas“ nereiškia visiško pakeitimo ir atsakomybės neišvengiamumo principo atmetimo. Tretinės arba nusikaltimų recidyvo prevencijos kontekstu klasicistinės mokyklos paradigmoje susiformavę proporcingumo ir atsakomybės neišvengiamumo principai yra kertiniai akmenys, leidžiantys įvertinti nusikalstamą veiklą ir paskirti tinkamą sankciją.

Pagrindinis nusikaltimų prevencijos tikslas nagrinėjamu kontekstu yra ne mažinti registruotų nusikaltimų skaičių, o neutralizuoti veiksnius, sąlygojančius nusikalstamą elgesį ir saugoti piliečių, visuomenės ir valstybės teisėtus interesus. Registruotų nusikaltimų skaičiaus mažinimas negali būti

¹¹³ PEPINSKY Harold E. QUINNEY Richard. Criminology as Peacemaking. USA, 1991, p.239-244.

¹¹⁴ Ibidem.

prevencijos tikslas ir dėl to, nes šis skaičius gali svyruoti nepaisant prevencinių priemonių (ne)veiksmingumo: atvirksčiai, aktyvios prevencinės politikos dėka registruotų nusikaltimų skaičius gali net padidėti, jeigu, pavyzdžiui, aukos labiau gins savo teises ir dažniau kreipsis į policiją.¹¹⁵ Taip pat reikia pastebėti, kad nusikalstamumas yra stochastinis¹¹⁶ procesas (kaip oras, derlius, savijauta ir daugelis kitų), kuriam būdingi chaotiški, atsitiktiniai, visiškai nepriklausomi nuo mūsų pastangų svyravimai.¹¹⁷

4.2. Veiksniai, skatinantys moksleivių nusikalstamą elgesį, jų kontrolė ir prevencijos problemos

Šiame darbe, siekiant pasiūlyti kuo efektyvesnes prevencines priemones, yra: 1) aiškinamasi, kokie veiksniai skatina moksleivių nusikalstamą elgesį; 2) apibrėžiama, kaip aptariamai veiksniai turėtų būti neutralizuojami; 3) išskiriamos problemos, apsunkinančios atitinkamų veiksmų šalinimą; 4) pateikiami Lietuvoje įgyvendinami „gerosios praktikos“ pavyzdžiai.

Galima diskutuoti, kurie iš veiksnių turi didesnę ar mažesnę reikšmę ir įtaką nusikalstamumui. Tačiau neturėtų kelti abejonių tai, jog kuo ankstyvesnėje stadijoje visuomenei pavyktų pastebėti nusikalstamą elgesį sąlygojančius veiksnius bei jas nutraukti, tuo daugiau problemų ji galėtų išvengti ir užsitikrinti saugesnę ateitį. Dėl to darbe didžiausias dėmesys skiriamas ankstyvajai (pirminei) moksleivių nusikalstamumo prevencijai. Antrinės prevencijos priemonės nagrinėjamos aptariant:

1) pagalbą „iškritusiems“ iš švietimo sistemos vaikams; 2) patyčių prevenciją; 3) vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros įstatyme numatytas pirmojo ir antrojo lygio socialinės integracijos priemones; 4) žiniasklaidos įtaką vaikų nusikalstamam elgesiui (antrinę deviaciją paaiškina amplifikacijos efektas, o antrinė prevencija būtų nukreipta į amplifikacijos efektą skatinančių veiksnių neutralizavimą). Tretinės prevencijos priemonės aptiriamos kalbant apie baudžiamojo teisinio reglamentavimo trūkumus, susijusius su mediacija, diversija ir bausmių vykdymu, taip pat siūlant būtinybę įvertinti pakartotinio nusikalstamumo riziką.

Pažymėtina, kad veiksnių, skatinančių nusikalstamumą, sąrašas yra pavyzdinis (neišsamus). Vargu ar įmanoma aprėpti visus veiksnius, darančius poveikį nusikalstamam elgesiui. Darbe neišskirti biologiniai, genetiniai ir neurofiziologiniai veiksniai, pavyzdžiui, subalansuota mityba, genetika, charakterio akcentuacijos. Šie veiksniai specialiai neanalizuojami todėl, kad šiame darbe orientuojamasi ne į asmenines, o į sociologines ir sistemines nusikalstamo elgesio priežastis. Todėl veiksniai perėjo tam tikrą „atranką“ – beveik visi jie yra sociologinio pobūdžio, galintys būti paaiškinti

¹¹⁵ JUSTICKIS V. Kriminologija II d. Vilnius, 2004 p. 175.

¹¹⁶ Stochastinis, gr. "Στόχος", procesas yra toks reiškinys, kurio neįmanoma determinuoti, nulemti jo vėlesnės būklės. Citata iš laisvosios enciklopedijos <http://en.wikipedia.org/wiki/Stochastic> [Prisijungimo laikas: 2008 03 31].

¹¹⁷ GEČĖNIENĖ S. Nusikalstamumo dinamikos monitoringas Jurisprudencija 2006 6(84), p. 54.

sociologinėmis nusikalstama elgesį aiškinančiomis teorijomis (įtampos, diferencinių asociacijų, frustracijos dėl socialinio statuso, amplifikacijos efekto atsiradimo ir kitų).

4.2.1. Visuomenės vertybės ir smurtas

Jungtinių Tautų vaiko teisių komiteto narys doc. D. Pūras pastebi ženklų skirtumą tarp išorinių (materialių) ir vidinių (dvasinių) vertybių: pastarosios lietuvių yra nuvertinamos arba į jas nekreipiama dėmesio. „Visuomenės gyvenimo paviršiuje jau atrodome visai kaip „tikra“ Europa, tačiau pažvelgus giliau – į santykius tarp žmonių ir jų grupių – vis dar esame dvasiniai beraščiai, savo kasdieniu elgesiu naikinantys save ir kitus“. ¹¹⁸ Kritiniai kriminologai taip pat pastebi, kad kapitalistinių rinkos santykių pervertinimas didina žmonių materialinius poreikius, tačiau ne visiems sudaromos vienodos galimybės juos patenkinti. ¹¹⁹

Moksleivių vertybiniai tyrimai rodo, kad mokiniai labiausiai vertina materialines vertybes. Ir tai natūralu: jauni žmonės dar neturi pakankami patirties tam kad atsirinktų ir išsiugdytų tinkamas vertybes, todėl jie taip lengvai ir „užsikrečia“ materialinių vertybių virusu, kuris plinta visuomenėje. Vilniaus pedagoginio universiteto mokslininkų nuomone, ¹²⁰ jaunas žmogus, turėdamas menką socialinę patirtį sunkiau atsirenka vertybes. Mokslinio tyrimo rezultatai parodė, kad aukštesniųjų klasių moksleiviai labiausiai vertina ekonominę vertybinę orientaciją. ¹²¹ Tai grynai „praktinis“ tipas: nevertina nepritaikomų žinių, grožį painioja su prabanga, santykius su žmonėmis grindžia naudingumo principu. Tokios asmenybės gyvenimo tikslas – vartoti materialines gerybes ir kaupti materialųjį turtą. Įdomu tai, kad ekonominė vertybine orientacija labiau būdinga realinį mokymosi profilį pasirinkusiems moksleiviams. Pastebėtina, kad realiniui mokymosi profiliui labiau būdingas rezultato siekimas, skaičiavimas ir tikslingumas (kitoje darbo dalyje bus aptariama, kad į rezultato siekimą orientuota mokymosi sistema gali prisidėti prie socialinės atskirties, įtampos ir priešiško didinimo).

Įtariamų (kaltinamų) nepilnamečių vertybės ypatingai nesiskiria nuo likusios visuomenės dalies vertybių. Pagal antrojoje darbo dalyje pateiktą statistinę informaciją, pastebėtina, kad pastaraisiais metais nepilnamečiams būdingiausias yra savanaudiškumo motyvas. Tokiu atveju galime teigti, kad nusikaltimo tikslas – įsigyti turtinės naudos, o nepilnamečių poreikiai (bent jau išoriškai, nežvelgiant giliau) – materialiniai.

Vartotojiškų vertybių dominavimas neišvengiamai veda prie smurto ir jėga grįstų santykių. Jei materialiniai dalykai išaukštinami, dvasiniai, atvirkščiai – nuvertinami. Smurtas ir jėga grįsti santykiai

¹¹⁸ PŪRAS D. Apie mūsų emocinį neraštingumą. Veidas 2007 07 05.

¹¹⁹ GAVĖNAITĖ A. Kritinė kriminologija kontinentinėje Europoje: ištakos ir pagrindinės idėjos. Teisės problemos 2007/3 (57), p 53-61.

¹²⁰ BARKAUSKAITĖ M. GUOBA A. IX-XII klasių moksleivių vertybinių orientacijų ypatumai. Pedagogika 2003 67, p. 77-82.

¹²¹ Ibidem.

Lietuvoje aiškiniami valstybės istorine praeitimi: ilgą laiką okupuoti žmonės priprato prie priespaudos, nemano, kad įmanoma konstruktyviai, be prievartos spręsti konfliktus. Be to, ilgą laiką negalėję įsigyti norimų prekių, žmonės skuba tai padaryti vėliau, pamiršdami, kad be materialių dalykų ne mažiau svarbūs yra dvasiniai. Jungtinių Tautų vaiko teisių komiteto nario doc. D.Pūro nuomone, praeityje įsivyravo psichologinė prievarta, patyčios ir asmenybės pažeminimas, visuomenėje turi atgarsį ir dabar. „Žmonėms buvo leista suprasti, kad jie turi galimybę gyventi ramiai ir saugiai, jei sutiks paaukoti piliečių laisves: kuo mažiau žinos, kuo mažiau kritiškai mąstys, kuo mažiau kalbės apie tai, ką galvoja, ir kuo nuolankesni jie bus prievartos aparatui, pavadintam valstybe(...). Prievartos mechanizmas remiasi tuo, kad turintieji daugiau jėgos ar valdžios, naudoja tą valdžią kitiems išnaudoti. Kai prievartos ideologija tampa visos valstybės pagrindu, santykiuose tarp žmonių įsigali įtarumas ir nepasitikėjimas. Prievartos virusas (...) demoralizuoja santykius tarp vaikų ir tėvų, moksleivių ir mokytojų, darbdavių ir darbuotojų, gydytojų ir ligonių(...)“¹²² Psichologiškai neraštingi yra ir suaugusieji, ir vaikai. Tėvams atrodo „normalu“ vaikus mušti, mokytojams – gėdinti vaikus prieš klasę, mokiniams – erzinti vieniems kitus.

Lietuva yra tarp valstybių, pasižyminčių aukštais prievartos rodikliais, ir turi labai nepalankų rizikos faktorių kompleksą prievartos reiškiniams visuomenėje gausėti. Palyginti su Europos Sąjungos valstybėmis, žymiai daugiau vaikų Lietuvoje jaučiasi nelaimingi, nemažas procentas linksta į destruktijos (nusikaltimai, agresijos protrūkiai) arba autodestruktijos (polinkis žudyti arba kitokiais būdais kenkti sau) veiksmus.¹²³ Vaikai prievartą patiria šeimose, mokyklose, globos institucijose, ligoninėse, plačiąja prasme – visoje visuomenėje. Panašias išvalgas galime padaryti ir pagal išnagrinėtus mokslinių tyrimų duomenis. ISRD-II tyrimo duomenimis (lentelė Nr. 14), tarp Lietuvos moksleivių buvo daugiau vaikų, pozityviai vertinančių smurtą, nei tarp Estijos, Čekijos, Lenkijos, Slovėnijos ir Kipro moksleivių.¹²⁴ Mare Balticum tyrimo duomenimis, pusė moksleivių buvo vartoję smurtą mokykloje. Mokykloje moksleiviai dažniausiai buvo erzunami ar jiems sakomi negražūs žodžiai (41,1 %), kas dešimtam (10,1 %) buvo grasinama, jis buvo užkabinėjamas ar kur nors uždarytas, 8,9 % moksleivių buvo mokykloje mušami arba spardomi, o 1,5 % – patyrė grasinimą ginklu.¹²⁵

Apibendrinant du susijusius veiksnius, skatinančius nusikalstamą elgesį (vartotojiškų vertybių ir smurto plitimą), reikia pažymėti, kad materialinės vertybės yra gajos įvairiuose visuomenės sluoksniuose: ir tarp turtingų, ir tarp nepasiturinčių, ir tarp kaltininkų, ir tarp nenusižengusių moksleivių, tarp tėvų ir vaikų. Toks vartotojiško gyvenimo plitimas turi

¹²² PŪRAS D. Apie agresijos ir prievartos kultūrą. Veidas 2007 11 15, p.70

¹²³ POVILAITIS R. ir kiti Kuriame mokyklą be patyčių. Vilnius, 2007, p. 5.

¹²⁴ ISRD-II tyrimo ataskaitos projektas. Teisės institutas, 2008.

¹²⁵ 2002 m. mokinių apklausa „Mare Balticum“, tyrimo ataskaita. Teisės institutas, 2002.

neigiamas pasekmes, dėl kurių visuomenė mažiau domisi dvasiniais dalykais, „apsikrauna“ daiktais, neįsiklauso į save ir vieni į kitus, nebegebia šiltų žmogiškų santykių, nesutarimus aiškina jėga ir prievarta, o vaikai, būdami visuomenės veidrodis, visa tai imituoja.

Svarbu pastebėti, kad vertybės turi būti ugdomos įvairiuose visuomenės segmentuose: šeimoje (tinkami auklėjant vaiką, rūpinantis juo ir kartu diegiant atsakomybės jausmą), mokykloje (ugdant kritinį mąstymą, puoselėjant visų be išimties vaikų gabumus), dienos centre (globojant vaiką, turintį mokymosi ar kitokių sunkumų), įkalinimo įstaigoje (sudarant tokias laisvės atėmimo bausmės atlikimo sąlygas, kurios geriausiai užtikrintų vaiko (re)socializaciją) ir kitur. Nebūtų tikslinga specialiai aptarti prevencines strategijas, nukreiptas į humanistinių (dvasinių) vertybių ugdymą, ne tik dėl to, kad nėra tuo užsiimančių „specialistų“, bet ir todėl, kad būtinos kompleksiškos šeimos, mokyklos, žiniasklaidos, globos institucijų ir visos visuomenės pastangos puoselėti dvasines vertybes. **Taigi laikysime, kad mokliškai pagrįstos prevencinės strategijos, nukreiptos į šeimą, mokyklą, žiniasklaidą, socialinės paramos sistemą, teisinio reglamentavimo tobulinimą, kartu prisideda prie humanistinių vertybių ugdymo.**

4.2.2. Šeima ir jos socialinė apsauga

Šioje dalyje bus aptariama socialiai silpnos šeimos įtaka nusikalstamam elgesiui ir strategijos, kurias taikant būtų įmanoma įtaką sumažinti. Svarbu pažymėti, kad „socialiai silpna“ nebūtinai reiškia „socialinės rizikos“ šeimą, nes aptariamai veiksniai yra aktualūs iš esmės kiekvienai šeimai. Atsižvelgiant į tai, kad šeima yra visuomenės ir valstybės pagrindas bei natūrali visų jos narių gyvenimo ir gerovės aplinka, rūpinimasis dvasiniu ir materialiu šeimų gerovės užtikrinimu yra viena iš pagrindinių nusikaltimų prevencijos krypčių.¹²⁶

4.2.2.1. Auklėjimo ypatumai

Apibūdinant dabartinės sistemos trūkumus, pravartu padaryti istorinį ekskursą, kuris leistų suvokti priežastis, sąlygojusias vaikų auklėjimo spragas. Sovietinėje sistemoje vaikai ir jaunimas nuo pat gimimo, faktiškai be jokios pertraukos, buvo saugomi įvairių socialinių institucijų (pribuvėjų, vaikams priskirtų medicinos seselių, auklėtojų, mokytojų, jaunimo vadovų, milicijos ir pan.) Jaunimas buvo auklėjamas autoritariniu stiliumi, prižiūrimos ir baudžiamos netgi šeimos, bet kartu ir skatinamos (remiamos). Atsisakius senosios sistemos, prof. H. Oberloskamp nuomone, naujoji nebuvo sukurta (ir dar nėra sukurta). Tokia nauja sistema pirmiausia turėjo būti išplėtotą ir atitinkamai finansuojama, tačiau valstybės lėšos daugiausiai naudotos išsekusiam ūkiui atstatyti. Visa tai sąlygojo, kad vaikai ir jaunimas iš dalies nepakankamai prižiūrimi – jie dažniau nei anksčiau paliekami vieni, nebeliko

¹²⁶ Nacionalinės nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programos 30 punktas. Žin 2003, Nr.32-1318.

įstaigų, kurios jais rūpintųsi po pamokų ar vietoje (šalia) jų. Tai turėjo atitinkamas pasekmes: vaikai šlaistėsi nieko neveikdami, ėmė vartoti narkotikus ir alkoholį, nelankyti pamokų. Kitaip tariant, senoji sistema buvo sugriauta su visais ten buvusiais pozityviais ir negatyviais dalykais, o alternatyvų praktikoje nepasiūlyta.

Pagrindinė sfera, kurioje vaikas įgyja pirmąjį žmogiškųjų kontaktų patyrimą, kur, stebėdamas aplinkinius, jis perima elgesio normas ir taisykles, yra šeima. Dėl gyvenimiško patyrimo stokos vaikas daro išvadą, kad viskas, kas vyksta šeimoje, pasikartoja ir visuomenėje, į šeimą jis žiūri kaip į visos visuomenės modelį. Doc. A. Čepo manymu, šeimai priklauso reikšmingiausias vaidmuo formuojant nepilnamečio asmenybę.¹²⁷

Tam, kad vaikas sveikai augtų šeimoje visais periodais, žymaus psichologo E. Eriksono nuomone,¹²⁸ būtinos dvi svarbios sąlygos: vaiko supratimas/jautrumas bei tėvų reiklumas/kontrolė. Ir viena (vaiko supratimas), ir kita (reiklumas) dera tarpusavyje. Mylintys ir besirūpinantys tėvai užtikrina, kad vaikas bus labiau emociškai prisirišęs, kels daugiau socialiai orientuotų tikslų savo gyvenime, geriau sutars su bendraamžiais, labiau save vertins, vadovausis aiškesniais ir aukštesniais moraliniais principais. Bet būtina ir kita sąlyga – reiklumas/kontrolė/ribojimas.¹²⁹

Prof. Z. Bajoriūno manymu,¹³⁰ pagrindinės tėvų klaidos auklėjant vaikus yra šios: 1) tėvų nenuoseklūs ir nesuderinami veiksmai auklėjant vaikus (vieni iš jų skiriasi griežtumu; kiti – švelnumu, nuolaidžiavimu); 2) daugeliu atvejų tirti tėvai nesuvokia, kad auklėti vaikus reikia iš pat mažens (ankstyvuojų tarpsniu jie rūpinasi tuo, kad vaikas būtų apmokytas ir pavalgydintas, o priemonės taiko tik tada, kad vaikas jau paauglys, norėdami ištaisyti jo auklėjimo klaidas); 3) jau aptarti kraštutinumai – per didelė laisvė, kai jie tam neparengti, nepriežiūra arba per didelis griežtumas, auklėjimas, remiantis jėga.

Ankstesnėse darbo dalyse nagrinėti tyrimai (Mare Balticum 2002) patvirtina, kad šeimoje patyrę smurtą vaikai, dažniau linkę smurtauti nei tie vaikai, kurie smurto šeimoje nepatyrė.¹³¹ Kiti pastaruoju metu atlikti tyrimai atskleidžia panašias tendencijas.¹³²

¹²⁷ ČEPAS A. Nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos bruožai. Vilnius, 1986, p. 31.

¹²⁸ KARMAZA E. Vaiko raida. Prieiga per internetą: http://www.nplc.lt/nj/projektas/metodika/evaldas_karmaza.doc p. 17-18. [Prisijungimo laikas: 2008 03 31].

¹²⁹ Ibidem.

¹³⁰ BAJORIŪNAS Z. Šeimos edukologija. Vadovėlis Vilnius, 1997, p. 279-288.

¹³¹ Mokinių apklausa Mare Balticum. Tyrimo ataskaita, Teisės institutas, 2002.

¹³² 2003 m. Vilniaus pedagoginio universiteto ir Mykolo Riomerio universiteto mokslininkų atlikto tyrimo duomenimis, nustatyta, kad delinkventinių elgesiu pasižyminčių paauglių tėvai dažniau taikė labai griežtus, arba, atvirkščiai, pernelyg lengvabūdiškus auklėjimo metodus. Šiems paaugliams būdingi statistiškai reikšmingai stipriau išreikšti eksternalūs ir internalūs elgesio sunkumai. Tyrimo daroma išvada, jog tėvų auklėjimo metodai gali iš dalies lemti elgesio sunkumus. Išanalizavus visos imties duomenis, paaiškėjo, kad elgesio sunkumai stipriai koreliavo su atstūmimu ir pernelyg didele globa, tuo tarpu emocines šilumos ir elgesio sunkumų ryšių nerasta. Taigi emocinė šiluma gali būti laikoma apsauginiu veiksmu asocialaus elgesio raidoje. ŽUKAUSKIENĖ R. MALINAUSKIENĖ O. Tėvų auklėjimo stiliai ir elgesio problemos: delinkventinių paauglių ir kontrolinės grupės skirtumai. Socialinis darbas 2003 m. Nr 1 (3), p.29.

Nepakankamam auklėjimui įtakos turi ir pastaruoju metu padidėjusi emigracija, dėl kurios vaikas paliekamas giminaičių, senelių ar svetimų žmonių globai. Vaiko teisių apsaugos kontrolierės R. Šalaševičiūtės teigimu „emigracijos našlaičių“ Lietuvoje 2007 m. buvo apie 20 tūkstančių.¹³³ Vis dėlto, kad ir kokia opi būtų emigracijos problema, šiame darbe ji plačiau nenagrinėjama – tokiu atveju darbas išeitų už kriminologijos mokslo ribų.

Apibendrinant netinkamo auklėjimo įtaką nusikalstamam elgesiui, pastebėtina, kad mokslinės doktrinos ir mokslinių tyrimų duomenys rodo, kad auklėjimo stilius šeimoje turi įtakos agresyviai elgesiui: agresyviai linkę elgtis tie vaikai, kurių tėvai linkę į kraštutinumus (per griežtai auklėja arba nepakankamai prižiūri), yra nenuoseklūs arba nesupranta, kad auklėti būtina iš pat mažens. Reikėtų prevencijos priemonėmis šalinti šiuos kraštutinumus ir taip panaikinti jų neigiamą įtaką vaikų auklėjimui šeimoje.

Preveninės strategijos, nukreiptos prieš netinkamą auklėjimą, ir jų įgyvendinimo problemos

1. Pasak Jungtinių tautų vaiko teisių komiteto nario doc. D. Pūro, lietuviai mėgsta aimanuoti dėl grėsmingai prarandamo genofondo ir skaičiuoti kūdikių namuose auginamus vaikus, bet jie neįsiklauso į tarptautinių organizacijų rekomendacijas, kurios jau septyniolika metų mums pataria, kad šią situaciją seniai buvo galima pakeisti, jei investuotume ne į kūdikių namus, o į mamų ir tėčių geresnius gebėjimus auginti vaikus.¹³⁴ Būtina stiprinti tėvystės įgūdžius ir šviesti tėvus, padėti jiems auklėti vaikus. Prof. H. Oberloskamp nuomone,¹³⁵ **Lietuvoje pagalba auklėjant vaikus kaip socialinė paslauga, iš viso nėra numatyta** (tik socialinių įgūdžių ugdymas ir palaikymas) ir praktikoje jos faktiškai nėra. Taigi **teisės aktuose turėtų būti numatytas atskiras socialinės paslaugos tipas – pagalba auklėjant vaikus**. Prof. H. Oberloskamp manymu,¹³⁶ parama jaunimui visuomet turi reikšti ir paramą tėvams. Taip būtų tinkamiau užtikrinamas ir Lietuvos Respublikos socialinių paslaugų įstatyme numatytas kompleksiško principas.¹³⁷ Tik tais atvejais, kai pagalba tėvams nebeduoda jokių vaisių, valstybė turi teisę ir pareigą atskirti vaikus nuo tėvų. Jei valstybė nori išlaikyti vaikams tėvus, privalo dėti daugiau pastangų, siūlydama nestacionarią (ambulatorinę) pagalbą. Vaikų dienos centrų programa yra teisingas kelias, tačiau tai tik dalinė priemonė. **Turėtų būti platesnių priemonių spektras, pavyzdžiui, atskiri skyriai seniūnijose, kuriose socialiniai**

¹³³ Emigracijos pasekmė – minios vienišų vaikų. Prieiga per internetą: <http://www.bernardinai.lt/index.php?url=articles/60917> [Prisijungimo laikas 2008 03 31].

¹³⁴ PŪRAS D. Apie nacionalinį charakterį. Veidas 2007 11 01, p.70.

¹³⁵ OBERLOSKAMP H. Paramos jaunimui Lietuvoje ir Vokietijoje. Teisės ir praktikos palyginimas. Teisės problemos 2007/4 (58), p. 5-29.

¹³⁶ OBERLOSKAMP H. Paramos jaunimui Lietuvoje ir Vokietijoje Teisės ir Praktikos palyginimas. Teisės problemos 2007/4 (58), p. 5-29.

¹³⁷ kompleksiško principas reiškia, kad socialinių paslaugų teikimas asmeniui yra derinamas su socialinių paslaugų teikimu jo šeimai.

darbuotojai teiktų pagalbą vaikų tėvams. Problemos, susijusios su šios priemonės įgyvendinimu, yra nepakankama socialinių ir vaiko teisių apsaugos tarnybų darbuotojų kvalifikacija, mažas etatų skaičius, maži atlyginimai ir nepakankamas materialinis aprūpinimas.¹³⁸ Darytina prielaida, jog vaiko teisių apsaugos tarnybų specialistų kvalifikacija yra keliama labai retai arba tokiu būdu taupomos valstybės perduotoms funkcijoms vykdyti skiriamos lėšos darbuotojų kvalifikacijai kelti. **Formalus Vaiko teisių apsaugos tarnybų (toliau VTAT) darbuotojų požiūris bei nepakankama kvalifikacija sąlygoja atmestinumą, o ne vaiko teisių apsaugą.** VTAT darbuotojai yra teisininkai, socialiniai darbuotojai, socialiniai pedagogai, pedagogai, psichologai bei įvairių kitų profesijų specialistai (biologai, chemikai, gydytojai ir pan.), įgiję papildomą išsilavinimą. Teisininkų išsilavinimo trūkumas yra tas kad jiems dažnai trūksta psichosocialinės srities žinių. VTAT darbuotojų teigimu, svarbiausia yra „teismams pateikti reikalingus dokumentus“, tarsi vaiko interesų suvokimas užsibaigtų dokumentų surinkimu. Taip pat pastebima gerai apmokytų globėjų/ rūpintojų, kurie Lietuvoje dažniausiai yra ir vaiko įstatyminiai atstovai, stoka. Tai rodo, kad nepakanka aukščiausios kvalifikacijos specialistų.

2. Socialinės paslaugos turėtų būti prieinamos visoms be išimties šeimoms ir vaikams, id est ne tik socialinės rizikos šeimoms ar socialinės rizikos vaikams. Su auklėjimo sunkumais susiduria kiekviena šeima. Nėra visiškai pagrįsta praktikoje diferencijuoti socialinės rizikos ir vadinamąsias „normalias“ šeimas. **Siūlytina pakeisti vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros įstatymo 2 straipsnio 9 dalies nuostatą, ta apimtimi, kad socialinės paslaugos vaiko dienos centre turėtų būti teikiamos ne tik socialinės rizikos, o visoms be išimties šeimoms ir vaikams.** Socialinės rizikos šeimų skaičius kinta ir kiekvienais metais didėja, taigi logiškai maįstant, neturėtų būti atsisakoma pagelbėti šeimai, kuri dar nėra socialinės rizikos šeima, bet po kurio laiko būtų tokia pripaįinta (verta pažymėti, kad pripaįzinimas socialinės rizikos šeima yra ilgas biurokratinis procesas, o pagalbos gali prireikti tuojau pat).¹³⁹ Siekiant lankstumo, būtina laikytis socialinių paslaugų

¹³⁸ Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos surinktais ir vaiko teisių apsaugos kontrolierei pateiktais 2006 m. duomenimis, dviejose savivaldybėse nėra darbuotojų darbui su socialinės rizikos šeimomis, pusė (50,18 proc.) įdarbintų socialinių darbuotojų neturi aukštojo išsilavinimo, 35,97 proc. turi socialinio darbo ar artimą socialiniam darbui išsilavinimą, dar trečdalis (33,99 proc.) socialinių darbuotojų siekia įgyti (besimokantys) socialinio darbo išsilavinimą arba socialinio darbuotojo profesinę kvalifikaciją, pusė (50,9 proc.) socialinių darbuotojų įdarbinta seniūnijose, socialinių paslaugų centruose – 27,88 proc., savivaldybės socialinės paramos skyriuose – 9,9 proc., kitose socialinių paslaugų įstaigose – 10,43 proc. Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos duomenimis, vidutiniškai vienam socialiniam darbuotojui tenka apie 24 socialinės rizikos šeimos ir didžioji dauguma įdarbintų socialinių darbuotojų dirba kaimo vietovėse. Panaši situacija stebima ir Vaiko teisių apsaugos tarnybose. Savivaldybių, kuriose vienam vaiko teisių apsaugos tarnybos darbuotojui teko aptarnauti mažiau nei 1000 vaikų, tik kelios. Daugiausiai vienam darbuotojui vaikų teko aptarnauti (...) Vilniaus rajono (4456), Kauno miesto (4027) savivaldybėse.¹³⁸ Atkreiptinas dėmesys, kad Panevėžio miesto (...) savivaldybėse vaiko teisių apsaugos tarnybų specialistų kvalifikacijai kelti nebuvo skirta lėšų. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter/vaikai?sakid=5339&dokid=68661&kalbid=1> Prisijungimo laikas [2008 03 31].

¹³⁹ Šeima įrašoma į apskaitą savivaldybės administracijos direktoriaus įsakymu Vaiko teisių apsaugos tarnybos teikimu. Statistiniais duomenimis, Lietuvoje socialinės rizikos šeimų yra apie 16 tūkstančių, jose auga apie 36 tūkstančiai vaikų. Tokių šeimų skaičius didėja: kasmet socialinės rizikos šeimų grupei naujai priskiriama apie 2000 šeimų, kuriose auga 3000-4000 vaikų. Plačiau: <http://www.skurdas.lt/labas/index.php?id=4&st=40> [Prisijungimo laikas: 2008 03 31].

įstatymo, kuriame numatyta, kad socialines paslaugas gauti iš esmės turi teisę visi Lietuvos Respublikos piliečiai, užsieniečiai ir kiti asmenys, o jų kompensavimas priklauso nuo šeimos pajamų. Apibendrinant teigtina, kad **būtina panaikinti neatitikimus tarp socialinių paslaugų ir vaiko minimalios bei vidutinės priežiūros įstatymų. Problemos, susijusios su šios priemonės įgyvendinimu, yra panašios: nepakankamas socialinių darbuotojų skaičius, maži atlyginimai, nepakankama kvalifikacija, kas apsunkina socialinių paslaugų teikimo užtikrinimą visiems be išimties vaikams ir šeimoms.**

4.2.2.2. Skurdas

Statistikos departamento duomenimis,¹⁴⁰ 2006 m. apie 680 tūkst. šalies gyventojų arba kas penktas žmogus gyveno žemiau skurdo rizikos ribos. Skurdo rizikos riba buvo 437 litai per mėnesį vienam asmeniui ir 918 litų - šeimai, kurią sudaro du suaugusieji ir du vaikai iki 14 metų. Didžiausias skurdo rizikos lygis buvo tarp vienišų asmenų, išlaikančių vaikus (42,8 proc.) bei tėvų su trimis ar daugiau vaikų (41,9 proc.). Vaikų skurdo rizikos lygis buvo 31,4 proc.¹⁴¹ Esant vartotojiškiems visuomenės siekiams skurdo problema tampa ypatingai opi. Dažniausiai atsidurti skurde rizikuoja asmenys, gyvenantys nepilnose ir daugiavaikėse šeimose. Tai gi nieko stebėtina, jog visuomenės primetamos vertybės yra neprieinamos daugeliui žmonių (bent jau kas penktam). Taip įtampa didėja ir kai kurie visuomenės nariai renkasi nusikalstamą elgesį. Nors nusikalstamas elgesys nėra tiesioginė ir vienintelė skurdo išdava, tačiau atotrūkis tarp tikslų ir galimybių juos pasiekti gali pagilinti įtampą (remiantis A. Mertonio įtampos teorija) ir vesti prie nusikalstamo elgesio. Kritiniai kriminologai, kaip antai Bongeris mano, jog didelis nusikaltimų skaičius socialiai deprivuotuose sluoksniuose yra ne kas kita, bet logiška desperacinė reakcija į nepakeliamas gyvenimo sąlygas.¹⁴²

Skurdo įtaką nusikalstamam elgesiui galima tirti ir iš psichologinių pozicijų, svarbi šiuo atveju hierarchinė A. Maslow poreikių schema.¹⁴³ Pagal šią teoriją, žmogus bus abejingas savo (kartu ir kitų) orumui, jei nebus patenkinti jo meilės ir saugumo poreikiai, o pastaraisiais asmuo nesidomės, jei nebus patenkinti jo fiziologiniai (maisto, pastogės) poreikiai. Tai gi nenuostabu, kad skurdas gali pasireikšti apatija ar nejautrumu kitiems žmonėms, nes vargingai gyvenantis žmogus mano, kad nebeturi ko prarasti.

¹⁴⁰ Prieiga per internetą: <http://www.stat.gov.lt/lt/pages/view/?id=1333> [Prisijungimo laikas: 2008 03 31]

¹⁴¹ Prieiga per internetą: <http://www.stat.gov.lt/lt/pages/view/?id=1333> [Prisijungimo laikas: 2008 03 31]

¹⁴² GAVĖNAITĖ A. Kritinė kriminologija kontinentinėje Europoje: ištakos ir pagrindinės idėjos. Teisės problemos 2007/3 (57), p 53-61.

¹⁴³ Psichologijos įvadas. Mykolo Riomerio Universitetas, 2003, p. 191.

Prevenčinės strategijos, nukreiptos prieš skurdą¹⁴⁴ (į socialinės paramos didinimą) ir jų įgyvendinimo problemos

1. Ir piniginė, ir nepiniginė parama šeimoms turėtų būti tokia, kad jos pakaktų būtinausiems poreikiams patenkinti. Lietuvos Respublikos įstatymų nuostatos vertintinos palankiai socialinės paramos šeimai atžvilgiu. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 39 straipsnis numato socialinę paramą šeimoms: „Valstybė globoja šeimas, auginančias ir auklėjančias vaikus namuose, įstatymo nustatyta tvarka teikia joms paramą“. Pagrindiniai Lietuvos socialinės apsaugos įstatymai, kurie detalizuoja konstitucines nuostatas, yra Socialinės paramos koncepcija,¹⁴⁵ Valstybinio socialinio aprūpinimo sistemos pagrindų įstatymas,¹⁴⁶ Gyventojų pajamų garantijų įstatymas,¹⁴⁷ Valstybinių socialinio draudimo pensijų,¹⁴⁸ Šalpos (socialinių) pensijų¹⁴⁹ įstatymai, Išmokų vaikams įstatymas,¹⁵⁰ Socialinių paslaugų įstatymas¹⁵¹ ir kt. Socialinė parama¹⁵² – tai socialinės ekonominės, teisinės ir organizacinės priemonės, kuriomis siekiama sudaryti būtinausias gyvenimo sąlygas asmenims (šeimoms), kurių darbo, socialinio draudimo ir kitokios pajamos dėl objektyvių, nuo jų nepriklausančių priežasčių yra nepakankamos, kad jie (jos) galėtų pasirūpinti savimi.¹⁵³

Pagrindinės problemos, susijusios su paramos šeimai teikimu, yra tai, kad pašalpos didinamos ne taip greitai kaip didėja būtinausių vartojimo reikmenų kainos, be to, pastebimas tam tikras pašalpų sistemos nenuoseklumas dirbančių ir nedirbančių motinų atžvilgiu. Tai sąlygoja, kad skurdžiai gyvenančios šeimos nepatenkina savo būtinausių poreikių. Motinoms (tėvams) kurios yra apdraustos ligos ir motinystės socialiniu draudimu, t y. dirba, išmokama 100%

¹⁴⁴ Įdomu pastebėti, kad skurdo mažinimas nebūtinai susijęs su nusikalstamo elgesio mažėjimu. Išsivysčiusiose šalyse, kur ilgalaikio nusikalstamumo didėjimo tendencija yra ypač ryški, pastebima, kad nusikalstamumo didėjimą šiose šalyse lydi gyventojų materialinės padėties ir gyvenimo sąlygų gerėjimas, greitas kultūros ir išsilavinimo lygio augimas, vidurinės klasės formavimasis ir socialinės poliarizacijos mažėjimas. Panašias tendencijas gali sąlygoti gyventojų viktimologinis aktyvumas, pasitikėjimo policija didėjimas, kartu ir didesni reikalavimai policijai. Taigi dar kartą gali būti patvirtinta išvalga, jog nusikaltimų prevencijos tikslas negali būti registruotų nusikaltimų skaičiaus mažinimas. Svarbiau yra veikti žmogaus teisių ir laisvių tinkamesnio užtikrinimo linkme. JUSTICKIS V. Kriminologija II d. Vilnius, 2004, p. 175.

¹⁴⁵ Žin., 1994, Nr. 36-653.

¹⁴⁶ Žin., 1991, Nr.16-411.

¹⁴⁷ Žin., 1990, Nr. 30-711.

¹⁴⁸ Žin., 1994, Nr. 59-1153.

¹⁴⁹ Žin., 1994, Nr. 96-1873.

¹⁵⁰ Žin., 1994, Nr. 89-1706.

¹⁵¹ Žin., 2006, Nr. 17-589.

¹⁵² Remiantis Lietuvos Respublikos įstatymais, socialinę paramą sudaro:

1. Piniginė parama (daugiausiai teikiama pašalpomis, nors yra ir kitų priemonių, pavyzdžiui, transporto lengvatos moksleiviams, lengvatos įsigyjant būstą). Tokia parama ypač reikšminga mažas pajamas turinčioms šeimoms.

2. Socialinės paslaugos. Socialinės paslaugos yra paslaugos, kuriomis suteikiama pagalba asmeniui (šeimai), dėl amžiaus, neįgalumo, socialinių problemų iš dalies ar visiškai neturinčiam, neįgijusiam arba praradusiam gebėjimus ar galimybes savarankiškai rūpintis asmeniniu (šeimos) gyvenimu ir dalyvauti visuomenės gyvenime. Socialinių paslaugų tikslas – sudaryti sąlygas asmeniui (šeimai) ugdyti ar stiprinti gebėjimus ir galimybes savarankiškai spręsti savo socialines problemas, palaikyti socialinius ryšius su visuomene, taip pat padėti įveikti socialinę atskirtį. Lietuvos Respublikos socialinių paslaugų įstatymo 3 straipsnis. Žin, 2006, Nr. 17-589.

¹⁵³ Socialinės paramos koncepcija, patvirtinta Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. gegužės 9 d. nutarimu Nr. 360; Žin. 1994, Nr. 36-653.

atlyginimo – kol vaikui sueis vieneri metai ir 85 % – kol vaikui sueis 2 metai.¹⁵⁴ Lyginant su kitomis šalimis Europoje, tai yra vienos palankiausių sąlygų.¹⁵⁵ Moterims, kurios nedirba, išmokama tik vienkartinė 260 litų dydžio (2MGL) išmoka, vienkartinė pašalpa gimus vaikui (8 MGL) ir kiekvienam vaikui 0,75 MGL dydžio išmoka per mėnesį nuo jo gimimo dienos, iki sukaks 3 metai, jei šeimoje auga 1 arba 2 vaikai bei 1,1 MGL išmoka per mėnesį, jei šeimoje auga 2 ir daugiau vaikų.¹⁵⁶

Dabartinis diferencijuotas reglamentavimas socialinės apsaugos srityje nemažina socialinės atskirties, bet, atvirkščiai, ją didina, nes pasiturinčioms šeimoms, auginančioms mažus vaikus, mokama daugiau nei nepasiturinčioms.¹⁵⁷

2. Socialinės paslaugos turi būti visiems prieinamos ir decentralizuotos. Socialinės paslaugos dažniausiai skiriamos tik socialinės rizikos šeimoms ir socialinės rizikos grupės vaikams. Pagrindinis visuotinai pripažintas ir įgyvendinamas socialinių paslaugų organizavimo principas šiuolaikinėje gerovės valstybėje yra paslaugų decentralizavimas – jų organizavimas turi garantuoti maksimalų paslaugų priartinimą prie gavėjo gyvenamosios vietos.¹⁵⁸ Jau aptarta anksčiau, kad socialinių darbuotojų trūkumas, nepakankama kvalifikacija ir menkas materialinis aprūpinimas yra kliūtys, kurios apsunkina socialinės paramos prieinamumą visoms be išimties šeimoms ir vaikams, kartu sudaro sunkumus ir paslaugų decentralizacijai.

4.2.2.3. Nepilna ar nedarni šeima

Anksčiau nagrinėti tyrimai rodo, kad vaikai iš nedarnių šeimų turi didesnę tikimybę padaryti nusikaltimą ar tapti nusikaltimų aukomis nei vaikai iš darnių šeimų. Mokytojų nuomone, delinkventai iš „normalių“ (pilnų ir materialiai gerai aprūpintų) šeimų sudaro vidutiniškai 17 %, iš nedarnių – 33 %, o iš asocialių 50 % visų delinkventiniu elgesiu pasižyminčių mokinių.¹⁵⁹

¹⁵⁴ Lietuvos Respublikos Ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymo 21 str. 1 d. Žin., 2000, Nr. 111-3574

¹⁵⁵ Pavyzdžiui, Danijoje mokama 60 proc. darbo užmokesčio dydžio pašalpa, o Vokietijoje ir Nyderlanduose išmokos vaikams nepriklauso nuo šeimos pajamų. Socialinės apsaugos in darbo ministerijos informacija apie išmokas šeimai Europos Sąjungos valstybėse 2004 m. duomenimis. Prieiga per internetą: http://www.socmin.lt/get_file.php?file=c29jL20vbV9maWxlcY93ZmlsZXMvZmlsZTE4MTIuZG9jO3NlaW1vcyBpc2lva29zRVMuZG9jOzs=&view=1

¹⁵⁶ Lietuvos Respublikos išmokų vaikams įstatymo 5 ir 6 straipsniai. Žin., 2004 Nr. 88-3208 (2004-06-30).

¹⁵⁷ Pastaruoju metu nagrinėjamoje srityje stebimos pozityvios tendencijos. Gera žinia yra ta, kad pašalpų sistemoje atsirado „vaiko pinigai“, vis dėlto, šie pinigai išties nėra dideli. Jei šeima augina vieną ar du vaikus, iki vaikui sukaks 3 metai, kas mėnesį skiriama 93,75 litų per mėnesį išmoka, o nuo 3 iki 9 metų – 50 litų išmoka Siekiama, kad nuo 2009-ųjų „vaiko pinigai“ būtų mokami visiems vaikams iki pilnametystės bei kol jie mokysis bendrojo lavinimo mokykloje. Jei šeimoje auga trys ir daugiau vaikų, kiekvienam vaikui iki 3 metų mokama 137,5 litų per mėnesį išmoka, o nuo 3 iki 18 metų ir vyresniems, kol jie baigs dieninę mokymosi įstaigą, bet ne ilgiau kaip iki 24 metų, – 50 litų išmoka. Pozityvu ir tai, kad „Vaiko pinigais“ turi teisę gauti visos vaikus auginančios Lietuvos šeimos nepriklausomai nuo to, ar tėvai dirba, ar ne. Išmokų vaikams įstatymo 6 straipsnis. Žin., 1994, Nr. 89-1706.

¹⁵⁸ ŽALIMIENĖ L. Socialinės paslaugos. Vilnius, 2003, p. 39.

¹⁵⁹ Delinkventai Lietuvos mokyklose. Sociologinis tyrimas. Vilniaus universiteto filosofijos fakulteto sociologijos katedra. Vilnius. 2004. Prieiga per internetą: http://www.smm.lt/svietimo_bukle/docs/AtaskaitaDelinkventai.doc [Prisijungimo laikas: 2008 02 16].

ISRD – II(2007) tyrimas atskleidė ne mažiau reikšmingą tendenciją, susijusią su tikimybe tapti auka: artimo šeimos nario mirtis, skyrybos ar kitas traumuojantis įvykis mažai siejamas su nusikalstamu elgesiu, tačiau labiau siejamas su viktimizacija, id est vaikai, iš nepilnų šeimų, yra labiau skriaudžiami nei vaikai iš pilnų šeimų. Tai leidžia daryti prielaidą, kad traumatizuojantys įvykiai sukelia itin nemalonius išgyvenimus, kurių pasekmės būna menkas savęs vertinimas ir užsidarymas savyje, o tokiais bruožais pasižymintys paaugliai lengviau gali tapti auka.¹⁶⁰

Pastebėtina, kad šiuo metu 100 santuokų Lietuvoje tenka 57 skyrybos, tai kartu su Čekija yra didžiausias rodiklis Europos Sąjungos šalyse,¹⁶¹ todėl prevencinės priemonės, skirtos šeimoms darnai ir vientisumui užtikrinti Lietuvoje būtų ypač svarbios.

Prevencinės strategijos, skirtos šeimoms darnai ir vientisumui užtikrinti, ir jų įgyvendinimo problemos

1. Turėtų būti siekiama mažinti konfliktus šeimoje ir mažinti skyrybų skaičių. **Viena iš efektyviausių priemonių – šeimos ginčų mediacija.** Daugelyje vakarų Europos šalių šeimos ginčų mediacija yra efektyvus įstatymiškai įtvirtintas konfliktų šeimoje sprendimo būdas – Vokietijoje, Austrijoje, Didžiojoje Britanijoje ir kitose šalyse.¹⁶² Tokiu būdu nešališkas tarpininkas(ai), kuris turėtų reikiamą kvalifikaciją (psichologinę, sociopedagoginę ar kitokią, pažymėtina, kad vien teisinio išsilavinimo nepakanka), padėtų šeimai spręsti įvairias problemas. Tikėtina, kad įdiegus šeimos ginčų mediaciją sumažėtų skyrybų skaičius ir pagerėtų sutuoktinių tarpusavio santykiai. Taigi siūlytina parengti ir priimti šeimos ginčų mediacijos įstatymą arba papildyti mediacijos privačiuose ginčiuose įstatymo projektą,¹⁶³ kuriame būtų įtvirtinta šeimos ginčų sprendimo tvarka, tarpininko teisės, pareigos, atsakomybė ir kvalifikacija, mediacinio susitarimo teisinė galia, atlygis mediatoriui ir užmokesčio kompensavimo tvarka. **Pagrindinės problemos, susijusios su strategijų įgyvendinimu būtų panašios kaip ir anksčiau minėtosios: nėra pakankamai specialistų (asmenų, kurie turėtų ir teisinį, ir psichosocialinį išsilavinimą), nėra specialių kursų ar mokymų šeimos ginčų mediatoriams, neaišku, ar būtų užtikrinamas šeimos ginčų mediacijos tęstinumas ir sistemiskumas.**

¹⁶⁰ ISRD-II tyrimo ataskaitos projektas. Teisės institutes, 2007.

¹⁶¹ Eurostat (Europos Bendrijų statistikos tarnybos) 2006 m. duomenys. Prieiga per internetą: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/pls/portal/docs/PAGE/PGP_PRD_CAT_PREREL/PGE_CAT_PREREL_YEAR_2006/PGE_CAT_PREREL_YEAR_2006_MONTH_05/3-12052006-EN-AP.PDF [Prisijungimo laikas: 2008 03 31]

¹⁶² Plačiau apie šeimos ginčų mediaciją Europoje: <http://www.europeanforum-familymediation.com/> [Prisijungimo laikas: 2008 03 31].

¹⁶³ Šiuo metu svarstomas mediacijos privačiuose ginčiuose įstatymo projektas Nr. XP-2809, tačiau jame atskirai nereguliuojama šeimos ginčų mediacija, o projekto 1 str. 3 dalyje nustatyta, kad kiti teisės aktai gali nustatyti mediacijos ypatumus atskirų kategorijų ginčiuose.

2. Kita efektyvi priemonė šeimos darnumui užtikrinti yra šeimos terapija, kuri šiuo metu teikiama privačių psichoterapeutų ir dėl to yra pakankami brangi.¹⁶⁴ Siūlytina valstybei investuoti į kompensuojamas šeimos terapijos paslaugas. Problema, doc. D. Pūro nuomone, slypi visuomenės, kartu ir politikų, mąstyme: svarbu suprasti, kad psichoterapinės paslaugos nėra jokia gėda ar, atvirkščiai, prabanga, jos yra reikalingos daugeliui žmonių ir šeimų, nesusitvarkančioms su savo jausmais ir norinčioms geriau save pažinti.¹⁶⁵

4.2.3. Švietimo sistema ir jos veikimo problemos

Labai sąmojingai švietimo sistemos situaciją apibūdino žurnalistai, žvelgdami į šiuolaikinę Lietuvos mokyklą. Jų nuomone, „mokytoju nei tampama, nei gimstama, iki mokytojo nusiritama. Ir gerų mokyklų nėra, yra tik mažiau blogos.“¹⁶⁶ Iš kitos pusės, šis darbas tam ir skirtas, kad prasklaidytų „juoda humorą“ ir pasiūlytų kryptingas ir perspektyvias rekomendacijas švietimo būklei gerinti. Jungtinių tautų vaiko teisių komiteto nario doc. D. Pūro nuomone, santykiai tarp mokinių, mokytojų ir tėvų – tai visuomenės mikromodelis. Jie taikliai atspindi santykių tarp piliečių ir valstybės tikrąją būklę. Jiems įgyjant naują kokybę, pagrindą tarpusavio pagarba ir pasitikėjimu, keisis į gera ir visa valstybė.¹⁶⁷

4.2.3.1. Mažas pedagoginio darbo prestižas

Mažą pedagoginio darbo prestižą rodo keli dalykai: žemi pedagogų atlyginimai, nepagarbus viusuomenės požiūris į mokytoją, moteriškas mokymo įstaigų kolektyvas, nepakankama abiturientų atranka stojant į pedagogines specialybes Vilniaus pedagoginiame universitete.

Žemi mokytojų atlyginimai – tai yra rimta socialinė problema, susijusi su pedagoginio darbo prestižo smukimu, su mokinių ir mokinių tėvų požiūriu į mokytoją. Vienos Vilniaus Pedagoginio Universiteto absolventės teigimu, dauguma vaikų tėvų uždirba daug daugiau nei mokytojai, todėl mokiniai pedagogus kartais laiko antrarūšiais.¹⁶⁸ Be to, žemi pedagogų atlyginimai mažina mokytojų motyvaciją dirbti ir skatina juos streikuoti.¹⁶⁹

¹⁶⁴ Pavyzdžiui, viena šeimos konsultacija, teikiama Vilniaus universiteto mokslininkų, kainuoja nuo 70 iki 120 lt (priklausomai nuo psichologo mokslinio laipsnio). Prieiga per internetą:

http://www.fsf.vu.lt/index.php?option=com_content&task=view&id=161&Itemid=282 [Prisijungimo laikas: 2008 03 31].

¹⁶⁵ Pūras D. Kuo baigiasi ciniškas požiūris į psichoterapiją? Prieiga per internetą: <http://www.balsas.lt/naujiena/187461> [Prisijungimo laikas: 2008 03 31].

¹⁶⁶ STASELIS R. Gėlytės iš po asfaltinio. Verslo klasė 2008 vasaris, p. 48.

¹⁶⁷ PŪRAS D. Pamąstymai žinių ir laisvės dienos proga. Veidas 2007 09 06, p. 62.

¹⁶⁸ MARKEVIČ A. Universitetų parengti mokytojai neina dirbti į mokyklas. Veidas 2007 12 13, p. 61.

¹⁶⁹ 2007 m. lapkritį ir gruodį šalies švietimo įstaigos surengė 161 streiką, iš jų – 96 išpėjamuosius streikus. Vidutinis visuose streikuose dalyvavusių darbuotojų skaičius – 7 tūkst. Streikuose dalyvavusių darbuotojų nedirbtas darbo laikas sudarė beveik 10 tūkst. dienų. Vidutinė streiko trukmė – 1,36 darbo dienos. Jei nebus patenkinti mokytojų reikalavimai didinti algas, jie ketina gausiai bei ilgai streikuoti ir 2008 m. Lietuvos Respublikos televizija. Prieiga per internetą: <http://www.lrt.lt/news.php?strid=5042&id=4358671> [Prisijungimo laikas: 2008 03 31].

Kitas veiksnys, prisidedantis prie delinkventinio mokinių elgesio – moteriškas mokymo įstaigų kolektyvas. Tikėtina, kad pedagogės moterys sunkiau gali rasti bendrą kalbą su problemiško elgesio vaikais¹⁷⁰ (reikėtų pridurti, kad vyro pavyzdys reikalingas be išimties visiems moksleiviams – ir problemiškiems, ir nekeliantiems rūpesčių). Lietuvos statistikos departamento duomenimis, 2006-2007 mokslo metų pradžioje šalies mokyklose ir ikimokyklinio ugdymo įstaigose dirbo 78 proc. moterų ir tik 22 proc. vyrų. Departamento skaičiai rodo, kad vyrų pedagogų skaičius mokyklose mažėja kasmet.

Švietimo ir mokslo ministrės Romos Žakaitienės teigimu,¹⁷¹ į pedagoginės specialybės nubyra daugiausiai tų abiturientų, kurie niekur kitur nepatenka. Labai mažas skaičius būsimųjų studentų renkasi pedagoginį universitetą kaip pirmąjį, antrąjį, trečiąjį variantus. Tai reiškia, kad ten ateina dažniausia tie, kurie neturi motyvacijos tapti mokytojais. Ministrės teigimu, jei mokytojų atlyginimai būtų bent jau padvigubinti, padėtis šioje srityje keistųsi.

Prevenčinės strategijos, nukreiptos į pedagoginio darbo prestižo didinimą, ir jų įgyvendinimo problemos

1.Reikalinga didinti paramą pedagogams ir mokykloms. Pozityvu, kad pedagogams jau yra keliama atlyginimai ir žadama juos kelti dar labiau. Švietimo ir mokslo ministerijos duomenimis, nuo 2008 m. sausio 1 d. pedagogų darbo užmokestis dėl bazinės mėnesinės algos padidėjimo padidėjo 11,3 % ir dar 3,7 % buvo padidinti pedagogų tarnybinių atlyginimų koeficientai. Iš viso pedagogų atlyginimai nuo 2008 m. sausio 1 d. padidėjo daugiau kaip 15 %. Planuojama, kad nuo 2008 m. rugsėjo 1 d. mėnesinių tarifinių atlygių koeficientai neatestuotiems mokytojams su aukščiau išsilavinimu, turintiems iki 3 metų pedagoginio darbo stažą, bus padidinti 25 %, kitiems mokytojams – ne mažiau kaip 16 procentų (vidutinis visų pedagogų atlyginimų padidėjimas – 20 %).¹⁷² Taip pat pozityvu tai, kad privatus verslas dalyvauja keliant mokytojų atlyginimus ir pritaikė programą „Renkuosi mokyt!“.¹⁷³ Plačiau ši programa aprašyta darbo priede. **Vis dėlto, vien tik pakėlus atlyginimus, švietimo sistemos bėdų išspręsti neįmanoma: reikia sukurti ir palankią mokymuisi aplinką, – atnaujinti mokyklų pastatus, pagerinti aprūpinimą mokymosi priemonėmis. Mokyklų renovacija turėtų būti vienas iš prioritetinių valstybės tikslų.**

¹⁷⁰ Vilniaus universiteto mokslininkų atlikto tyrimo duomenimis, vaikai dažniau nei merginos sakė, kad jų santykiai su mokytojais yra labai blogi. Delinkventai Lietuvos mokyklose. Sociologinis tyrimas. Vilniaus universiteto filosofijos fakulteto sociologijos katedra. Vilnius, 2004. Prieiga per internetą: http://www.smm.lt/svietimo_bukle/docs/AtaskaitaDelinkventai.doc [Prisijungimo laikas: 2008 02 16].

¹⁷¹ Interviu su švietimo ministre: STASELIS R. Gėlytės iš po asfaltu. Verslo klasė 2008 vasaris, p. 48.

¹⁷² Švietimo ir mokslo ministerijos informacija apie mokytojų atlyginimų didėjimą 2008 metais. Prieiga per internetą: http://www.smm.lt/docs/d_panele/mokyt_algos_2008.doc. Tam kad būtų geriau įsivaizduojami atlyginimų dydžiai, pateikiame pavyzdį: nuo 2008 m. rugsėjo mėnesio mokytojui, turinčiam iki 10 metų pedagoginio darbo stažą už 36 savaitines valandas bus mokamas 2560 Lt. atlyginimas per mėnesį.

¹⁷³ Prieiga per internetą: <http://www.renkuosimokyti.lt/lt> [Prisijungimo laikas: 2008 03 31].

2. Didinti vyrų pedagogų skaičių mokyklose. Pagrindinė problema yra ne tik maži atlyginimai, bet ir visuomenėje paplitę stereotipai, kas yra „vyriška“, kas – „moteriška“. Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos atstovas Valdas Dambrava įsitikinęs, jog tik ženklus atlyginimų padidinimas išspręstų labai daug problemų ugdymo įstaigose. Pasak specialisto, pašalinti „matriachato“ rezultatus – titaniškas darbas. Vaikai jau darželiuose yra „puikiai paruošiami“ – jiems dar iki mokyklos pasakoma kas vyriška, kas moteriška, kas tinka ir dera berniukui, o kas – mergaitei. Po tokio „paruošimo“ sunku įvairiomis programomis, priimamais įstatymais, seminarais ir švietimo kampanijomis skiepyti europietišką požiūrį į lyčių vaidmenis visuomenėje ir šeimoje bei keisti tai, kas ilgai buvo kalta ankstyvoje vaikystėje – tuomet, kada vaikai patys imliausi. Taigi manytina, jog **norint užtikrinti lyčių lygybę, reikėtų: 1) kelti pedagogų atlyginimus; 2) gerinti darbo sąlygas; 3) intensyviai dirbti šviečiant visuomenę, kad pedagogo darbas nėra „nevyriškas“.**

4.2.3.3. Konfliktai ir patyčios mokyklose

Patyčių mastas mokyklose gali daryti įtaką moksleivių ir mokytojų saugumo jausmui. Remiantis psichologinių tyrimų duomenimis, vaikai, patiriantys patyčias, ar jas stebintys neretai jaučiasi mažiau saugūs, mažiau patenkinti mokyklos gyvenimu.¹⁷⁴2002m. Pasaulinės sveikatos organizacijos atlikto tarptautinio tyrimo (HBSC) duomenimis Lietuvoje yra daugiausiai (iš 35 tyrime dalyvavusių šalių) vaikų, patiriančių patyčias. Pilaitės vidurinėje mokykloje patyčias patyrė 64,5 % mokinių. Dažniausiai mokiniai apkalbinėja, spardosi, mušasi, atiminėja vieni iš kitų daiktus. Įdomu tai, kad vyresnieji tyčiojasi ne dažniau nei jaunesnieji mokiniai. Pavyzdžiui, 34,8 % ketvirtokų įvardijo buvę mušami bendraamžių ir 13,2 % dešimtokų. Tai patvirtina anksčiau aptartų tyrimų duomenis, kad delinkventiniam elgesiui asmens išsilavinimas (pradinis, pagrindinis ar vidurinis) ypatingos įtakos neturi. Tyrimai taip pat atskleidžia, jog mokiniai nežino neagresyvių reagavimo į patyčias būdų. Tai yra, į agresyvų elgesį, paprastai (69,8 % atvejų) atsakoma tuo pačiu. Smurtinis reagavimas į skriaudėjus yra vienas iš dažniausių būdų, kurį renkasi patyčias patiriantys vaikai, siekdami jas sustabdyti. Tai parodo vaikų, kenčiančių nuo patyčių bejėgiškumą – vaikai neretai nežino, kaip neagresyviais būdais sustabdyti patyčias. Taigi galime kalbėti apie tai, kad **vaikai neturi reikiamų socialinių įgūdžių konfliktams mokykloje spręsti**. Tą patį būtų galima pasakyti ir apie mokytojus, tėvelius ar mokyklos administraciją. Suaugusieji, kaip ir vaikai, neretai mano, kad tyčiojimas yra natūrali bendravimo dalis, kad vaikai turi mokėti „pakovoti“ už save, o skūstis arba „stukačinti“ kitus yra negarbinga ir silpnavališka.¹⁷⁵

¹⁷⁴ Patyčių mastas Pilaitės vidurinėje mokykloje. Psichologinės pagalbos vaikams svetainė. Prieiga per internetą: <http://www.vaikulinija.lt/files/tyrimo%20pilaiteje%20rezultatai.pdf> [Prisijungimo laikas 2008 03 31].

¹⁷⁵ Klaidingos visuomenės nuostatos apie patyčias. Psichologinės pagalbos vaikams svetainė. Prieiga per internetą: <http://www.vaikulinija.lt/index.php/nustok/patycios/mitai/> [Prisijungimo laikas: 2008 03 31]

Patyčių mažinimo strategijos ir jų įgyvendinimo problemos

1. Būtina diegti kryptingas ir mokliškai pagrįstas patyčių prevencijos mokyklose (antrinės prevencijos) programas. Panašu, kad patyčių problema pradeda pripažinti Lietuvoje ir ieškoma būdų efektyviai ją spręsti. 2007 m. vyko keletas renginių, inicijuotų LR Prezidento, Seimo Švietimo mokslo ir kultūros komiteto. LR Ministro pirmininko iniciatyva buvo sudaryta darbo grupė, siūlymų dėl smurto prevencijos mokykloje parengimui. Smurto tyrimų ir prevencijos centras (Kolorado valstija, JAV) 1996 m. įvertino 600 smurto prevencijos programų efektyvumą ir nustatė vienuolika pačių efektyviausių programų. Iš jų Lietuvoje yra žinomos 2 programos – „Big Brothers, Big Sisters“ ir Olweus patyčių prevencijos programa. Šiuo metu Lietuvoje yra adaptuota gyvenimo įgūdžių ugdymo programa (LR švietimo ir mokslo ministerija, parengė L. Bulotaitė, V. Gudžinskienė ir kt.), kuri galėtų būti viena iš priemonių, tinkančių efektyviai smurto prevencijai, o taip pat planuojama Lietuvos mokyklose diegti Olweus patyčių prevencijos programą. Plačiau apie Big Brothers Big sisters ir Olweus patyčių programas rašoma darbo priede. **Pagrindinės problemos, susijusios su patyčių prevencijos programų įgyvendinimu, yra neutralus ar net pozityvus visuomenės požiūris į patyčių reiškinį ir nepasirengimas nuolat bendradarbiauti. Pažymėtina, jog tam kad patyčių prevencija mokyklose būtų efektyvi ir tam kad tokia programa kaip Olweus veiktų sklandžiai, būtinas nuolatinis ne tik moksleivių ir programos specialistų, bet ir mokytojų, mokyklos administracijos ir mokinių tėvų dalyvavimas.**

4.2.3.4. Į rezultatą orientuota mokymo sistema

Šiandienos mokykla yra tikslinė institucija, kurios pagrindas yra pasiekimai, konkurencija, kontrolė ir sėkmė, joje ne vien mokoma ir mokomasi, bet ir diferencijuojama bei valdoma, verčiama prisitaikyti, siekti nustatytų tikslų, daromas spaudimas laikytis taisyklių, vykdomos programos ir planai, valdoma su hierarchijos pagalba. Natūralu, kad tokioje sistemoje, į kurią modernioje visuomenėje privalo pakliūti kiekvienas jaunas žmogus, atsiranda laimėtojų ir pralaimėtojų, priimtų ir atstumtų, (ne)prisitaikiusių, (ne)turtinų, (ne)kompetentingų, (ne)sugebančių, (ne)mokančių, (ne)paklūstančių, (ne)išsilavinusių.¹⁷⁶ Į rezultatą orientuota mokymo sistema „atskiria“ gerai ir prastai besimokančius mokinius. Atsilikimas moksle pakeičia tokių moksleivių santykius su juos supančia aplinka: iš pradžių neigiamas požiūris į mokslą pasireiškia nereguliariu pamokų lankymu, vėliau nedrausmingumu, kuris pamažu perauga į delinkventinį elgesį.¹⁷⁷ ISRD–II ir Delinkventai Lietuvos mokyklose tyrimų duomenimis, tie, kas gerai mokosi, rečiau įsitraukia į delinkventinį elgesį. Užsienio tyrimais nustatyta, kad akademinės nesėkmės (prasti pažymiai, palikimas antriems metams kartoti

¹⁷⁶ Socialinės deviacijų problemos. Vadovėlis. Vilnius, 2007, p.185

¹⁷⁷ ČEPAS A. Nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos bruožai. Vilnius, 1986, p.34.

kurso, pašalinimas iš mokyklos) yra susijusios su padidėjusia smurto ir nusikalstamumo rizika ateityje, ypač tarp merginų.¹⁷⁸ Kitų tyrimų duomenys patvirtina, kad prastas mokymasis, nedideli siekiai ir mažas prisirišimas prie mokyklos yra rizikos faktoriai, galintys lemti delinkventinį elgesį.¹⁷⁹ Lietuvoje situacija išsiskiria tuo, kad šalyje daugiau nei kitose naujose ES narėse yra moksleivių, nepatenkintų mokytojais ir praleidinėjančių pamokas (12lentelė).¹⁸⁰

Mokiniai mokyklose paprastai ne bendradarbiauja, o lenktyniauja. Mokytojai tai skatina vertindami (tik) mokinių žinias, ir didindami atskirtį tarp silpnų ir stiprių mokinių. Gerų mokymosi rezultatų siekianti ugdymo įstaiga (pvz., gimnazija) dažniausiai tebėra traktuojama kaip kokybiška ugdymo įstaiga, o apie ugdymo kokybę sprendžiama iš abiturientų laikytų brandos egzaminų rezultatų. Edukacijos specialistų (Rado, 2001) nuomone, iš tikrųjų gerų rezultatų siekianti ugdymo įstaiga ir kokybiška ugdymo įstaiga – tai nebūtinai tas pats.¹⁸¹ Kokybiška mokymosi įstaiga orientuojasi į skirtingus besimokančiųjų gebėjimus, tuo tarpu rezultatų siekianti – į gabiausius ir darbščiausius moksleivius (kas paprastai lemia didesnę mokymosi krūvį). Kokybiškoje mokymo įstaigoje mokomi visi norintieji, tuo tarpu tradicinėje gimnazijoje atliekama besimokančiųjų selekcija. Tam kad lengviau būtų įsivaizduojamas į rezultatą orientuotos mokymo sistemos žala, pateiksime paprastą pavyzdį. Akivaizdu, kad mažoje kaimo mokykloje sudėtinga pasiekti optimalių rezultatų dėl daugelio veiksnių (dėl modernių mokymosi priemonių trūkumo, dėl kompetentingų specialistų stokos, dėl mažo mokinių skaičiaus).¹⁸² Tačiau mokykla kaimo gyvenvietėse yra ne tik įstaiga, teikianti vaikams socialines ir edukacines paslaugas, bet ir visos kaimo bendruomenės kultūros židinys, kurio netekęs kaimas gali nusiristi žemyn.

Įdomu pastebėti, kad į rezultatą orientuota mokymo sistema, kaip ir kai kurios kitos vėliau aptariamoms opios bėdos, prisidedančios prie nusikalstamo elgesio (pavyzdžiui, griežta baudžiamoji politika,¹⁸³ nepakankamas nepilnamečiams ir suaugusiesiems taikomų bausmių vykdymo įstatymų diferencijavimas ir kt.) yra „paveldėta“ iš sovietinio laikotarpio. Tarptautinio švietimo tarybų prezidentas dr. Danas Davidsonas pripažino, kad „sovietų švietimo ir mokslo sistema galbūt buvo pati

¹⁷⁸ FARRINGTON D.P. The Development of Offending and Antisocial Behaviour from Childhood. Key findings from Cambridge Study in Delinquent Development// Journal of Child Psychology and Psychiatry. 1995. Vol 36, p. 929-96.

¹⁷⁹ LOEBER R. FARRINGTON David P. Child Delinquents. Development, Intervention and Service Needs. Sage, 2001, p. 223.

¹⁸⁰ ISRD-II tyrimo ataskaitos projektas. Teisės institutas, 2008.

¹⁸¹ ŽELVYS R. Gamintojai, vartotojai, tiekėjai ir švietimo sistemos kokybė. ACTA PAEDAGOGICA VILNENSIA 2002 9, p. 303-309.

¹⁸² Švietimo sistemos būklė, privalumai, trūkumai, pavojai ir galimybės Ukmergės rajone. Prieiga per internetą: <http://www.ukmerge.lt/EasyAdmin/sys/files/PLANAS2.doc> [Prisijungimo laikas 2008 03 31].

¹⁸³ Pavyzdžiui, Lietuvoje net 35 % nepilnamečių nuteisiami laisvės atėmimu nuo 3 iki 10 metų, tuo tarpu daugumoje Vakarų Europos valstybių suaugusiesiems(!) teismo paskirta ir realiai atlikta bausmės trukmė siekia tik keletą mėnesių. Sakalauskas G. Socialinės ir ekonominės naujų laisvės atėmimo bausmės atlikimo formų taikymo prielaidos Lietuvoje. Teisės problemos 2006/4, p. 17.

galingiausia pasaulyje“, tačiau „ją domino tik akademinio elito viršūnė ir sistemai nelabai rūpėjo, kas atsitiks su tais 50 % žmonių, kurie nubyrėjo dar pačioje kalno papėdėje“. ¹⁸⁴

Prevenčinės strategijos, nukreiptos į kokybišką ugdymo sistemą, ir jų įgyvendinimo problemos

1. Turėtų būti siekiama, kad visi specialiųjų poreikių vaikai būtų mokomi visų tipų mokyklose jiems palankioje ugdymo aplinkoje. Vilniaus pedagoginio universiteto mokslininkų teigimu, ¹⁸⁵ svarbiausias pedagogu uždavinys – kaip į klasės gyvenimą įtraukti visus užribio ir paribio vaikus, kad jie nesijaustų izoliuoti. Tai atitinka Valstybinės švietimo strategijos 2003-2012 metų nuostatas, ¹⁸⁶ kuriose įtvirtintas tikslas, kad iki 2012 metų visi be išimties specialiųjų poreikių vaikai ir jaunimas turėtų galimybę mokytis visų tipų mokyklose jiems palankioje ugdymo aplinkoje pagal formalaus ir neformalaus švietimo programas. **Problematiška yra tai, kad mokytojai dėl savo vidinių nuostatų, kvalifikacijos ar specialių žinių trūkumo kurį laiką gali būti nepasiruošę dirbti su įvairių poreikių vaikais, ¹⁸⁷ todėl šios sąlygos įgyvendinimas gali užtrukti ir vargu, ar iki 2012 metų bus pasiekta numatytų tikslų.**

2. Reikalinga orientuotis ne į žinių kaupimą, o į kritinio mąstymo ugdymą. Akcentuoti specialūs švietimo tikslai, būtent, kultūringos, iniciatyvios, kritiškai mąstančios asmenybės ugdymas.

1998-1999 m. Lietuvoje buvo testuojami moksleiviai, siekiant iširti jų pilietinę brandą. ¹⁸⁸ Jiems reikėjo nusakyti pagrindinę informacijos mintį, apibūdinti interesus, atskirti, kur pateiktas faktas, kur nuomonė. Lietuvos moksleivių kompetencija buvo itin žemo lygio. Tyrimas taip pat atskleidė, kad Lietuvos jaunuolių žinios apie visuomenę yra kur kas gilesnės negu jų gebėjimai suvokti (priimti, analizuoti, interpretuoti ir pan.) informaciją. Kitaip tariant, Lietuvos moksleiviai daugiau žino, nei geba kritiškai mąstyti.

Kyla klausimas, kaip ugdyti moksleivių kritinį mąstymą, kitaip tariant, kaip pasiekti, kad moksleiviai nebūtų tik žinias kaupiantys prisitaikėliai, maitinami stereotipų, bet drąsūs, iniciatyvūs ir atsakingi piliečiai, besirūpinantys savo ir savo šalies ateitimi. Prisimintina, kad remiantis tarptautinių tyrimų duomenimis (12 lentelė), ¹⁸⁹ Lietuvos moksleiviai dažniau praleidinėjo pamokas ir skundėsi

¹⁸⁴ STASELIS R. Gėlytės iš po asfalbetonio. Verslo klasė 2008 vasaris. P. 44

¹⁸⁵ PALUJANSKIENĖ A. UZDILA J. V. Agresija ir konfliktai mokykloje. Pedagogika 2004 73, p.126

¹⁸⁶ 2003m. liepos 3 d. Vyriausybės nutarimas Nr. IX-1700. “Dėl Valstybinės švietimo strategijos 2003-2012 m. nuostatų”. Žin., 2003-07-18 Nr.71-3216.

¹⁸⁷ Vilniaus universiteto mokslininkų atliktas tyrimas atskleidė, jog mažiau nei pusė mokytojų (43,9 %) nepritarė, kad delinkventiniai mokiniai turi būti atskirti nuo kitų mokinių, kitaip tariant, palyginti nedidelė dalis mokytojų manė, kad visi mokiniai turėtų mokytis kartu. Vargu, ar metams bėgant, mokytojų nuostatos ženkliai pasikeistų. Delinkventai Lietuvos mokyklose. Sociologinis tyrimas. Vilniaus universiteto filosofijos fakulteto sociologijos katedra. Vilnius, 2004. Prieiga per internetą: http://www.smm.lt/svietimo_bukle/docs/AtaskaitaDelinkventai.doc [Prisijungimo laikas: 2008 03 31]

¹⁸⁸ Žiniasklaida ir asmenybės raida: nepilnamečių apsauga ir žmogaus orumas. Vilniaus universiteto leidykla, 2004, p. 149

¹⁸⁹ ISRD-II tyrimo ataskaitos projektas. Teisės institutas, 2008.

mokytojų nedėmesingumu. Laisvos, iniciatyvios ir atviros asmenybės ugdymas turėtų būti žingsnis draugiškesnės ir patrauklesnės mokyklos link.

Pamokose taikytini aktyviu moksleivių dalyvavimu grindžiami **mokymosi metodai**: grupinis darbas, diskusijos ir debatai, modeliavimas, „minčių lietus“, projektų rengimas, anketiniai tyrimai, dokumentų (įvairių socialinės informacijos šaltinių) nagrinėjimas, argumentų „už“ ir „prieš“ analizė, sociodraminių situacijų svarstymas, inscenizacija ir kiti šiuolaikiški metodai. Labiausiai padeda ne mokytojams įprastas moralų skaitymas, o kardinaliai keičiamas mokymo procesas – užduočių atlikimas mokinius suskirsčius į komandas, klausimų aiškinimas bendradarbiaujant, didinant pasitikėjimą ir tais, kurie buvo mokytojo ar klases nepripažinti.¹⁹⁰

Puoselėtiną refleksyvų, kritišką, į alternatyvią paiešką orientuotą, tolerantišką požiūrį, padedantis ugdytis demokratinei asmenybei būdingus bruožus. Pilietinis brandumas vertintinas atsižvelgiant ne tik į konkrečios srities žinias, bet ir į konkrečius gebėjimus pilietiškai elgtis visuomenėje ir į mokinio vertybines nuostatas.

Moksleivių pilietiniam ugdymui stiprinti darbe siūlyta įvairių priemonių. **Problematiška yra tai, kad teisine prasme lengviau yra pasiūlyti priemones, nei jas įgyvendinti praktikoje, nes dauguma priemonių priklauso nuo mokytojų kūrybingumo ir iniciatyvumo.**¹⁹¹ Tik įvairių metodų derinimas, išradingumas, kūryba, mokytojo ir mokinio bendri ieškojimai duotų gerų rezultatų. Nereikia pamiršti, kad dauguma problemų yra tarpusavyje susijusios. Žemi mokytojų atlyginimai, nepakankama mokytojų kvalifikacija, menka motyvacija, konfliktai mokykloje, patyčios, smurtas, susiskaldymas tarp mokinių ir mokytojų apsunkina bendradarbiavimą, kritiškos ir laisvos asmenybės augimą, kartu ir kokybiškos švietimo sistemos kūrimą.

3. Reikalinga kryptingai padėti prastai besimokantiems vaikams. Mokymosi motyvaciją galima pakelti jau anksčiau aptartais būdais: taikant interaktyvius mokymosi metodus, mažinant patyčių mastą mokyklose, mažinant socialinę atskirtį, priimant visus be išimties mokinius ir kuriant draugiškesnę mokyklos aplinką. Tai būtų pirminės prevencijos priemonės. Be išvardytųjų, reikalingos ir konkretesnės, kryptingos priemonės, kurių dėka būtų įmanoma išspręsti problemas vaikų, kurie jau „iškrito“ iš švietimo sistemos. **Viena iš antrinės prevencijos priemonių – jaunimo mokyklos.**¹⁹² Pastaruoju metu tobulinant jaunimo mokyklų veiklą nemažai nuveikė Švietimo ir Mokslo ministerija,

¹⁹⁰ PALUJANSKIENĖ A. UZDILA J. V. Agresija ir konfliktai mokykloje. Pedagogika 2004 73, p.126.

¹⁹¹ Pilietinis ugdymas mokyklose Ab ovo, 1998, p. 33-42.

¹⁹² Jaunimo mokyklos Lietuvoje pradėtos steigti 1993 m., kai buvo pastebėta, kad labai daug mokinių neprisitaiko prie kintančių sąlygų ir palieka mokyklas. Siekiant laiduoti privalomą vaikų mokymąsi, pradėtos kurti jaunimo mokyklos, skirtos pagrindinėse ir vidurinėse mokyklose nepritapusiems, mokymosi motyvacijos stokojantiems ar dėl kitų socialinių-ekonominių priežasčių bendrojo lavinimo mokyklų nelankantiems vaikams ir jaunuoliams. Jaunimo mokyklų koncepcijoje buvo apibrėžta, kad joje gali mokytis 12–16 metų mokiniai, turintys mokymosi sunkumų, bei 16–18 metų mokiniai, dėl socialinių-ekonominių priežasčių negalintys lankyti bendrojo lavinimo mokyklos. Jaunimo mokyklų koncepcija. Prieiga per internetą: [http://www.smm.lt/teisine_baze/docs/isakymai/2005-12-12-ISAK-2549\(2\).doc](http://www.smm.lt/teisine_baze/docs/isakymai/2005-12-12-ISAK-2549(2).doc) [Prisijungimo laikas: 2008 03 31].

nustatydamą priemonių planą dėl vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros įstatymo įgyvendinimo.¹⁹³ Viena iš priemonių yra Europos Sąjungos projektas „Alternatyvus ugdymas švietimo sistemoje“, kurio tikslas padėti mokiniams atkurti prarastą mokymosi motyvą, įveikti mokymosi sunkumus ir skatinti grįžti į nuosekliojo švietimo sistemą, sudaryti sąlygas formuoti pozityviai mokinių socialinei adaptacijai, sukurti įvairius alternatyvaus ugdymo modelius ir sudaryti sąlygas mokiniams juos rinktis. Projektas bus įgyvendinamas 2008-2013 m., jam skirta 10 milijonų litų. Projekto tikslai ir su šia priemone susijusios kitos priemonės (pavyzdžiui, vaiko socializacijos centrų¹⁹⁴ infrastruktūros plėtra (jai skirta nuo 1,5 iki 4,5 milijono Lt.), socializacijos centrų darbuotojų kvalifikacijos kėlimas, bendrojo lavinimo mokyklų bibliotekų modernizavimas) vertintinos pozityviai ir reikia tikėtis, kad jų įgyvendinimas nebus deklaratyvus.

4.2.4. Bendraamžių poveikis ir neužimtumas

Statistiniai duomenys atskleidė, kad 1655 arba 48 % nepilnamečių nusikalsta bendrininkų grupėje. Mare Balticum tyrimo duomenimis (2002), aktyviai padėjo spardyti ar mušti kitą moksleivį dvigubai daugiau paauglių negu išdrįsusių tai daryti vieni patys. Apibendrinus statistinius ir mokslinių tyrimų duomenis, galėtų pasirodyti, kad pats bendravimas su bendraamžiais yra socialiai pavojingas ir prevencija turėtų būti nukreipta prieš bendraamžių grupių formavimąsi. Tačiau dramatiškos situacijos nereikėtų dėl šių priežasčių: 1) nepilnamečiai grupėse nusikalsta ne rečiau nei suaugusieji; 2) iš socialinės kontrolės perspektyvos būtina pažymėti, jog laisvalaikį leisdami su bendraamžiais viešose vietose, nepilnamečiai yra pastebimesni, jų „apčiuopiamumas“ yra didesnis nei nepilnamečių, kurie veikia vieni arba yra su tėvais; 3) bendravimas su bendraamžiais yra natūralus ir būtinas jaunimo poreikis, kurio nereikėtų slopinti.¹⁹⁵ ISRD–II tyrimo duomenimis, 58,9 % paauglių (ir pažeidžiančių teisę, ir nepažeidžiančių) laisvalaikį leidžia su didesne ar mažesne draugų grupe.¹⁹⁶

Bendraamžių įtaka nusikalstamam elgesiui tiriama įvairių kriminologinių teorijų kontekstu, iš kurių pažymėtinos diferencinių asociacijų, sąžinės neutralizavimo ir frustracijos dėl socialinio statuso teorijos.

Remiantis E. H. Sutherlando išplėta diferencinių asociacijų teorija,¹⁹⁷ į destruktivią veiklą orientuoti bendraamžiai gali pastūmėti nusikalsti, nes nusikalstamo elgesio išmokstama bendraujant su kitais žmonėmis. Tai gali būti žodinė arba kitokia (gestų, kūno kalbos, bendravimo modelio)

¹⁹³ Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=309798&p_query=&p_tr2= [Prisijungimo laikas: 2008 03 31].

¹⁹⁴ **Vaikų socializacijos centras** – apskrities viršininko ar apskrities viršininko kartu su Lietuvos Respublikos juridiniais ar fizineis asmenimis įsteigta bendrojo lavinimo mokykla, vykdanči vaiko vidutinę priežiūrą, pradinio, pagrindinio ir vidurinio ugdymo ir (ar) pirminio profesinio mokymo programas, taip pat vaiko laikinąją globą (rūpybą) Vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros įstatymo 2 straipsnio 10 d. Žin., 2007-07-19, Nr. 80-3214.

¹⁹⁵ Socialinės deviacijų problemos. Vadovėlis. Vilnius, 2007, p.187.

¹⁹⁶ ISRD-II tyrimo ataskaitos projektas. Teisės institutas, 2008.

¹⁹⁷ SUTHERLAND Edwin H. Principles of Criminology. Philadelphia and New York, 1966, p.81-82.

interakcija. Artima aplinka daro daug didesnę įtaką nusikalstamo elgesio išmokimui nei tolima. Todėl galima paaiškinti, kodėl draugai gali daryti didesnę įtaką nei, pavyzdžiui, mokytojai: jei su draugais palaikomi glaudesni ryšiai, atitinkamai ir vertybinės nuostatos, ir elgesio modeliai perimami iš draugų, o ne iš mokytojų, mokyklos administracijos ar vadovėlių.

Grupėje, anot D. Matzos, paaugliui žymiai lengviau neutralizuoti savo sąžinę, nes jam svarbus draugų pripažinimas. Nusikaltęs paauglys sulaukia savo grupės narių pritarimo: už padarytą veiką jis įvertinamas, pakyla jo statusas grupėje. Nusikalstamu elgesiu paauglys nori atkreipti į save dėmesį, įrodyti, jog yra „kietas“ ir sustiprinti savo statusą draugų grupėje, sumažinti nerimą dėl narystės.¹⁹⁸

Remiantis A. Coheno teorija, jaunuoliai iš žemesnės socialinės klasės šeimų sukuria savo subkultūrą nepajėgdami gyventi taip kaip iš jų reikalauja visuomenė. Taigi gaujų arba grupinio nusikalstamumo atsiradimo pagrindas – kultūriškai akcentuojamų tikslų ir struktūriškai apibrėžtų galimybių neatitikimas. Nusikalstamas elgesys – tai žemesnių socialinių sluoksnių jaunimo kolektyvinė, ekspresyvi reakcija į situaciją be išeities. Žemesniosios klasės jaunuoliai protestuodami, kad neturi galimybių teisėtai pasiekti kultūroje įtvirtintų vidurinėsios klasės tikslų, sukuria vidurinėsios klasės kultūrai priešingas vertybes. Jų pagrindu kuriasi delinkventinės subkultūros – neutilitarinės, piktos ir negatyvistinės, kur nusikalstamas elgesys yra savitikslis. Pagal šią A. Coheno teoriją nusikalstamas destruktivus elgesys kyla iš viduriniojo sluoksnio vertybių atmetimo. Grupė arba subkultūra pasiūlo žemesnio socialinio sluoksnio jaunuoliams kitus jų vertinimo kriterijus, tokius, kuriuos jie įstengia atitikti ir įgyti statusą grupėje. „Normalios“ vertybės tokių gaujų nariams yra keiktis, įsivelti į muštynes, daužyti svetimus daiktus, nepaklusti policijai, negerbti mokytojų, kitaip tariant, elgtis priešingai negu reikalauja vidurinioji klasė.¹⁹⁹

Gaujų atsiradimą galima paaiškinti ir tuo, kad žemesniosios klasės vaikinai dažnai neturi namuose vyriško pavyzdžio.²⁰⁰ Vaikinas, augdamas namuose su mama, retai mato tėvą. Paauglystėje, ieškodamas savo identiteto, vaikinas stereotipiškai įsivaizduoja, kad vyriškos vertybės – keiktis, muštis, užgaulioti kitus. Neturėdamas vyriško pavyzdžio, jis mamos vertybes supriešina vyriškoms ir dėl to gali burtis į panašių vaikinų gaujas ir nusikalstamai elgtis. Moksleiviams šis paaiškinimas aktualus tuo, kad mokyklose pedagogėmis dažniausiai dirba moterys, taigi, vaikinai nei namuose, nei mokyklose neturi pavyzdžio, kaip turėtų elgtis vyrai.

Apibendrinant kriminologinių teorijų išvalgas, pastebėtina, kad bendraamžių grupės nėra kriminologinė problema per se, lemianti nusikalstamą elgesį. Gilesnės problemos yra: 1) skurdas ir socialinė atskirtis (pagal A. Coheno teoriją, kuomet jaunuoliai buriasi į gaujas tam kad kovotų prieš nekenčiamos vidurinėsios klasės vertybes); 2) grupės narių vertybinės orientacijos ir išmokti elgesio

¹⁹⁸ MATZA D. Nusižengiamumo srovėje. Vilnius, 2004, p. 92-103.

¹⁹⁹ Socialinės deviacijų problemos. Vadovėlis. Vilnius, 2007, p.124-128.

²⁰⁰ CLOWARD, R. Illegitimate means, anomie and deviant behavior. American Sociological Review, 1959 24(2), 164-176.

modeliai (Sutherland E.H.); 3) menkas savęs vertinimas, dėmesio stoka, verčianti pripažinimo siekti nelegaliais būdais (Matza D.); 4) tinkamo pavyzdžio, vyriško autoriteto neturėjimas, auklėjimo spragos, nepakankamas dėmesys vaikui iš abiejų tėvų (Cloward R.). Taigi siūlant prevencines strategijas, dėmesį reikia sutelkti ne į pačias bendraamžių grupes ir jų formavimąsi. **Svarbu jaunimui pasiūlyti alternatyvių sričių, kur jie susitiktų ir bendrautų su prosocialia linkme orientuotais bendraamžiais. Tam turėtų būti skirtas neformalusis jaunimo ugdymas.** Kaip pagrįstai pastebi D. Matza, naujų raiškos sričių atsiradimas mažina nerimą ir jaudinimąsi dėl statuso bendraamžių draugijoje.²⁰¹

Pirminės prevencijos priemonės, nukreiptos į neužimtumo prevenciją, ir jų įgyvendinimo problemos

1. **Svarbu, kad moksleiviai pakankamai būtų užimti, kultūringai ir naudingai praleistų savo laisvalaikį.**²⁰² Mokinių laisvalaikio tinkamas organizavimas yra veiksminga jų nusikalstamumo ankstyvoji prevencija. Praktika rodo, kad vaikai ir jaunimas, kurie turi daug laisvo laiko, leidžiamo be tikslo ir prasmės, dažniau pasiduoda neigiamam aplinkos poveikiui ir nusikalsta.²⁰³ ISRD-II tyrimo duomenimis, Lietuvoje, lyginant su kitomis šalimis, moksleiviai dažniau vartoja alkoholinius gėrimus, o moksleivių, vartojančių narkotines medžiagas, dalis maždaug atitinka kitų šalių vidurkį (nors pastaraisiais metais ženkliai padidėjo). Tokia situacija liudija kultūringo laisvalaikio trūkumą.

Tinkamai organizuoti laisvalaikį svarbu ne tik todėl, kad vaikai „iš neturėjimo ką veikti“ nedarytų nusikaltimų ar nesiburtų į nusikalstamas bendraamžių grupuotes, bet ir todėl, kad vaikas, prasmingai leidžiantis laiką po pamokų, jaučia dvasinį pasitenkinimą, labiau pasitiki ir kitais. Todėl **patartina vaiką leisti į įvairius būrelius.** Įdomu, kad vaiko raidos specialistai rekomenduoja, esant galimybei, vaiką vesti į du būrelius (ne daugiau!): vieną – tokį, kur reikia varžytis ir siekti rezultato, kitą – kur galima atsipalaiduoti, realizuoti savo kūrybinius sugebėjimus. Esant „konkurecijai“, geriau vesti į tą, kuriame vaikas turėtų galimybę kurti, žaisti, svajoti.²⁰⁴ Tai patvirtina anksčiau išsakytas mintis, kad bet kuri veikla negali būti orientuota vien tik rezultato siekimo link, nes tai gali vesti prie įtampos, priešiško, o palaipsniui ir prie pačios veiklos atmetimo.²⁰⁵ **Grįžtant prie Lietuvos situacijos, pažymėtina, kad pagrindinės problemos, susijusios su būrelių prieinamumu**

²⁰¹ MATZA D. Nusizengiamumo srovėje. Vilnius, 2001, p.98.

²⁰² ČEPAS A. Nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos bruožai. Vilnius, 1986, p. 35.

²⁰³ Vaikų ir jaunimo neužimtumo ir nusikaltimų prevencija. Vilnius, 2000, p. 162-164.

²⁰⁴ STEPHENS K., JAV Iliojaus valstybinio universiteto vaiko priežiūros centro direktorė, knygų apie vaiko priežiūrą autorė. Plačiau: <http://www.oh-pin.org/articles/pex-03-adequate-leisuretime-is-e.pdf> [Prisijungimo laikas 2008 03 31].

²⁰⁵ Psichologinėje literatūroje teigiama, kad jeigu pabrėžiamas vienintelis tikslas – laimėti, tuomet taikomi griežti metodai – spaudimas ir apdovanojimas už laimėjimus. Tačiau ilgainiui, ypač kai pradeda pralaimėti, rungtyniaujantis kryptingumas gali susilpninti patį pomėgį sportuoti. Jei tikslas yra ugdyti ilgalaikį interesą sportui (o to turėtų siekti dauguma sporto, sveikatingumo ir fizinio lavinimo programų), mokslininkų Decio ir Ryano nuomone, „išorinis spaudimas, rungtyniavimo pabrėžimas bei vertinamasis grįžtamasis ryšys prieštarauja šiam tikslui.“ Myers David G. Psichologija. Poligrafija ir informatika, 2000, p. 428.

moksleiviams, yra jų kaina²⁰⁶ ir tai, kad jie dažniausiai telkiasi didžiuosiuose miestuose, todėl provincijos vaikai lieka nuskriausti.

Todėl svarstyti galimybė stengtis užtikrinti įvairių būrelių prieinamumą tiek vaikams iš pasiturinčių, tiek iš nepasiturinčių šeimų investuojant į valstybines sporto, muzikos, dailės ir meno mokyklas, nes privataus sektoriaus paslaugos kainuoja žymiai brangiau. Tam kad vaikai iš nepasiturinčių šeimų galėtų lankyti būrelius, prasminga būtų bendradarbiauti su aukštosiomis mokyklomis (pavyzdžiui, Dailės ir Muzikos akademija), kurios organizuodamos studentų praktiką, galėtų prisidėti prie nebrangaus ar nemokamo vaikų saviraiškos ugdymo. Siekiant užtikrinti, kad būreliai būtų prieinami tiek miesto, tiek kaimo vaikams, svarstyti galimybė, kad autobusai, kurie vežioja kaimo vaikus į mokyklas, vežtų juos ir į būrelius.

Pastebėtina, kad Lietuvoje atsiranda puikių iniciatyvų, kaip organizuoti vaikų laisvalaikį. Vienu iš geriausių 2007 m. projektų buvo pripažinta nusikalstamumo prevencijos programa „Forumo teatras nusikalstamumo prevencijoje“.²⁰⁷ Plačiau šis projektas aprašomas darbo priede.

Antrinės priemonės, nukreiptos į neužimtumo ir nusikaltimų prevenciją, ir jų įgyvendinimo problemos

Antrinės prevencijos priemonės turėtų būti kryptingesnės, konkretesnės. **1. Reikėtų investuoti į ilgalaikes, mokliškai patikrintas socialinių ir emocijų įgūdžių stiprinimo programas,** kad (..) vaikai įgytų toki dvasinį imunitetą, kada linksma gyventi ir be narkotikų ar alkoholio.²⁰⁸ Įstatyminiu lygmeniu vaikų neužimtumo problema jau yra sprendžiama: šiemet, nuo sausio 1 d., įsigaliojo Lietuvos Respublikos vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros įstatymas, kuris turėtų sudaryti teisinės prielaidas sukurti šalyje vaikų minimalios ir vidutinės priežiūros sistemą. Švietimo ir mokslo ministerijos Vaikų ir jaunimo socializacijos skyriaus vyr. specialistės L.Vaicekauskaitės manymu,²⁰⁹ didelę reikšmę sprendžiant vaikų netinkamo elgesio problemas turės tai, kad vadovaujantis naujuoju įstatymu bus sukurta dviejų lygių sistema. Pirmasis lygis – minimalios priežiūros – priklauso savivaldybių kompetencijai. Mokyklos nelankantis, nusikalsti linkęs vaikas bus įpareigotas dalyvauti atitinkamose programose, mokytis iki 16 metų ar vykdyti kitas įstatyme numatytas priemones. Antrasis lygis – mokyklos prevencinio darbo grupės veikla ir paskirtis, kuri yra spręsti prevencinio darbo klausimus specialioje mokykloje vykdant teisės pažeidimų, alkoholio, tabako, narkotinių ir

²⁰⁶ Pavyzdžiui, Lietuvos vaikų ir jaunimo centre būrelių kainos svyruoja nuo keliasdešimt iki kelių šimtų litų per mėnesį. „Nepopuliarių“ būrelių kainos mažesnės – pavyzdžiui, pigiausio būrelio pučiamųjų orkestro „Vilnius“ užsiėmimai kainuoja 10 lt. Prieiga per internetą:

http://www.lvjc.lt/index.php?mact=Glossary.cntnt01,show_0&cntnt01tid=29&cntnt01returnid=29 [Prisijungimo laikas: 2008 03 31].

²⁰⁷ Plačiau apie forumo teatro metodą Lietuvoje <http://www.forumtheatre.lt/?article=4> ir užsienyje [http://en.wikipedia.org/wiki/Forum_Theatre_\(Augusto_Boal\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Forum_Theatre_(Augusto_Boal)) [Prisijungimo laikas: 2008 03 31].

²⁰⁸ PŪRAS D. Ką atsakysime maištaujantiems paaugliams? Veidas 2007 09 20, p.78.

²⁰⁹ Švietimo naujienos. Informacinis leidinys <http://www.zebra.lt/svietimas/il/il.php?st=3&msgid=956> [Prisijungimo laikas: 2008 03 31].

psichotropinių medžiagų vartojimo, smurto, nusikalstamumo prevenciją, įgyvendinti šios srities prevencines programas, organizuoti švietimo pagalbos teikimą mokiniui. **Dr. G. Sakalausko nuomone,²¹⁰ pagrindinė šio įstatymo problema yra socialinės apsaugos funkcijos perdavimas Švietimo Ministerijai.** Mokslininko nuomone, vaikai turėtų lankyti paprastą mokyklą arba alternatyvią jaunimo mokyklą, bet ne „mokyklą-globos namus“. **Abejotina, ar turi veikti tokios alternatyvios mokyklos, kur vaikai gyvena ir yra griežtai prižiūrimi.** Tai brangu ir neefektyvu. Vaikams, kurių negali priimti ir išlaikyti paprastos mokyklos, turi būti plėtojama jaunimo mokyklų sistema. **O vaikams, kurie nusikalsta, turi būti plėtojama socialinių paslaugų sistema, mokymas joje sudarytą vieną veiklos dalį.** Tokios institucijos turėtų veikti ne kaip mokyklos, bet kaip nedideli uždaresni globos namai, o mokiniai turėtų lankyti (kad ir kaip idealiai tai skambėtų, bet tai yra kitų šalių patirtis ir labai svarbi teorinė nuostata) paprastas mokyklas, galbūt kurį laiką su jais dirbant individualiai.²¹¹

2. Turėtų būti plėtojama nevyriausybinių organizacijų, vykdančių vaikų neužimtumo ir nusikaltimų prevenciją, veikla. Piliečių dalyvavimo procesas nevyriausybiniu organizacijų veikloje laikomas vienu iš svarbiausių pilietinės sąmonės brendimo apraiškų: t.y. piliečiai nustoja būti pavaldiniais tik tuomet, kai sugeba veikti erdvėje, skiriančioje juos nuo valdžios.²¹² **Pagrindinės su NVO veikla susijusios problemos yra menkas finansavimas, nenuoseklumas ir nepastovumas.** Prof. Oberloskamp vertinimu, valstybė menkai remia NVO, tai yra, vyksta tik projektinis veiklų rėmimas, neužtikrinamas tęstinumas. Net ir tie, kurių veiklą jau daugelį metų pasiteisino, negali tikėtis nuolatinės paramos iš valstybės. Organizacija turi nuolat rašyti prašymus (paraiškas) – tai iš jos reikalauja daug pastangų – ir kiekvienų metų pradžioje ji dar nežino, ar apskritai gaus lėšų savo veiklai. Anot H. Oberloskamp, tai yra pražūtinga tęstinei jaunimo paramai, kuria vaikai ir jų tėvai be išlygų turėtų pasitikėti. Mykolo Riomerio universiteto lektorės Vidos Česnuitytės nuomone, nevyriausybinių organizacijų įsteigtų dienos centrų išlikimas priklauso nuo jų darbuotojų iniciatyvumo ir kūrybingumo ieškant finansavimo šaltinių. Tačiau praktika rodo, kad šių impulsų daugeliu atvejų, užtenka tik keletui metų arba dar trumpiau. Ir nors nevyriausybinių organizacijų įsteigtos institucijos susijusi su didesne žlugimo rizika, visgi tas kūrybiškumas, kuris jas skatina veikti lemia, kad būtent nevyriausybinių organizacijų teikiamos socialinės paslaugos vaikams yra įvairesnės, lankstesnės ir todėl veiksmingesnės. **Atsižvelgiant į išsakytas mintis, siūlytina papildyti vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros įstatymą, apibrėžiant Nevyriausybinių organizacijų vaidmenį vaiko socializacijos procese, teises, pareigas ir atsakomybę.**

²¹⁰ SAKALAUSKAS G. Pastabos ir pasiūlymai vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros įstatymo projektui. Teisės institutas, 2006.

²¹¹ Ibidem.

²¹² ZALESKIENĖ I. RUTKAUSKIENĖ L. Nevyriausybinių organizacijų vaidmuo teikiant socialines paslaugas. Socialinis darbas 2003 Nr. 1 (3), p.67.

4.2.5. Žiniasklaida ir jos poveikio problemos

Žiniasklaida – tai visuomenės socialinis institutas, skirtas skleisti socialinę informaciją gyventojams.²¹³ Ir laikraščiai, ir televizija, ir internetas veikia visuomenės gyvenimą. Žiniasklaida formuoja visuomenės nuomonę. Žiniasklaidos objektas – nuolat besikeičianti šiandieninė tikrovė, žmonių veiklos rezultatai, svarbūs visuomenės gyvenimo įvykiai, procesai bei reiškiniai, sprendžios problemos. Šiuolaikinės žiniasklaidos sąvoka apima tradicines masinės komunikacijos priemones (spauda, radijas, televizija, kinas) bei naujų technologijų pagalba sukurtas inovatyvias informacijos perdavimo galimybes.²¹⁴ Žiniasklaidos vaidmuo ypatingai aktualus, be kita ko, ir dėl to, kad pasitikėjimas šia institucija, nors pastaruoju metu ir mažėja, vis tiek išlieka pakankamai aukštas.²¹⁵

4.2.5.1. Žiniasklaidos įtaka smurtiniam elgesiui

Žiaurus žmonių tarpusavio elgesys, taip pat žiaurus elgesys su gyvūnais, dažnai demonstruojamas televizijoje ir kino filmuose²¹⁶ daro stiprų poveikį bręstančiai vaiko ir paauglio asmenybei.²¹⁷ A. Bandura tyrinėjęs šį poveikį teigė, kad pagrindinis socialinio mokymosi mechanizmas – modeliavimas. Modeliavimas yra vienas iš sėkmingiausių būdų perduoti vertybes, deja, ir pseudovertybes, požiūrius, mąstymo ir elgesio formas. Stebint išmokstamas ne kiekvienas stebimas elgesio būdas. A. Bandura išskiria keletą veiksnių, nuo kurių priklauso išmokimo modeliavimas: 1) modelio savybės (kuo panašesnis modelis į stebėtoją, tuo tikimybė didesnė); 2) stebėtojo savybės (modelis stipriau veikia tuos žmones, kurie menčiau save vertina); 3) elgesio pastiprinimo ypatybės (jei modelis nuvertinamas, pačios žiniasklaidos, efektas silpnesnis, jei teigiamai vaizduojamas – stipresnis).

Susipažinus su A. Banduros mokymosi teorija, galima atskleisti keletą reikšmingų sąsajų:

1) anksčiau aptarto tyrimo duomenimis,²¹⁸ nusikalstantys paaugliai pasižymi menka saviverte – o žiniasklaidos įtaka yra didesnė menkai save vertinantiems asmenims; 2) žiniasklaidoje vaizduojami herojai yra dažniausiai jauno amžiaus, atitinkamai egzistuoja didesnė tikimybė, jog smurtinį elgesį perims būtent jaunimas. Taigi pastebime, kad menkos savivertės jaunimas yra „padidintos rizikos grupė“, galinti perimti žiniasklaidos skleidžiamas pseudovertybes.

²¹³ MATULIONIS Arvydas V. Sociologija. Vadovėlis, 2003, p. 84-85.

²¹⁴ PETKEVIČIENĖ D. Senatvės įvaizdžiai ir stereotipai žiniasklaidoje. Magistro baigiamasis darbas. Mykolo Riomerio universitetas, 2005.

²¹⁵ Plačiau apie pasitikėjimo žiniasklaidą smukimą ir to priežastis skaityti žurnalistų sąjungos svetainėje. Pokalbis su socialinių tyrimų instituto sociologu Tadu Leončiku „Nemaštau, todėl pasitikiu žiniasklaida“. Prieiga per internetą: http://www.lzs.lt/about.php?id=79&type=paper&page_menu=4 [Prisijungimo laikas: 2008 03 31].

²¹⁶ Kompiuterinių žaidimų, ypatingai smurtinių žaidimų, poveikis nusikalstamam elgesiui panašus kaip televizijos ir net stipresnis. Žaidžiant kompiuterinius žaidimus atsiranda vidinis žaidėjo susitapatinimas su kompiuteriniu personažu, žaidimai yra interaktyvūs, jie pakeičia įprastą bendravimą su draugais ar šeima, todėl jų daroma žala yra didesnė.

²¹⁷ Žiniasklaida ir asmenybės raida: nepilnamečių apsauga ir žmogaus orumas. Vilniaus universiteto leidykla, 2004, p. 14.

²¹⁸ PILECKAITĖ-MARKOVIENĖ M. 16-18 metų delikventinio elgesio paauglių savivertės ir vidinės darnos ypatumai. Pedagogika 2006 81, p.105

Pirminės prevencijos strategijos, nukreiptos į imitacijos efektą skatinančių veikslių išvengimą ir jų įgyvendinimo problemos

1) reikalinga tikslingai formuoti neigiamas nuostatas žiauraus, agresyvaus elgesio modelio atžvilgiu; 2) teikti objektyvią informaciją ne tik apie paauglių „dievukų“ (popžvaigždžių, verslininkų) laimėjimus, bet ir apie tamsią jų gyvenimo pusę – narkotikus, girtavimą; 3) pabrėžti žiaurių, netinkamų poelgių neigiamus padarinius jų pačių gyvenimui; 4) vaizduoti žmones, kurie įveikė savo gyvenimo krizę, rado jėgų atsitiesti.

Pažymėtina, kad Lietuvos Respublikos teisinė bazė yra palanki nepilnamečiams apsaugoti nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio. Paminėtini 2000m. visuomenės informavimo įstatymas,²¹⁹ 2002 m. nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymas.²²⁰ Taip pat paminėtinos yra administracinių teisės pažeidimų kodekso²²¹ nuostatos, nustatančios atsakomybę už neigiamą poveikį nepilnamečių vystymuisi darančios informacijos skelbimo tvarkos pažeidimus bei poįstatyminis teisės aktas – Neigiamą poveikį nepilnamečių vystymuisi darančios informacijos skelbimo ir platinimo tvarka.²²² Kitas reikšmingas teisės aktas, susijęs su profesine žiniasklaidos etika, yra žurnalistų ir leidėjų etikos kodeksas, kuriame, be kita ko, nustatyta, jog žurnalistai, viešosios informacijos rengėjai privalo rūpintis vaikų gerove, savo skelbiamojame informacijoje nesukelti vaikams sielvarto ar baimės taip pat neturi skelbti informacijos, kuri tiesiogiai ar netiesiogiai skatina daryti nusikaltimus, pažeisti viešąją tvarką, mėgdžioti agresyvų elgesį. Taip pat neturi būti skelbiama informacija kurioje propaguojamas ar patraukliai vaizduojamas rūkymas, girtavimas, narkotikų ar kitų kvaišalų vartojimas.²²³

Vis dėlto, nepaisant palankios įstatyminės bazės, galima atrasti kai kurių žiniasklaidos veiklos trūkumų. **Pagrindinės problemos, susijusios su prevencinių strategijų įgyvendinimu, yra vaikų nepriežiūra, nepakankama žurnalistų kvalifikacija,²²⁴ vartotojiškų vertybių paplitimas bei skleidimas žiniasklaidoje.**

Filmo pažymėjimas ženklų S arba N-14, dar nereiškia, kad vaikas filmo nežiūrės. Akivaizdu, kad turi būti sutelkiamos ne tik įstatymo kūrėjų ir žiniasklaidos, bet ir vaiko tėvų pastangos siekiant apsaugoti vaikus nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio.

²¹⁹ Žin., 1996, Nr. 71-1706.

²²⁰ Žin., 2002, Nr. 91-3890.

²²¹ Žin., 1985, Nr. 1-1.

²²² Žin., 2004, Nr. 89-3281.

²²³ Lietuvos žurnalistų ir leidėjų etikos kodekso, priimto visuotiniame žurnalistų ir leidėjų susirinkime 2005 04 15 Vilniuje, 13 ir 17 straipsniai.

²²⁴ Visuomenės informavimo įstatymo 2 straipsnio 72 punkte nustatyta, kad **žurnalistas** – fizinis asmuo, kuris profesionaliai renka, rengia ir teikia medžiagą viešosios informacijos rengėjui pagal sutartį su juo ir (ar) yra žurnalistų profesinės organizacijos narys. Žin., 2006-07-27, Nr. 82-3254. Tačiau įstatyme neapibrėžiama, kokio išsilavinimo turėtų būti žurnalistas, id est formaliai žurnalistu galėtų būti „bet kas“.

Žiniasklaida, kaip pagrįstai pastebi prof. A. Dobryninas, nėra vien informacijos skleidėja, ji kartu yra ir informacijos verslas, siekiantis pelno, ir socialinė galia, formuojanti viešąją nuomonę.²²⁵ Versle paklausa formuoja pasiūlą, kitaip tariant, žiniasklaida visų pirma, stengiasi pasiūlyti tai, kas būtų priimtina jos skaitytojams (informacijos vartotojams). Dėl šios paprastos priežasties žiniasklaida atsiliepia į vartotojiškus skaitytojų interesus. Kita vertus, žiniasklaida gali pateikti tokią informaciją apie asmenį ar situaciją, kokio pageidauja suinteresuoti ir žiniasklaidai darantys įtaką asmenys.

Todėl siūlytina: 1) laikytis norminių teisės aktų, aktyviai įgyvendinti etines ir kultūros normas, įtvirtintas žurnalistų ir leidėjų etikos kodekse; 2) didinti finansinę žurnalistų nepriklausomybę; 3) ieškoti profesinių standartų ir identifikuoti, kas gali būti žurnalistu.

4.2.5.2. Amplifikacijos efektas

Amplifikacijos efektas reiškia, jog žiniasklaida gali prisidėti prie nusikaltimų skaičiaus augimo. Amplifikacijos efektą paaiškina ši schema: žiniasklaida sensacingai aprašo tam tikrą problemą, nors realybėje ji nėra tokia grėsminga (pavyzdžiui, moksleiviai, vartojantys narkotikus); į žiniasklaidoje pateiktą informaciją reaguoja visuomenė; į visuomenės reakcijas atsiliepia politikai, kurie siekdami padidinti savo reitingus ar dėl visuomenės spaudimo kreipiasi į teisėsaugos institucijas kad šios „darytų tvarką“; teisėsaugos institucijos pradeda „karą su narkotikais“; dėl padidėjusio teisėsaugos institucijų aktyvumo narkotikų problema tampa pirmą kartą (dėl ko nukenčia kiti, ne mažiau svarbūs reikalai), kas gali vesti prie atitinkamų įstatymų pakeitimų, pavyzdžiui, baudžiamosios atsakomybės už narkotikų laikymą ar platinimą griežtinimo. Dalis narkotikus pabandžiusių moksleivių patiki savo „kenksmingumu“ ir gali padaryti tikrai rimtų nusikaltimų (antrinė deviacija). Žiniasklaida nuolat „raportuodama“ apie pasiekimus kovos su narkotikais srityje gauna pelną ir spirālė sėkmingai sukasi toliau.²²⁶

4.2.5.3. Žiniasklaidos vaidmuo formuojant stereotipus

Didžiulę įtaką žmonių sąmonėje esančių stereotipų formavimui turi visuomenės informavimo priemonės. Žiniasklaida formuoja požiūrį į pasaulį, į kitas kultūras ir pateikia jau „gatavą“ požiūrį, kuris atrodo pakankamai priimtinas, nes „atpažįstamas“. Dėl laiko ir erdvės ribotumo informacijos pardavėjas turi didelę dalį informacijos paversti paprasčiausiais elementais. Auditorija dažnai tikisi supaprastintos „realybės“ versijos. Žmonės neturi pakankamai nei laiko, nei energijos, nei noro gilintis į pateikiamą informaciją ir todėl būna patenkinti kad nereikia daug mąstyti, kas ir sudaro palankias sąlygas plisti stereotipams. Jei, pavyzdžiui, perskaitoma antraštė „smurtauojantys moksleiviai vienas

²²⁵ DOBRYNINAS A. Nepilnamečių justicija Lietuvos žiniasklaidoje. Vilnius, 2000, p. 70.

²²⁶ COHEN S. Folk devils and Moral Panics. Routledge, 2002, p. 7-9.

kito vos neužmušė“, pradedama manyti, kad kultūringų mokinių nėra, o santykius spręsti jėga yra tipiška.

Antrinės prevencijos priemonės, nukreiptos į amplifikacijos efekto ir stereotipinio mąstymo neutralizavimą

1. **Vengti lipdyti nusikaltėlio, narkomano, vagies, žudiko ir panašias etiketes, nedramatizuoti situacijos, neskatinti vaikų susitapatinti su pažeidėjų įvaizdžiu, neteikti privačios informacijos apie nusikaltimo dalyvius.**²²⁷

2. Pateikti objektyvią informaciją apie moksleivių nusikalstamumą, vengti sensacijų.

3. Vengti „žaisti“ žmonių emocijomis; vengti pernelyg supaprastinto ar dichotomiško tikrovės vaizdavimo: „geriečių ir blogiečių“ kovos, „atpirkimo ožių“ paieškos.

4. Išmokyti vaikus atpažinti, kokie įvykiai laikomi „vertingomis žiniomis“, kokie skirti tik smalsumui patenkinti, suprasti televizijos programų socialinį ir politinį turinį.²²⁸

Tarptautiniuose dokumentuose taip pat siūlomos panašios strategijos: valstybės raginamos nedramatizuoti nepilnamečių nusikalstamumo, o pateikti objektyvius ir moksliskai pagrįstus duomenis, kurie skatintų ne visuomenės tarpusavio susiskaldymą ir nepagrįstų stereotipų plitimą, o padėtų visuomenei išlieti į nusikaltimų prevenciją. „Atremiant pernelyg negatyvų suvokimą, informuoti viešąją nuomonę ir didinti visuomenės pasitikėjimą, tuo tikslu formuojant informacinę strategiją dėl nepilnamečių nusikalstamumo bei nepilnamečių teisenos sistemos darbo ir efektyvumo, be to, naudojant daug informavimo taškų, tarp kurių – televiziją ir internetą. Tai turi būti atliekama nepateikiant asmeninės informacijos ar kitų duomenų, kurie padėtų identifikuoti atskirą pažeidėją ar auką.“²²⁹ **Pagrindinės antrinės prevencijos įgyvendinimo problemos yra tokios pačios kaip ir anksčiau minėtosios: nepakankama žurnalistų kvalifikacija, vartotojiškų vertybių paplitimas, vaikų nekontroliavimas (nepakankamas kontroliavimas), ką galima žiūrėti ir ko ne.**

4.2.6. Baudžiamasis teisinis reglamentavimas ir jo problemos

Pirmiausia, svarbu pažymėti, kad baudžiamasis teisinis reglamentavimas moksleivių nusikaltimų prevencijos kontekstu yra tik „ledkalnio viršūnė“. Baudžiamieji įstatymai taikomi mažiau

²²⁷ Žurnalistų etikos inspektoriaus 2005 m. veiklos ataskaitoje pažymėta, kad nagrinėjant nusikaltimų temas, spaudos publikacijose ir televizijos laidose dažnai pateikiami nepilnamečių tapatybę identifikuojantys duomenys, interviu su pačiais nepilnamečiais ar jų tėvais, artimaisiais, siejant su nusikalstama veika ar kitais teisės pažeidimais, skelbiami save sužalojusio ar mėginusio sužaloti, nusižudžiusio ar mėginusio nusižudyti nepilnamečio asmens duomenys. Pateikiant duomenis apie nepilnamečių tokiam kontekste, yra žeminamas jo orumas ir pažeidžiami jo interesai. Tai gali turėti ilgalaikės neigiamas pasekmes tolimesniam vaiko gyvenimui bei asmenybės raidai. Žurnalistų etikos inspektoriaus 2005 m. Veiklos ataskaita. Vilnius, 2006. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/docs2/JZBTQXZB.PDF> [Prisijungimo laikas: 2008 03 31].

²²⁸ HEATHER D. Žmogaus teisių mokymas mokyklose: sąvokos, požiūriai ir įgūdžiai. Švietimo naujovės 1994 41, Nr.2, p.22.

²²⁹ Ministrų komiteto Rekomendacija Rec(2003)20 valstybėms-narėms dėl naujų elgesio su nepilnamečiais pažeidėjais ypatybių ir nepilnamečių teisenos vaidmens.

nei 1 % visų vaikų,²³⁰ tuo tarpu prevencinės priemonės nukreiptos į kitas sritis – šeimą, mokyklą, žiniasklaidą, užimtumą, – apima praktiškai visus vaikus. Dėl šios priežasties negalima sureikšminti prevencijos, nukreiptos į teisinio reglamentavimo tobulinimą.

Nacionalinės nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programos²³¹ 35 punkto 6 dalyje nustatyta, kad nusikalstamą veiką padariusio asmens atsakomybės neišvengiamumo principo įgyvendinimas derinamas su atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės nuostatomis ir diskrecinio baudžiamojo proceso pagrindais, o tos pačios programos 36 punkto 1 dalyje nustatyta, kad remiantis demokratinės valstybės vertybėmis bei principu, kad kiekvienas individas yra unikalus ir vertingas, prioritetiniais bausmės tikslais laikomi nusikaltusių asmenų pataisymas ir resocializacija. **Nacionalinės nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programos nuostatos vertintinos pozityviai, problemų kyla dėl šių nuostatų įgyvendinimo.**

4.2.6.1. Ribotos diversijos ir mediacijos taikymo galimybės

Socialinė reakcija į nepilnamečių nusikalstamumą turėtų būti tokia, kad būtų atsižvelgiama į jų asmenybę bei specifinius poreikius, taip kad dėl šių poreikių yra būtina speciali intervencija ir, kai tai reikalinga, specialus elgesys.²³² Rekomendacijoje pabrėžiama, kad nepilnamečių bausmių sistema turi būti siekiama mokymo ir socialinės integracijos tikslų ir kad kiek įmanoma turi būti vengiama nepilnamečių įkalinimo. Baudžiamajame procese ir baudžiamojoje teisėje rekomenduota skatinti plėtoti diversijos ir mediacijos procedūras prokuroro arba policijos lygmeniu kad nepilnamečiai nepatektų į kriminalinės justicijos sistemą ir nepatirtų šio sistemos sukeltamų nemalonių pasekmių, taip pat padėti vaikų apsaugos valdyboms ar tarnyboms taikyti šias procedūras.

Mediacija – tai savanoriškas abiejų šalių (įtariamojo ir nukentėjusiojo) bandymas išspręsti konfliktą, kilusį iš nusikaltimo, bei sudaryti kaltininko ir nukentėjusiojo sutartį dėl atlyginimo, tarpininkaujant nešališkam (objektyviam) mediatoriui.²³³

Diversija laikomas nepilnamečių atskyrimas nuo oficialiosios teisingumo vykdymo sistemos ir rūpinimasis jais vietos bendruomenių veiklos srityje.²³⁴ Kitas apibūdinimas – procesas, ribojantis jaunuolio patekimą į teisingumo vykdymo sistemą. Diversija turėtų užtikrinti greitesnę ir veiksmingesnę pagalbą nepilnamečiams, be reikalo jų nestigmatizuojant ir neįtraukiant į teisingumo vykdymo procesą.

²³⁰ 2007 m. Lietuvoje gyveno apie 700 tūkstančių vaikų, o įtariamais (kaltinami) buvo kiek daugiau nei 3 tūkstančiai.

²³¹ Žin., 2003, Nr.32-1318.

²³² Europos tarybos ministrų komiteto 1987 m. rugsėjo 17 d. rekomendacija nr. R (87) 20 „Dėl socialinės reakcijos į nepilnamečių nusikalstamumą“.

²³³ MICHAILOVIČ I. Nepilnamečio kaltininko ir nukentėjusiojo mediacijos galimybės Lietuvoje. Teisė 2003, p. 69-79.

²³⁴ MICHAILOVIČ I. Baudžiamajame įstatyme numatytų nepilnamečių resocializacijos priemonių taikymas. Vilnius, 2001, p.66-70.

Taigi teisėsaugos institucijos turėtų veikti dejuridizavimo linkme. Reikalinga išsiaiškinti, kas kliudo taip veikti.

Visų pirma, pastebėtina, kad mediacija Lietuvos Respublikos baudžiamojoje teisėje apskritai nėra numatyta. Šiuo metu tarp Europos bendrijos narių tik trys valstybės nėra įdiegusios aukos ir nusikaltėlio mediacijos – tai Lietuva, Latvija ir Estija. Aukos ir nusikaltėlio konfliktui išspręsti taikomas atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės kaltininkui ir nukentėjusiajam susitaikius institutas. Doc. R. Uscilos atlikto tyrimo duomenimis,²³⁵ nusikaltimo aukos ir kaltininko sutaikymas yra tik formalus veiksmas, kuriuo iš esmės nepasiekiamas numatytų tikslų. 64% teisėsaugos institucijose dirbusių respondentų nurodė, jog dėl nusikalstamos veikos kilęs konfliktas išsprendžiamas iš dalies, o 26 % – kad neišsprendžiamas.²³⁶ Toks formalus konflikto sprendimas susijęs su pakartotine ar tęstine asmenų viktimizacija, dažnai netgi įtraukiant naujus interakcijos dalyvius, išplečiant jos apimtį, veikimo sritį, sukuriant ir palaikant nusikaltusio asmens nebaudžiamumo atmosferą, aukos „bejėgiškumo“, „susitaikymo su likimu“ stereotipą.

Tretinės prevencinės priemonės, nukreiptos į mediacijos modelio sukūrimą Lietuvoje ir jų įgyvendinimo problemos

Doc. R. Uscilos nuomone, tam kad mediacija būtų tinkami įgyvendinama Lietuvoje, įdiegti nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio mediacijos modelį Lietuvoje. Svarbiausi aspektai būtų:

1. į LR BK ir į LR BPK įrašyti nuostatą, kad įstatymų numatytais atvejais kompetentingas pareigūnas (prokuroras, teisėjas) gali priimti sprendimą bylą persiųsti nagrinėti mediacijos centre;

2. parengti bei **priimti Nusikaltimo aukos ir kaltininko mediacijos įstatymą**, kuris detaliai reglamentuotų mediacijos funkcionavimo principus, bylos nagrinėjimo procesą, mediatoriui keliamus reikalavimus, atsakomybę, susitarimo pasirašymo sąlygas, jo kontrolę ir pan. **Problematiška yra tai, kad vien mediacijos įtvirtinimas įstatymiškai kvalifikuotų mediatorių trūkumo nepašalins ir visuomenės pasitikėjimo mediacija nepadidins.** Todėl, doc. R. Uscilos nuomone, būtina intensyviau organizuoti ir rengti specializuotus informacinius seminarus, aktyvinti pastaruoju metu pradėtus tarpininkavimo mokymus, telkti viešas kampanijas.

Tretinės prevencijos priemonės, nukreiptos į diskrecinio baudžiamojo persekiojimo išplėtojimą

1. Atsižvelgiant į mokslininkų dr. R. Jurkos ir R. Jasevičiaus nuomonę, siūlytina **papildyti BPK 45 straipsnį, be numatytos pareigos informuoti proceso dalyvius apie jų teises, būtina numatyti konkretų reikalavimą rengti posėdį ir informuoti proceso dalyvius apie galimybę atlyginti žalą arba susitarti dėl jos atlyginimo.** Tai yra viena iš sąlygų įgyvendinti diskrecinį

²³⁵ USCILA R. Nusikaltimo aukos ir kaltininko mediacijos įdiegimo galimybės Lietuvoje. Teisės problemos 2006/2 (52), p. 84-101.

²³⁶ Ibidem.

baudžiamąjį procesą. To reikalaujama ir ES Tarybos pagrindų sprendimu „Dėl nukentėjusiųjų padėties baudžiamosiose bylose“ (2001/220/TVR).

2.Pakeisti BK 93 str. 1 dalį, panaikinant „pirmo karto“ sąlygą, kuriai esant nepilnametis gali būti atleidžiamas nuo baudžiamosios atsakomybės. Analizuojant statistinius duomenis, buvo pastebėta, kad teisinis ir faktinis „pirmo karto“ ir pakartotinio vertinimas skiriasi.²³⁷ Be to, moksliniai nusikalstamumo tyrimai atskleidė, jog nepilnamečių nusikalstamumas yra plačiai paplitęs reiškiny, dauguma jaunuolių yra padarę vieną ar kelis pažeidimus, tačiau nebuvo įkliuvę.

4.2.6.2. Bausmių vykdymo ypatumų nepilnamečiams stoka

Pažymėtina, kad tarptautiniai dokumentai skatina diferencijuotą teisinį reguliavimą nepilnamečių ir suaugusiųjų pažeidėjų atžvilgiu.²³⁸ Be kita ko, tarptautiniai dokumentai kelia ir daugiau reikalavimų, kurių iš esmės neatitinka nei suaugusiesiems, nei nepilnamečiams pritaikyta bausmių sistema Lietuvoje.

Remiantis tarptautinėmis rekomendacijomis, išskiriami gerai veikiančios įkalinimo įstaigos principai²³⁹: a) resocializacijos tikslas ir priemonės, kuris reikštų, kad bausmių vykdymas turėtų būti organizuojamas taip, kad gyvenimo įkalinimo įstaigoje sąlygos būtų kuo panašesnės į gyvenimo laisvėje sąlygas, o atlikęs bausmę asmuo savo gyvenimo tikslų siektų teisėtais būdais ir priemonėmis; b) integracijos plano sukūrimas ir taikymas nuo pirmos kalnimo dienos; c) tinkamos darbuotojų darbo sąlygos; d) proporcingai apmokamas ir gerai organizuotas kalinių darbas (nepilnamečių atžvilgiu taip

²³⁷ Teisine prasme (tai ir atspindi oficialiojoje statistikoje) asmuo gali būti laikomas padariusiu nusikalstamą veiką pirmą kartą, jei jis jau yra padaręs nusikalstamą veiką anksčiau, bet yra tam tikros įstatyme numatytos sąlygos (pavyzdžiui, išnykęs teistumas), kurioms esant nusikaltimas laikomas padarytas pirmą kartą. Tačiau kriminologine prasme asmuo laikomas padaręs nusikalstamą veiką pakartotinai, jei jis anksčiau yra padaręs nusikalstamą veiką, nepaisant to, išnykęs teistumas, ar ne. Taigi pakartotinis nusikalstamumas kriminologine prasme turėtų būti didesnis nei rodo oficialioji statistika. Pagal esamą reglamentavimą, nepilnametis galėtų būti atleidžiamas nuo baudžiamosios atsakomybės 93 str. pagrindu, jei jis yra padaręs 2 apysunkius nusikaltimus, bet teistumas už vieną yra išnykęs. Tuo tarpu nepilnametis, padaręs 2 baudžiamuosius nusižengimus, tačiau už vieną iš jų teistas, negalėtų būti atleidžiamas nuo baudžiamosios atsakomybės (jei teistumas nėra išnykęs ar nepanaikintas įstatymų nustatyta tvarka).

²³⁸ Pavyzdžiui, ministrų komiteto Rekomendacija Rec(2003)20 valstybėms-narėms dėl naujų elgesio su nepilnamečiais pažeidėjais ypatybių ir nepilnamečių teisenos vaidmens nustato, kad: 1) reikia atsižvelgti į tai, kad specifiniai nepilnamečių išsilavinimo ir socialiniai poreikiai skiriasi nuo suaugusiųjų; 2) turi būti parengti rizikos dėl galimo pakartotino nusikalstamumo vertinimo dokumentai, norint, kad intervencijų pobūdis, intensyvumas ir trukmė atitiktų pakartotino nusikalstamumo riziką bei pažeidėjo reikmes, tačiau visad turint omenyje proporcingumo principą; 3) nepilnamečių, kuriems atimta laisvė, rengimas paleidimui turi prasidėti jau pačią pirmą bausmės atlikimo dieną. Poreikių ir rizikos įvertinimas turi būti pirmas žingsnis link reintegracijos plano, kuris visiškai parengia pažeidėjus paleidimui, suderintais veiksmais nukreipdamas jų poreikius dėl bendrojo lavinimo, darbo, uždarbio, sveikatos, aprūpinimo būstu, priežiūros, šeimos ir socialinės aplinkos. Pažymėtina, kad šiuo metu svarstomas Lietuvos Respublikos probacijos įstatymo projektas, kurio 3 str. 7 dalyje nustatyta, kad rizikos veiksnių vertinimas – probacijos tarnybos pareigūnų atliekama standartizuota įvairių asmens, kuriam paskirta probacija, asmeninių savybių ir jo socialinės aplinkos analizė, kurios rezultatai leistų įvertinti prognozuojamą tokio asmens elgesį, siekiant savo gyvenimo tikslų. Vis dėlto, projekte pasigendama specialiai nepilnamečiams skirtu rizikos veiksnių vertinimo, be to, rizikos veiksnių įvertinimas, remiantis tarptautiniais dokumentais, turėtų būti atliekamas kiekvienoje nepilnamečių baudžiamojoje byloje, ne tik esant paskirtos laisvės atėmimo bausmės alternatyvai.

²³⁹ SAKALAUSKAS G. Bausmių vykdymo problemos (resocializacijos aspektai). 2007 m. Vilniaus universiteto teisės fakultete skaitytų paskaitų medžiaga.

pat aktualus būtų lavinimas); e) žmogaus orumo nežeminančios kalnimo sąlygos (svarbu suprasti, kad įkalnimas jau pats savaime dėl laisvės atėmimo yra bausmė); f) įkalnimo įstaigų atvėrimas (skatinamos atviros kalnimo formos, atostogos, trumpalaikės išvykos, pastebėtina, kad Lietuvoje, kalnčių atvirose kolonijose, dalis nesudaro nė 1 %.); e) konfliktų sprendimas neformalioomis priemonėmis (tam įtakos, be darbuotojų kvalifikacijos, darbo sąlygų ir pan., turėtų įkalnimo įstaigos personalo lyčių proporcija, nes moteriška aplinka sąlygoja draugiškesnę atmosferą).

Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas faktiškai nenumato jokių laisvės atėmimo bausmės vykdymo ypatumų nepilnamečiams,²⁴⁰ nekelia specifinių tikslų, o numatyta nuostata, kad sulaukusį 18 m. asmenį galima palikti nepilnamečių įkalnimo įstaigoje (t. y. paliekamas tik esant tam tikroms sąlygoms, Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 81 str.), prieštarauja sėkmingos (re)socializacijos siekiui. Tai yra, sulaukęs 18 metų asmuo turėtų likti nepilnamečių pataisos namuose, o jo perkėlimas į suaugusiųjų įkalnimo įstaigą turėtų būti ne taisyklė, kaip reglamentuojama dabar, o išimtis. Kauno nepilnamečių tardymo izoliatoriaus – pataisos namų direktoriaus pavaduotojos Neringos Gudėnaitės nuomone, resocializacijai trukdo ir tai, kad šiuo metu Lietuvoje nėra bendros darbo su vaiku sistemos tarp įvairių institucijų, kurios tuo užsiima. **Trūksta duomenų bazės, kurioje būtų fiksuojama, kokiose programose ir kur nepilnametis dalyvavo prieš patekdamas į pataisos namus.**²⁴¹

Kalbant apie arešto atlikimo tvarką, taip pat pastebimi tik nedideli skirtumai. Areštinėse suaugusieji ir nepilnamečiai laikomi atskirai vieni nuo kitų. Nepilnamečiai gali 1 valanda ilgiau pasivaikščioti lauke, nepilnamečiai maitinami 4 kartus per dieną (suaugusieji 3 kartus); jeigu priimamas sprendimas suteikti nuteistajam trumpalaikę išvyką, nepilnamečiai vyksta tik su palyda. Visa tai leidžia manyti, kad kalėjimų departamentas nepakankamai dėmesio skiria šios bausmės vykdymo sąlygų diferencijavimui – specialių kamerų nepilnamečiams įrengimui, jų mokymuisi ir darbui areštinėse, pasimatymų ir lankymų tvarkai, specialių paleidimo iš areštinių sąlygų nustatymui, specialių socialinės reabilitacijos programų kūrimui.²⁴²

Bausmių vykdymo įstatymai praktiškai nenumato jokių baudos, laisvės apribojimo ir viešųjų darbų²⁴³ vykdymo ypatumų nepilnamečiams. **Atitinkamas teisinis reguliavimas neatitinka tarptautinių dokumentų, neužtikrina tinkamos nepilnamečių (re)socializacijos, kartu nepripideda prie recidyvinio nusikalstamumo mažinimo.** Būtinai diferencijuotas pilnamečių ir

²⁴⁰ Išskyrus kelis dalykus: nepilnamečių pataisos namuose nėra drausmės grupės, nepilnamečiai gali šiek tiek dažniau kartų paskambinti telefonu, dažniau matytis su šeima ir dažniau išvykti už pataisos įstaigos ribų, bet iš esmės, skirtumai yra nežymūs.

²⁴¹ Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centro informacinis leidinys 2006 m. gruodis, Nr. 3.

²⁴² DRAKŠIENĖ A. DRAKŠAS R. Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė. Vadovėlis. Vilnius, 2007. P. 258-259.

²⁴³ Išskyrus kelias išimtis: trumpesnę maksimalų viešųjų darbų laiką (480 val. suaugusiesiems ir 240 val. nepilnamečiams), bei tai, kad nepilnamečiai negali dirbti nakties metu.

nepilnamečių asmenų teisinis reguliavimas bausmių vykdymo srityje. Nepilnametis yra imlesnis įvairioms įtakoms, jis greičiau priima nusikalstamas vertybes, greičiau įsilieja į nusikalstamą veiklą, antra vertus jis greičiau ir lengviau gali būti pataisomas ir perauklėjamas.²⁴⁴ Tuo lengviau užkertamas kelias recidyviniam nusikalstamumui.

Tretinės prevencijos priemonės, nukreiptos į bausmių vykdymo įstatymų tobulinimą ir jų įgyvendinimo problemas

1. Papildyti baudžiamojo ir baudžiamojo proceso kodeksus dėl nepilnamečių pakartotinio nusikalstamumo rizikos įvertinimo būtinybės. Problemų kyla dėl specialistų, kurie turėtų vertinti pakartotinio nusikalstamumo riziką, stokos. Minėta, kad trūksta specialistų, turinčių psichosocialinį išsilavinimą: VTAT darbuotojų, socialinių darbuotojų (socialinių pedagogų).

2. Sukurti išsamią duomenų bazę, kurioje būtų matyti, kokiose programose nepilnametis dalyvavo prieš ir po nusikaltimo padarymo. Tokia duomenų bazė palengvintų pakartotinį nusikalstamumo rizikos įvertinimą.²⁴⁵ Pakartotinio nusikalstamumo rizikos vertinimas yra toks procesas, kurio metu tiriama naujo nusikaltimo pasireiškimo tikimybė bei galimybės šią tikimybę sumažinti. Šiuo metu Lietuvos Respublikoje nepilnamečio elgesio ateityje socialinė prognozė neatliekama, nors nepilnamečių minimalios ir vidutinės priežiūros įstatymo projekto autoriai teigė, kad minėta prognozė yra būtina kiekvienoje nepilnamečių baudžiamojoje byloje.²⁴⁶

3. Pakeisti bausmių vykdymo kodekso 81 straipsnio 1 dalį, ta apimtimi, kuria asmuo, sulaukęs 18 metų, gali būti paliekamas nepilnamečių pataisos namuose į nuostatą, kad, išskyrus išimtinis atvejus, asmuo, sulaukęs 18 metų, turėtų būti paliekamas nepilnamečių pataisos namuose.

4. Įtvirtinti bausmių vykdymo kodekse nuostatą, kad nepilnamečio (kaip ir suaugusiojo) reintegracija turėtų prasidėti pirmąją įkalinimo dieną.

5. Numatyti diferencijuotą teisinį bausmių vykdymo reguliavimą suaugusiųjų ir nepilnamečių atžvilgiu, pavyzdžiui, numatyti specifines, būtent nepilnamečiams pritaikytas, reabilitacijos programas, kurios padėtų jiems įveikti arešto bausmės atlikimo sunkumus ir ateityje sulaukėtų nuo naujų nusikalstamų veikų padarymo. Problemos, susijusios su šios priemonės

²⁴⁴ ČEPAS A. Nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos bruožai, Vilnius 1986, p. 4. Pažymėtina, kad šiuolaikinė penitencinė teisė rekomenduoja vartoti ne pataisymo ar perauklėjimo, o (re)socializacijos terminą. Pataisa suponuoja darbą su objektu, daiktu, kurį reikia keisti tam kad jis „gerai veiktų“, o (re)socializacijos terminas yra platesnis ir humaniškesnis.

²⁴⁵ Pastebėtina, kad reikalinga ne tik kurti naują socializacijos programų duomenų bazę, bet ir tobulinti esamą policijos registruojamų įvykių registrą. Vilniaus m. VPK 6 PK VP Šeškinės PN tyrėjo vyr. inspektoriaus S. Bliavo manymu, dabartinis registras yra neišsamus, nepilnas, jame nėra nuotraukų, pagal kurias galima būtų identifikuoti nepilnametį, taip pat sudėtinga išsiaiškinti, ar nusikalstama veika padaryta pakartotinai. Dėl šių priežasčių neproporcingai užtrunka ikiteisminis tyrimas, nukenčia jo kokybė. Anot pareigūno, nepilnamečius (kurie neretai neturi asmens dokumento arba meluoja) identifikuoti būtų lengviau, jei būtų įdiegta sistema, reaguojanti į biometrinius duomenis, kaip antai pirštų antspaudus.

²⁴⁶ ČESNIENĖ I. Nepilnamečių pakartotinio nusikalstamumo rizikos įvertinimas. Nepilnamečių justicija: teorija ir praktika. Vilnius, 2007, p.170-180.

įgyvendinimu, yra panašios kaip ir anksčiau aptartos: psichosocialinės krypties specialistų stoka, didelis darbo krūvis.

Apibendrinant ketvirtąją darbo dalį, pastebėtina, kad tam tikros problemos, apsunkinančios prevencinių priemonių įgyvendinimą, pasikartoja įvairiose srityse: 1) stokojama psichosocialinių išsilavinimą turinčių specialistų, o dirbantys specialistai yra pernelyg apkrauti; 2) pastebimos įstatyminio reglamentavimo spragos, kai kurių įstatymų, kaip antai Vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros bei Socialinių paslaugų įstatymų neatitikimai, diferencijuoto teisinio reguliavimo vaikų (nepilnamečių) atžvilgiu trūkumas; 3) sisteminiai trūkumai, pavyzdžiui, socialinės pagalbos funkcijos perduotos švietimo ministerijai, neapibrėžtas Nevyriausybinų organizacijų vaidmuo vaiko (re)socializacijos procese, nepakankamas ir nenuolatinis NVO rėmimas; informacinės duomenų bazės trūkumai; 4) visuomenėje paplitę stereotipai, susiję su delinkventinio elgesio vaikų marginalizavimu ir nesugebėjimu (nemokėjimu) su jais elgtis, dichotomišku lyčių vaidmens supratimu, psichosocialinės pagalbos nuvertinimu.

Tam, kad prevencinės priemonės būtų tinkamai įgyvendintos, reikalingos visos visuomenės pastangos: neužtenka nukreipti prevencines priemones į mokyklą, šeimą ar žiniasklaidą. Disfunkcija vienoje srityje neišvengiamai susilpnina kitoje srityje taikomų prevencinių priemonių poveikį.²⁴⁷ Todėl iš esmės visų visuomenės segmentų nariai turi laikytis įstatymų, pagarbos žmogui subsidiarumo ir decentralizacijos principų, būti iniciatyvūs, kūrybingi, kritiškai ir neabejingi teisių pažeidimams.

²⁴⁷ Pavyzdžiui, vargu, ar veiksminga būtų patyčių prevencija mokykloje, jei šeimoje vaikas yra mušamas ir iki vėlaus vakaro žiūri smurtinio pobūdžio filmus.

Išvados

1. Moksleivių nusikaltimų prevencija turi būti moksliskai pagrįsta, kryptinga ir diferencijuota. Nei stereotipai, nei nepakankamai išsamūs kriminalinės statistikos ar mokslinių tyrimų duomenys negali būti nusikaltimų prevencijos pagrindas. Tik nuodugni kriminalinės statistikos, įvairių mokslinių tyrimų bei mokslinės doktrinos analizė leidžia pasiūlyti tinkamas prevencines priemones.
2. Viena iš svarbiausių prielaidų, kurią galima daryti išnagrinėjus oficialiosios statistikos duomenis, yra kriminalinės justicijos veiklos selektyvumas nepilnamečių kaltininkų išsilavinimo atžvilgiu. Santykis tarp pradinį ir pagrindinį išsilavinimą turinčių įtariamų (kaltinamų) nepilnamečių yra maždaug vienodas, tuo tarpu tarp nuteistųjų laisvės atėmimo bausme nepilnamečių dominuoja asmenys su pradiniu išsilavinimu. Kitaip tariant, žemesnio išsilavinimo asmenys dažniau atsiduria kriminalinės justicijos „apačioje“. Todėl galima daryti prielaidą, jog „piltuvėlio efektas“ labiau būdingas žemesnio išsilavinimo moksleiviams, tai yra labiau tikėtina, kad per teisėsaugos institucijų „filtrą“ pereis žemesnio išsilavinimo moksleiviai nei aukštesnio.
3. Statistinių duomenų, teisės aktų, teismų praktikos ir mokslinės doktrinos analizė parodė, jog moksleivių nusikalstamumo „būklė“ yra reliatyvi ir gali būti kvestionuojama. Ji priklauso nuo daugelio veiksnių: nuo baudžiamosios politikos (baudžiamųjų įstatymų priėmimo ir griežtesnio ar švelnesnio jų taikymo), nuo duomenų, surinktų ikiteisminio tyrimo institucijose, nuo nepilnamečio asmenybės ir tai, kaip ją charakterizuoja aplinkiniai, ir kitų (nebūtinai objektyvių) dalykų.
4. Pagrindiniai neatitikimai tarp oficialiosios statistikos ir mokslinių tyrimų duomenų yra susiję su nusikalstamumo mastu (būkle) ir struktūra: 1) moksliniai tyrimai, skirtingai nei oficialioji statistika, atskleidė, kad moksleivių nusikalstamas elgesys yra gana plačiai paplitęs reiškinys; 2) remiantis moksliniais tyrimais, moksleivių smurtinio nusikalstamo elgesio dalis yra didesnė nei turtinio nusikalstamo elgesio.
5. Vienos iš svarbiausių ir dažniausiai pasikartojančių problemų, apsunkinančių prevencinių priemonių įgyvendinimą, yra: 1) psichosocialinio išsilavinimo specialistų stoka; 2) įstatymų tarpusavio nesuderinamumas ir spragos, kaip antai Vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros bei Socialinių paslaugų įstatymų neatitikimai; 3) sisteminiai trūkumai, pavyzdžiui, socialinės pagalbos funkcijų perdavimas Švietimo ministerijai, nevyriausybinų organizacijų vaidmens neapibrėžimas vaiko (re)socializacijos procese, nepakankamas ir nenuolatinis NVO rėmimas; nekokybiška informacinė duomenų bazė; 4) visuomenėje paplitę stereotipai, susiję su delinkventinio elgesio vaikų marginalizavimu ir nesugebėjimu su jais elgtis, dichotomišku lyčių vaidmens supratimu, psichosocialinės pagalbos nuvertinimu. Todėl rekomenduotina keisti problemiškas įstatymų nuostatas, organizuoti specialius mokymus, didinti psichosocialinį išsilavinimą turinčių darbuotojų atlyginimus

bei etatų skaičių, nuolat remti NVO, pildyti informacinę duomenų bazę, šviesti visuomenę ir telkti viešas kampanijas, kurios padėtų išsklaidyti stereotipus,.

6. Tam, kad prevencinės priemonės būtų tinkamai įgyvendintos, reikalingos visos visuomenės pastangos: neužtenka nukreipti prevencines priemones į mokyklą, šeimą ar žiniasklaidą. Disfunkcija vienoje srityje neišvengiamai susilpnina kitoje srityje taikomų prevencinių priemonių poveikį. Todėl iš esmės visų visuomenės segmentų nariai turi laikytis įstatymų, pagarbos žmogui, subsidiarumo ir decentralizacijos principų, būti iniciatyvūs, kūrybingi, kritiškai ir neabejingi teisių pažeidimams.

Siūlymai dėl teisės aktų pakeitimo ir naujų parengimo:

1. Parengti Nusikaltimo aukos ir kaltininko mediacijos įstatymą, kuris detaliai reglamentuotų mediacijos funkcionavimo principus, bylos nagrinėjimo procesą, mediatoriui keliamus reikalavimus, atsakomybę, susitarimo pasirašymo sąlygas, jo kontrolę.
2. Parengti šeimos ginčų mediacijos įstatymą, kuriame būtų įtvirtinta šeimos ginčų sprendimo tvarka, tarpininko teisės, pareigos, atsakomybė ir kvalifikacija, mediacinio susitarimo teisinė galia, atlygis mediatoriui ir užmokesčio kompensavimo tvarka.
3. Keisti vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros įstatymą numatant „viziją“, kad socializacijos centrai, kur vaikai gyvena ir yra griežtai prižiūrimi, turėtų palaipsniui išnykti. Vaikai turėtų lankyti paprastą mokyklą arba alternatyvią jaunimo mokyklą, bet ne „mokyklą-globos namus“. Vaikams, kurie nusikalsta, turi būti plėtojama socialinių paslaugų sistema, mokymas joje sudarytų vieną veiklos dalį. Vaiko socializacijos centrai turėtų veikti ne kaip mokyklos, bet kaip nedideli uždaresni globos namai, o mokiniai turėtų lankyti paprastas mokyklas. Tai atitinka Valstybinės švietimo strategijos 2003-2012 metų nuostatas,²⁴⁸ kuriose įtvirtintas siekis, kad iki 2012 metų visi be išimties specialiujų poreikių vaikai ir jaunimas turėtų galimybę mokytis visų tipų mokyklose jiems palankioje ugdymo aplinkoje pagal formalaus ir neformalaus švietimo programas.
4. Teisės aktuose (pavyzdžiui, socialinių paslaugų įstatyme) numatyti atskirą socialinės paslaugos tipą – pagalbą auklėjant vaikus.
5. Papildyti vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros įstatymą, apibrėžiant nevyriausybinių organizacijų vaidmenį vaiko socializacijos procese, teises, pareigas ir atsakomybę.
6. Papildyti baudžiamojo ir baudžiamojo proceso kodeksus dėl nepilnamečių pakartotinio nusikalstamumo rizikos įvertinimo būtinybės.

²⁴⁸ 2003 m. liepos 3 d. Vyriausybės nutarimas Nr. IX-1700. „Dėl Valstybinės švietimo strategijos 2003-2012 m. nuostatų“. Žin., 2003-07-18 Nr.71-3216.

7. Įtvirtinti bausmių vykdymo kodekse nuostatą, kad nepilnamečio (kaip ir suaugusiojo) reintegracija turėtų prasidėti pirmąją įkalinimo dieną
8. Pakeisti BK 93 str. 1 dalį, panaikinant „pirmo karto“ sąlygą, kuriai esant nepilnametis gali būti atleidžiamas nuo baudžiamosios atsakomybės.
9. Pakeisti vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros įstatymo 2 straipsnio 9 dalies nuostatą, ta apimtimi, kad socialinės paslaugos vaiko dienos centre turėtų būti teikiamos ne tik socialinės rizikos, o visoms be išimties šeimoms ir vaikams.
10. Papildyti visuomenės informavimo įstatymo 2 straipsnio 72 dalį – numatyti konkrečius žurnalistui keliamus profesionalumo ir išsilavinimo reikalavimus.
11. Papildyti baudžiamojo proceso kodekso 45 straipsnį, be numatytos pareigos informuoti proceso dalyvius apie jų teises, būtina numatyti konkretų reikalavimą rengti posėdį ir informuoti proceso dalyvius apie galimybę atlyginti žalą arba susitarti dėl jos atlyginimo.
12. Pakeisti bausmių vykdymo kodekso 81 straipsnio 1 dalį, ta apimtimi, kuria asmuo, sulaukęs 18 metų, gali būti paliekamas nepilnamečių patalais namuose į nuostatą, kad, išskyrus išimtinis atvejus, asmuo, sulaukęs 18 metų, turėtų būti paliekamas nepilnamečių patalais namuose.

Literatūros sąrašas

Norminiai aktai

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija, Lietuvos Respublikos piliečių priimta 1992 m. spalio 25 d. referendumu//Žin., 1992, Nr. 33-1014;
2. Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodeksas // Žin., 1985, Nr. 1-1;
3. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Žin., 2000, Nr. 89-2741;
4. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas // Žin., 2002, Nr. 37-1341, Nr. 46;
5. Lietuvos Respublikos išmokų vaikams įstatymas// Žin., 2004 Nr. 88-3208 (2004-06-30);
6. Lietuvos Respublikos ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymas// 2000, Nr. 111-3574
7. Lietuvos Respublikos socialinių paslaugų įstatymas Žin.// 2006-02-11, Nr. 17-589;
8. Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas // Žin., 2003, Nr. 63-2853 (2003-06-28);
9. Lietuvos Respublikos vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros įstatymas // 2007-07-19, Nr. 80-3214;
10. Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas// Žin., 1996, Nr. 33-807;
11. Nacionalinė nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programa, patvirtinta Lietuvos Respublikos Seimo 2003 m. kovo 20 d. Nutarimu Nr.IX-1383.// Žin 2003, Nr.32-1318;
12. Vokietijos Federacinės Respublikos Jaunimo teismo įstatymas (vok. Jugendgerichtgesetz). Priimtas 1974 12 11 BGBl. I S. 3427, paskutiniai pakeitimai 2007 12 13;
13. Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komiteto nuomonė dėl Nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos. Kovos su nepilnamečių nusikalstamumu būdai ir nepilnamečių justicijos sistemos vaidmuo Europos Sąjungoje. 2006/C 110/13;
14. ES Tarybos pagrindų sprendimas „Dėl nukentėjusiųjų padėties baudžiamosiose bylose“ (2001/220/TVR);
15. Europos Tarybos ministrų komiteto rekomendacija Rec(2003)20 valstybėms narėms dėl naujų elgesio su nepilnamečiais pažeidėjais ypatybių ir nepilnamečių teisenos vaidmens;
16. Europos tarybos ministrų komiteto 1987 m. rugsėjo 17 d. rekomendacija nr. R (87) 20 „Dėl socialinės reakcijos į nepilnamečių nusikalstamumą
17. Lietuvos Respublikos Švietimo Ministro įsakymas dėl Lietuvos Respublikos minimalios ir vidutinės priežiūros įstatymo priemonių plano patvirtinimo. 2007 m. lapkričio 19 d. Nr. ISAK-2244;
18. Lietuvos Respublikos Švietimo Ministro įsakymu patvirtinta Jaunimo mokyklų koncepcija 2005 m. gruodžio 12 d. Nr. ISAK-2549;
19. Socialinės paramos koncepcija // Žin., 1994, Nr. 36;
20. Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos bendrosios programos ir bendrojo išsilavinimo standartai. XI-XII klasės. Patvirtinti Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministro 2002 m. rugpjūčio 21 d. įsakymu Nr. 1465.
21. Valstybinė švietimo strategija, patvirtinta Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2003-07-04 nutarimu Nr. IX-1700 // Žin., 2003-07-18 Nr.71-3216.
22. Lietuvos žurnalistų ir leidėjų etikos kodeksas, priimtas Visuotiniame žurnalistų ir leidėjų susirinkime 2005 04 15;
23. Lietuvos Respublikos mediacijos privačiuose ginčiuose įstatymo projektas, Nr. XP-2809.

Specialioji literatūra

24. Abromaitienė L. Mokinių delinkventinio elgesio problemos mokykloje ir jų sprendimo galimybės. Kaunas, 2006;
25. Bajoriūnas Z. Šeimos edukologija. Vadovėlis. Vilnius, 1997;
26. Baranskaitė A. Taikos sutartis baudžiamojoje teisėje. Vilnius, 2007;
27. Barkauskaitė M. Guoba A. IX-XII klasių moksleivių vertybinių orientacijų ypatumai. Pedagogika 2003 67;

28. Baudžiamoji teisė. Vadovėlis. Bendroji dalis. Vilnius, 2003;
29. Bružinskaitė L. Policijos ir mokyklų bendradarbiavimas vykdant nepilnamečių teisės pažeidimų prevenciją Jonavos mieste ir rajone. Magistro baigiamasis darbas. Vilnius, Mykolo Riomerio universitetas, 2006.
30. Christie N. "a suitable amount of crime" London and New York, 2004;
31. Cloward, R. Illegitimate means, anomie and deviant behavior. *American Sociological Review*, 1959 24(2);
32. Cohen S. *Folk Devils and Moral Panics* Routledge, 2002;
33. Čepas A. Pavilonis V. Ankstyvoji nepilnamečių nusikalstamumo prevencija Vilnius, 1973;
34. Čepas A. Nepilnamečių nusikalstamumas ir jo priežastys. Vilnius, 1982;
35. Čepas A. Nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos bruožai. Vilnius 1986;
36. Dabkevičiūtė L. Smurto prieš vaikus tematika dienraštyje „Lietuvos rytas“ 2002 m. *Sociologija. Mintis ir veiksmas*. 2003/2;
37. Dapšys A. Moksleivių teisėtvarkos pažeidimų prevencija profesinėse-technikos mokyklose (metodinės rekomendacijos). Vilnius, 1979;
38. Delinkventai Lietuvos mokyklose. Sociologinis tyrimas. Vilniaus universitetas, 2004;
39. Dobryninas A. Atskiriamasis teisingumas. *Jurisprudencija* 2001;
40. Dobryninas A. Nepilnamečių justicija Lietuvos žiniasklaidoje. Vilnius, 2000;
41. Drakšienė A. Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso projekte. *Teisė* 1998 Nr.32
42. Drakšienė A. *Kriminologija. Paskaitų medžiaga*. Vilniaus universiteto teisės fakultetas, 2006;
43. Drakšienė A. Drakšas R. Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė. Vilnius, 2007;
44. Garland D. *the Culture of Control*, Oxford, 2006 ;
45. Gavėnaitė A. Kritinė kriminologija kontinentinėje Europoje: ištakos ir pagrindinės idėjos. *Teisės problemos* 2007/3 (57)
46. Gečėnienė S. Nusikalstamumo dinamikos monitoringas. *Jurisprudencija* 2006 6(84);
47. Giddens A. *Sociologija Poligrafija ir Informatika*: 2005;
48. Gumbis J. Teisinė diskrecija: teorinis požiūris. *Teisė* 2004 52;
49. Heather D. Žmogaus teisių mokymas mokyklose: sąvokos, požiūriai ir įgūdžiai. *Švietimo naujovės* 1994 41, nr.2
50. Hirschi T. *Causes of Delinquency*. New Brunswick and London, 2002;
51. Hulsman Louk *Alternatives to punishment. The abolition case: alternatives crime policies*. 25 *Israel L. Rev.* 681 (1991) p.682-709;
52. Jungtinių Tautų dokumentų rinkinys: nusikalstamumo prevencija ir baudžiamoji justicija: standartai ir normos. Sudarytojas Marius Aidukas. Vilnius, 2004;
53. Jurka R. Jasevičius R. Diskrecinio ikiteisminio tyrimo nutraukimo (diversijos) pagrindimas ir įgyvendinimo problemos. *Teisės problemos* 2005/4 (50).
54. Justickis V. *Kriminologija I d.* Vilnius, 2001;
55. Justickis V. *Kriminologija II d.* Vilnius, 2004;
56. *Kriminologija*. Vilnius, 1994. Ats. Redaktorius J. Bluvšteinas;
57. Kuklianskis S. Kukliansky F. Nusikaltimų latentškumas: prigimtys, rūšys, prevencijos metmenys. *Teisės problemos* 2005/2 (48)
58. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras I d.;
59. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras II d.;
60. Loeber R. Farington David P. *Child Delinquents. Development, Intervention and Service Needs*. Sage, 2001;
61. Lothard R. Martin. *Gewalt in Schule und Erziehung*. KLINKHARDT, 1999;
62. Markevič A. Universitetų parengti mokytojai neina dirbti į mokyklas. *Veidas* 2007 12 13;
63. Matulionis Arvydas V. *Sociologija*. Vilnius, 2003;
64. Matza D. *Nusižengiamumo srovėje*. Vilnius, 2004
65. Mertonas A. Socialinė struktūra ir anomija. *Sociologija. Mintis ir veiksmas*. 1997 (1);

66. Michailovič I. Nepilnamečio kaltininko ir nukentėjusiojo mediacijos galimybės Lietuvoje. Teisė 200 35;
67. Michailovič I. Baudžiamajame įstatyme numatytų nepilnamečių resocializacijos priemonių taikymas. Vilnius, 2001;
68. Myers David G. Psichologija. Poligrafija ir informatika, 2000;
69. Mokykla ir nusikalstamumo prevencija. Vilnius, 1996;
70. Nepilnamečių justicija Lietuvoje: teorija ir praktika. Vilnius, 2007;
71. Nepilnamečių teisėtvarkos pažeidimų profilaktikos problemos. Vilnius, 1971;
72. Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centro informacinis leidinys 2007 m. rugsėjis. Nr. 5;
73. Palujanskienė A. Uzdila J V. Agresija ir konfliktai mokykloje. Pedagogika 2004 73;
74. Petkevičienė D. Senatvės įvaizdžiai ir stereotipai žiniasklaidoje. Magistro baigiamasis darbas. Mykolo Riomerio universitetas, 2005;
75. Pepinsky Harold E. Quinney Richard. Criminology as Peacemaking. USA, 1991;
76. Pileckaitė-Markovienė M. 16-18 metų delikventinio elgesio paauglių savivertės ir vidinės darnos ypatumai. Pedagogika 2006 81;
77. Pilietinis ugdymas mokyklose Ab ovo, 1998;
78. Piliponytė J. Resocializacijos galimybės Lietuvos įkalnimo įstaigose. Sociologija. Mintis ir veiksmai. 2000 1-2;
79. Povilaitis R. Valiukevičiūtė J. Patyčių prevencija mokyklose. Vilnius, 2006 ;
80. Povilaitis R. ir kiti. Kuriame mokyklą be patyčių. Vilnius, 2007;
81. Psichologijos įvadas. Mykolo Riomerio Universitetas, 2003;
82. Pūras D. Apie agresijos ir prievartos kultūrą. Veidas 2007 11 15;
83. Pūras D. Apie mūsų emocinį neraštingumą. Veidas 2007 07 05;
84. Pūras D. Apie nacionalinį charakterį Veidas 2007 11 01;
85. Pūras D. Apie normą ir patologiją. Veidas 2007 10 18;
86. Pūras D. Ką atsakysime maištaujantiems paaugliams? Veidas 2007 09 20;
87. Pūras D. Pamaštymai žinių ir laisvės dienos proga. Veidas 2007 09 06;
88. Sakalauskas G. Bausmių vykdymo problemos (resocializacijos aspektai). Paskaitų medžiaga. Vilniaus universiteto teisės fakultetas, 2007.
89. Sakalauskas G. Įvadas į empirinę kriminologiją. Vilnius, 2007;
90. Sakalauskas G. Pastabos ir pasiūlymai vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros įstatymo projektui. Teisės institutas, 2006;
91. Sakalauskas G. Socialinės ir ekonominės naujų laisvės atėmimo bausmės atlikimo formų taikymo prielaidos Lietuvoje. Teisės problemos 2006/4;
92. Socialinės deviacijų problemos. Vadovėlis. Vilnius, 2007;
93. Staselis Rytas. Gėlytės iš po asfalbetonio. Verslo klasė 2008 vasaris;
94. Sutherland Edwin H. Principles of Criminology Philadelphia and New York, 1966;
95. Understanding Crime Prevention. National Crime Prevention Institute USA, 2001;
96. Uscila R. „Moksleivių viktimizacijos patirtis Lietuvoje”. Teisės problemos 2008 Nr. 1
97. Uscila R. Nusikaltimo aukos ir kaltininko mediacijos įdiegimo galimybės Lietuvoje. Teisės problemos 2006/2 (52);
98. Quinney R. Trevino A. Javier Social Reality of Crime. Transaction publishers, 2001;
99. Vaikų ir jaunimo baudžiamoji atsakomybė: užsienio šalių patirtis. Vilnius, 2000;
100. Vaikų ir jaunimo neužimtumo ir nusikaltimų prevencija. Vilnius, 2000;
101. Valantiejus A. Kritinis sociologijos diskursas. Tarp pozityvizmo ir postmodernizmo. Vilnius, 2004;
102. Vileikienė E. Gečėnienė S. Kriminalinės justicijos poveikis nepilnamečių teisės pažeidėjų asmenybei ir jų elgesiui Vilnius, 1999 ;
103. Vileikienė E. Lietuvos nepilnamečių justicijos problemos: sociologinė analizė. Vilnius 2007;

104. Zaleskienė I. Rutkauskienė L. Nevyriausybinų organizacijų vaidmuo teikiant socialines paslaugas. Socialinis darbas 2003 Nr. 1 (3);
105. Žalimienė L. Socialinės paslaugos. Vilnius, 2003
106. Želvys R. Gamintojai, vartotojai, tiekėjai ir švietimo sistemos kokybė. Acta Paedagogica Vilnensia 2002 9;
107. Žiniasklaida ir asmenybės raida: nepilnamečių apsauga ir žmogaus orumas. Vilniaus universiteto leidykla, 2004;
108. Žukauskienė R. Malinauskienė O. Tėvų auklėjimo stiliai ir elgesio problemos: delinkventinių paauglių ir kontrolinės grupės skirtumai. Socialinis darbas 2003 m. Nr. 1 (3).

Teismų praktika

109. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Senato 2001 m. birželio 15 d. nutarimas Nr.30 „Dėl teismų praktikos atleidžiant nepilnamečius nuo baudžiamosios atsakomybės”;
110. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Senato 1999 m. gruodžio 23 d. nutarimas Nr.23 „Dėl teismų praktikos taikant bendruosius bausmių skyrimo pradmenis“.
111. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. birželio 7 d. nutartis Nr. 2K-395/2005.

Santrauka

Pagrindinės sąvokos: prevencija, moksleiviai, nepilnamečiai, registruotas nusikalstamumas, latentinis nusikalstamumas.

Šiame darbe analizuojamos moksleivių nusikalstamumo prevencijos problemos. Darbo tikslai yra ištirti moksleivių nusikalstamumo reiškinių, prevencijos sistemą, suformuluoti moksliskai pagrįstas moksleivių nusikalstamumo prevencijos rekomendacijas, išskirti problemas, dėl kurių rekomendacijas įgyvendinti gali būti sudėtinga. Šio tikslo siekiama analizuojant registruoto moksleivių nusikalstamumo būklę, struktūrą ir dinamiką, įvertinant latentinį moksleivių nusikalstamumą; atskleidžiant veiksnius, sąlygojančius moksleivių nusikaltimus, ieškant būdų skirtų atitinkamiems veiksniams neutralizuoti.

Įvairių statistinių bei mokslinių tyrimų duomenų, įstatymų bei mokslinės doktrinos analizė padėjo atpažinti ir išsiaiškinti pagrindines problemas, kurios sudaro kliūtis veiksmingai moksleivių nusikaltimų prevencijai

Pagrindines problemas yra: 1) įstatymų tarpusavio nesuderinamumas ir spragos, kaip antai Vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros bei Socialinių paslaugų įstatymų neatitikimai; 2) psichosocialinio išsilavinimo specialistų stoka; 3) sisteminiai trūkumai, pavyzdžiui, socialinės pagalbos funkcijų perdavimas Švietimo ministerijai, nevyriausybinių organizacijų vaidmens neapibrėžimas vaiko (re)socializacijos procese, nepakankamas ir nenuolatinis NVO rėmimas; 4) visuomenėje paplitę stereotipai, susiję su delinkventinio elgesio vaikų marginalizavimu ir nesugebėjimu (nemokėjimu) su jais elgtis, dichotomišku lyčių vaidmens supratimu, psichosocialinės pagalbos nuvertinimu.

Todėl rekomenduotina keisti problemiškas įstatymų nuostatas ir parengti naujus įstatymus, didinti psichosocialinį išsilavinimą turinčių darbuotojų atlyginimus ir etatų skaičių, nuolat remti NVO, organizuoti specialius mokymus, šviesti visuomenę ir telkti viešas kampanijas, kurios padėtų išsklaidyti stereotipus.

Summary

The main terms: prevention, schoolchildren, minors, registered criminality, latent criminality

In this work the problems of schoolchildren crime prevention are analyzed. The main goals of this work are to study the phenomenon of criminality and the system of its prevention, formulate scientific recommendations, and present the problems that burden said recommendations. Thus the level, structure and dynamics of registered crime as well as latent criminality are analyzed. The factors that condition crime are analyzed and the means devoted to neutralize said factors are searched.

The analysis of various statistical and scientific data, as well as precedents and doctrine let to recognize and discover the problems, which burden effective crime prevention.

The main problems are: 1) lack of specialists with psychosocial education; 2) incompatibility of legal acts; 3) systematic shortages, such as the confusion of social protection and education functions, insufficient support of NGO; 4) the spread stereotypes, related with the marginalization of delinquents, the conception of dychotomic role of sexes and the depreciation of psychosocial help.

Thus it is recommended to change problematic laws and to prepare the new ones, increase the number of specialists with psychosocial education, continually support NGO, organize special seminars and enlighten the society in order to blow about stereotypes.

Priedai

1 Priedas Programa, skirta pakelti pedagoginio darbo prestižą, – „Renkuosi mokyti!“ .

Ši programa jau ne vienus metus įgyvendinama įvairiose pasaulio valstybėse. Keli sėkmingi pavyzdžiai – „Teach For America“²⁴⁹ (JAV), „Teach First“²⁵⁰ (Didžioji Britanija). 2006 metais panaši programa „Noored kooli“²⁵¹ startavo Estijoje, o 2007-aisiais – Latvijoje. Bendrai iniciatyvai susivieniję Lietuvos verslininkai ėmėsi keisti neigiamas nuostatas ir siekė grąžinti gerą mokytojo vardą bei pedagogo profesijos prestižą. Programos dalyviams – universitetų absolventams – siūlomas pradedančio mokytojo atlyginimas ir 800 Lt. rėmėjų stipendija. Programos ciklas truks dvejus metus. Kiekvienais metais vyks vis nauja kandidatų atranka ir prasidės naujas dvejų metų ciklas. Po kruopščios atrankos programos dalyviai bus parengti mokyti šalies vidurinėse mokyklose. 2008 metais programoje dalyvaus apie 20 jaunųjų mokytojų – bus atrinkta po du absolventus mokyti maždaug 10- yje mokyklų. „Renkuosi mokyti!“ išibėgėjus, planuojama didinti programos mastą, įgyvendinti ją ir kituose miestuose.

2 Priedas Prevencinė programa, nukreipta prieš patyčias, smurtą ir nepriežiūrą, – Big Brothers Big Sisters.

Į Lietuvą Big Brothers Big Sisters programa atkeliavo 1995 metais, ją įkūrė Paramos vaikams centras Vilniuje. Šiuo metu programa sėkmingai veikia įvairiuose Lietuvos miestuose ir mokyklose. **Big Brothers Big Sisters programa yra skirta padėti 7-14 metų vaikams, kuriems trūksta palaikymo, reikia teigiamo suaugusio žmogaus pavyzdžio.** Ji yra naudinga, kuomet vaikas yra patyręs emocinį ir fizinį smurtą, seksualinį išnaudojimą, apleistumą, nepriežiūrą, bendraamžių atstūmimą bei patyčias, išgyvena tėvų skyrybas, jo šeimos nariai piktnaudžiauja alkoholiu ar narkotikais, namuose yra taikomos fizinės bausmės, kuomet jam nėra su kuo pasikalbėti apie savo rūpesčius. Laiku nepadėjus šių sunkumų slegiamiems vaikams, jie tampa pikti, liūdni, pradeda elgtis priešišškai ir agresyviai arba užsidaro bei atsiriboja nuo aplinkinių, pradeda galvoti apie savižudybę, bando žudyti. Vaikai nebenori lankyti mokyklos ir būrelių, daug laiko praleidžia vieni arba su netinkamo elgesio „draugais“, pradeda bandyti alkoholį ar narkotikus. **Šiems vaikams gali labai padėti juos išklausančias, suprantantis, palaikantis ir išmokantis, kaip elgtis įvairiose gyvenimiškose situacijose, žmogus.** Big Brothers Big Sisters programoje tokiais žmonėmis tampa programos savanoriai – Didieji draugai.

²⁴⁹ Prieiga per internetą: <http://www.teachforamerica.org/> [Prisijungimo laikas: 2008 03 31]

²⁵⁰ Prieiga per internetą: <http://www.teachfirst.org.uk/> [Prisijungimo laikas: 2008 03 31]

²⁵¹ Prieiga per internetą: <http://www.nooredkooli.ee/> [Prisijungimo laikas: 2008 03 31]

3 Priedas Olweus patyčių prevencinė programa

Olweus patyčių prevencinė programa JAV Smurto tyrimų ir prevencijos centro buvo pripažinta viena iš 12-os pačių efektyviausių smurto prevencinių programų pasaulyje Olweus patyčių programą sukūrė profesorius D. Olweus. Gilindamasis į patyčių reiškinį daugiau nei 35 metus, norvegų profesorius šiandien yra laikomas šios srities tyrimų pradininku ir ekspertu tarptautinėje mokslinėje bendruomenėje. Programą atrinktose mokyklose planuojama įgyvendinti iki 2010 metų. Švietimo ir mokslo ministerija šiai programai įgyvendinti 2008 metais skiria 2,5 mln. litų.. Svarbiausia, anot D.Olweus, kad patyčių prevencijos programą savo noru vykdytų visa mokyklos bendruomenė. „Mes savo darbą pradėjome sudarydami mokyklos darbuotojų grupes, kurių nariai reguliariai susitikdavo kartą per savaitę ir vykdavo programoje numatytas užduotis. Mokytojai su kolegomis ir programos ekspertu galėdavo aptarinėti ir dalytis išpūdžiais iš klasės susitikimų, tartis, diskutuoti, – programos esmę aiškino psichologijos profesorius. Taip pat **kiekvienoje klasėje buvo svarbu nustatyti elgesio taisykles ir kas savaitę rengti susirinkimus, aptarinėti su patyčiomis susijusius įvykius, kylančius klausimus.**“ „Lietuvos pedagogus aprūpinsime mokomąja filmuota medžiaga, kurioje matoma, kaip vesti klasės susirinkimus ir pan. Pirmiausia mokysime 30 jūsų šalies instruktorių (dvi grupes Vilniuje ir Kaune), kurių kiekvienas dirbs su maždaug penkių mokyklų lyderiais. O šie savo patirtimi ir žiniomis pasidalys su savo mokyklos darbuotojais“, – darbo pagal savo sukurtą mokymo sistemą aiškino D.Olweus. Kad patyčių prevencija mokyklose būtų efektyvi, anot profesoriaus, būtinas tėvų dalyvavimas. „Mes stengiamės išmokyti mokytojus užmegzti ryšį su tėvais ir tai padaryti kuo anksčiau. Kai kurie tėvai bijo eiti į mokyklą, – galbūt dėl savo patirties vaikystėje jaučiasi atstumti nuo mokyklos reikalų, – pastebi D.Olweus. – Jei iš vaiko tyčiojama, labai svarbu, kad tėvai nenuleistų rankų. Reikia stengtis juos padrašinti, palaikyti ryšius su mokytoju.“ **Anot psichologo, pastebėjus patyčias ar sužinojus apie jas, negalima nutylėti. Būtina rimtai pasikalbėti su skriaudžiamu vaiku, jo tėvais, taip pat su vaiku, kuris tyčiojosi bei jo tėvais.** Teigiamų pokyčių galima tikėtis po metų, bet ne vyresnėse klasėse, nes vyresnius mokinius daug sunkiau pakeisti, – perspektyvas vertino D.Olweus.“²⁵²

²⁵²Patyčių padariniai lieka ilgam. Prieiga per internetą: <http://www.zebra.lt/svietimas/il/il.php?st=3&msgid=954>
[Prisijungimo laikas: 2008 03 31]

4 Priedas Forumo teatro metodas nusikalstamumo prevencijoje

Viešoji Įstaiga „Menų ir mokymo namai“ tęsdami programą „Nusikalstamumo prevencija mokyklose ir vaikų globos namuose, taikant Forumo teatro metodą²⁵³“, bendradarbiaudami su Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Klaipėdos regiono pataisos inspekcija, kūrė vasaros užimtumo respublikinį prevencinį projektą, kuriame paaugliai, Forumo teatro metodo pagalba, stiprino pasitikėjimą savimi ir kitais, siekė didesnio sąmoningumo, lavino tarpasmeninius ir socialinius santykius, mokėsi kūrybiškai spręsti iškylančias problemas, tobulino bendravimo įgūdžius, susipažino su sveikos gyvensenos taisyklėmis, sportavo, atsikratė bendravimo baimės, pakeitė požiūrį į psichotropinių medžiagų vartojimą, atrado naujas gyvenimo vertybes.

Prevencinio projekto uždaviniai ir priemonės:

- 1) Forumo teatro metodiką, pritaikyti konkrečiai tikslinei grupei – delinkventiško elgesio paaugliams. (Parngti specialią Forumo teatro programą, pritaikytą šiai grupei).
- 2) Projektą įgyvendinti ne kasdienėje aplinkoje, o Palangoje, vaikų stovykloje prie jūros, sutelkiant dėmesį į socialinių įgūdžių lavinimą, organizuojant keliones bei užduotis netradicinėse aplinkybėse.
- 3) Lietuvoje išplatinti efektyvų psichologinio ir kūrybinio pobūdžio „Forumo teatro“ metodą, kaip prevencinę priemonę kovai su nusikalstamumu.
- 4) Supažindinti 10 delinkventiško elgesio paauglių ir virš 200 žmonių (jaunimo, mokytojų, socialinių darbuotojų, psichologų, inspektorių, tėvų, draugų ir kt.) su Forumo teatro metodu.
- 5) Tikslinei paauglių grupei, mokytojams, socialiniams darbuotojams, psichologams, inspektoriams, tėvams, draugams pristatyti metodinį leidinį „Forumo teatro link... Forumo teatro metodas problemoms spręsti“ ir Forumo teatro aktorių-moksleivių pagalba jį praktiškai pademonstruoti.
- 6) Siekiant išsiaiškinti socialines ir psichologines paauglių padaromų nusikaltimų ištakas ir priežastis, atlikti paauglių, dalyvaujančių projekte, problemų anketinę apklausą ir padaryti statistines išvadas.
- 7) Klaipėdos regiono pataisos inspekcijai pateikti statistines problemų tyrimų išvadas, siekiant išsamiau supažindinti su paauglių problemomis.
- 8) Suorganizuoti „Forumo teatro“ jaunimo paštą, kuris veiktų viso projekto metu ir į kurį projekto dalyviai rašytų apie egzistuojančią problemą, jiems grėsiantį pavojų, ar išgyventą situaciją, kurią spręstume pasitelkę į pagalbą „Forumo teatro“ metodą.
- 9) Projekto dalyviams organizuoti Forumo teatro užsiėmimus problemoms spręsti.
- 10) Forumo teatro metodo pagalba iškelti, pademonstruotos, išdiskutuotos ir bendromis jėgomis spręstos paauglių tarpe iškilusios ar bręstančias problemas, tokiu būdu užkertant kelią nusikaltimams.

²⁵³ Plačiau apie forumo teatro metodą Lietuvoje: <http://www.forumtheatre.lt/?article=4> ir užsienyje: [http://en.wikipedia.org/wiki/Forum_Theatre_\(Augusto_Boal\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Forum_Theatre_(Augusto_Boal)). Detalus projekto aprašymas: www.vrm.lt/.../Padaliniu_failai/Viesojo_saugumo_dep/NPK2007/Forumo_teatras_nusikalstamumo_prevencijoje.doc [Prisijungimo laikas: 2008 03 31].

- 11) Organizuoti kūrybinius-psichologinius bendravimo pratybų užsiėmimus, siekiant ugdyti partnerišką bendravimą, kaip išsiklausyti į kitą žmogų ir jį suprasti išliekant savimi; kaip išsakyti savo norus ir požiūrius, neužgožiant kito žmogaus, analizuoti konfliktus, suprasti ir atpažinti paprastus dalykus, kurie kasdienes situacijas padaro sudėtingomis.
- 12) Surengti baigiamąjį renginį – Forumo teatro spektaklį – siekiant pristatyti metodą platesnei auditorijai.
- 13) Integruoti delinkventiško elgesio paauglius, įtraukiant juos į bendras, jaunuolių, dalyvaujančių projekte grupes
- 14) Išsamią informaciją apie vykstantį projektą pristatyti Forumo teatro svetainėje www.forumtheatre.lt, siekiant kuo daugiau žmonių supažindinti su šiuo metodu bei projektu ir pasiektais rezultatais.